acces la istorie

REFORMA CATOLICĂ *şi* CONTRAREFORMA

Keith Randell

ALL

The Catholic and Counter Reformations
Keith Randell
Copyright © 1990 Keith Randell
First published in English by Hodder & Stoughton.

Reforma catolică și Contrareforma
Keith Randell
Copyright © 2001 **BIC ALL**
Traducere: Raluca Mihail
Toate drepturile rezervate Editurii **BIC ALL**.
Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără permisiunea scrisă a Editurii **BIC ALL**.
Drepturile de distribuție în străinătate aparțin în exclusivitate Editurii **BIC ALL**.
All rights reserved. The distribution of this book outside Romania, without the written permission of **BIC ALL**, is strictly prohibited.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
RANDELL, KEITH
Reforma catolică și Contrareforma/Keith Randell; trad.: Raluca Mihail - București: Editura BIC ALL, 2001
200 p.; 21 cm (Acces la istorie)
Tit. orig. (engl): The Catholic and Counter Reformations
Bibliogr.
Index
ISBN 973-571-327-6

I. Mihail, Raluca (trad.)

284

Editura **BIC ALL**
Bd Timișoara nr. 58, sector 6
București, cod 76548
☎ 402 26 00
Fax: 402 26 10

Departamentul difuzare ☎ 402 26 20

Comenzi la: comenzi@all.ro
URL: http://www.all.ro

Redactor: Constantin Vlad
Procesare copertă: Daniel Țuțunel
Ilustrația copertei: *Portret al papei Paul III de Tizian*

Acces la istorie

26

REFORMA CATOLICĂ ȘI CONTRAREFORMA

Keith Randell

Traducere de

Raluca Mihail

ALL

Cuvânt înainte

Către cititorul obișnuit

Seria „Acces la istorie" a fost inițiată mai ales la nivelul cerințelor studenților și elevilor care susțin examene legate de subiectele respective, dar oferă o mulțime de informații interesante și cititorului obișnuit. Partea principală a cărții (textul propriu-zis, mai puțin îndrumările de la sfârșitul capitolelor) reprezintă un studiu ușor de citit și incitant totodată, ce are coerența necesară unei cercetări istorice. Intenția autorilor a fost nu doar să ofere o prezentare clară și concisă a unor evenimente din trecut, ci să stimuleze cititorii (chiar și pe cei neinițiați) în a-și forma o opinie despre subiectul pus în discuție. Astfel, în loc să transmită o sumă de „adevăruri istorice" plate, lucrările din această colecție conțin puncte de vedere și interpretări diferite.

Către studenți și elevi

În funcție de subiectele care vă interesează și de timpul de studiu pe care îl aveți la dispoziție, puteți proceda în mod diferențiat atunci când folosiți această carte pentru pregătirea unui examen.

De exemplu, dacă doriți să vă formați o idee generală asupra subiectului, în cel mai scurt timp posibil, următoarele căi ar fi, probabil, cele mai eficiente:

- Citiți capitolul 1 în întregime.
- Pentru fiecare dintre capitolele următoarele, începeți cu secțiunea „Să luăm notițe" și, dacă subiectul vă interesează, citiți tot capitolul, oprindu-vă la fiecare subcapitol pentru a nota principalele probleme dezbătute.

Dacă doriți totuși să abordați întreaga tematică a cărții și dispuneți de timpul necesar, ar fi avantajos să folosiți pentru fiecare capitol următoarea procedură:

1. Citiți tot capitolul, de preferat într-o singură ședință.

2. Studiați schema de la sfârșitul capitolului, asigurându-vă că în linii mari l-ați înțeles.

3. Citiți secțiunea „Să luăm notițe" (și secțiunea „Să răspundem la întrebări-eseu") și decideți dacă mai aveți de lucrat la capitolul respectiv. În anumite secțiuni importante ale cărții, va trebui să citiți capitolul a doua oară și să vă opriți la fiecare titlu și paragraf ce începe cu * și să vă gândiți (să scrieți un rezumat) la ceea ce ați citit.

4. Abordați secțiunea „Întrebări bazate pe izvoare". Citiți întrebările și formulați-vă răspunsurile mintal sau în scris.

După ce ați citit întreaga lucrare, studiați secțiunea „Lecturi suplimentare" și alegeți acele titluri care v-ar putea completa informațiile.

Scopul nostru a fost să vă trezim interesul și să vă facem studiul cât mai agreabil. Sperăm că la încheierea lecturii veți aprecia că el a fost atins.

Cuprins

CAPITOLUL 1 Introducere: Reforma catolică
și Contrareforma 1
Îndrumări pentru studiu 5

CAPITOLUL 2 Biserica Catolică la începutul
secolului al XVI-lea 7
1. Papalitatea 7
2. Episcopii și clerul inferior 11
3. Monahismul 14
4. Noile ordine 16
a) Capucinii 17
b) Oratoriile dragostei divine 20
c) Ursulinele 21
d) Teatinii 22
e) Evaluare 23
Îndrumări pentru studiu 25

CAPITOLUL 3 Reforma papalității 27
1. Cadrul istoric 27
2. Paul III (1534 -1549) 31
3. Consolidarea Reformei 40
Îndrumări pentru studiu 44

CAPITOLUL 4 Conciliul din Trento 49
1. Condiții istorice 49
2. Paul III 52
3. Organizarea Conciliului 59

4. Doctrina bisericii 64
a) Sursele adevărului creștin 65
b) Doctrina despre mântuire 68
c) Sacramentele 70
5. Disciplina 72
6. Semnificația 79
Îndrumări pentru studiu 85

CAPITOLUL 5 Iezuiții 90
1. Introducere 90
2. Originile – Ignațiu de Loyola (1491-1556) 91
3. Metodologia iezuită 93
4. Organizarea iezuiților 97
5. Activitățile iezuite 103
6. Iezuiții în Germania 108
7. Evaluare 117
Îndrumări pentru studiu 118

CAPITOLUL 6 Spiritul reformei catolice 123
1. Ioan al Crucii (1542-1591) 124
2. Teresa de Ávila (1515-1582) 127
3. Filippo Neri (1515-1595) 133
4. Vincent de Paul (c1580-1660) 138
Îndrumări pentru studiu 144

CAPITOLUL 7 Efectele reformei catolice și ale Contrareformei în politica internațională 147
1. Ferdinand și Isabela 148
2. Carol al V-lea 149
3. Filip al II-lea 154
4. Imperiul 159

5. Războiul de 30 de ani 164
6. Alte considerații 167
Îndrumări pentru studiu 169

CAPITOLUL 8 Concluzii 173
Îndrumări pentru studiu 179

Lecturi suplimentare 181
Index 183

CAPITOLUL 1

Introducere: Reforma catolică și Contrareforma

Termenul de „Contrareformă" a fost creat în Germania spre sfârșitul secolului al XVIII-lea. Cu toate acestea, nu a intrat în uzul general al istoricilor pe plan internațional până pe la 1850. De atunci, este folosit în mod regulat. În limba germană, termenul constituie un singur cuvânt, *Gegenreformationen*, cu înțeles de plural. Cel mai corect s-ar traduce cu „Contrareforme". La început a fost utilizat pentru a descrie evenimentele care au avut loc într-un număr mare de comunități germane separate, în secolul al XVII-lea, când o regiune care devenise protestantă în secolul anterior era reconvertită, deseori cu forța, la catolicism. Treptat, cuvântul a ajuns să descrie ceea ce se susținea a fi o mișcare generalizată. Se argumenta că Biserica Catolică desfășurase o campanie coerentă, în stil militar, pentru a recâștiga teritoriul pierdut, și că această campanie se soldase cu un succes remarcabil.

Acest concept al Bisericii Catolice care ducea război împotriva dușmanilor săi creștini a modelat gândirea celor mai mulți istorici referitoare la istoria religioasă care cuprinde perioada din 1550 până în 1650, timp de peste 100 de ani. Pe mulți dintre ei i-a determinat să-și concentreze atenția asupra dimensiunii politice a evenimentelor. Războaiele religioase, tratativele internaționale ale Papalității și sciziunea Europei Occidentale în taberele reciproc ostile ale catolicilor și protestanților au devenit problemele de interes central. Cronologia evenimentelor, estimată în general ca fiind corectă, stabilește că reforma protestantă a provocat o contrareformă, în momentul în care conducătorii Bisericii Catolice și-au dat seama, întrucâtva târziu, că erau puși în fața alternativei de a lupta sau a fi distruși. Tabloul alcătuit înfățișează o mișcare în bună măsură de natură politică, menită a constitui o reacție la acțiunile lui Luther, Calvin și a partizanilor

acestora. Un istoric francez a captat spiritul acestui mod de interpretare administrându-i eticheta de „contra-revoluție religioasă".

Această percepție a Contrareformei ca fiind reacționară (un răspuns la acțiunile altora) și nu activă (o inițiativă independentă) se mai găsește încă prin unele manuale. Totuși, în ultimii 50 de ani, istoricii experți în acest subiect au respins în număr tot mai mare această abordare. Așa stau lucrurile cu precădere în ceea ce-i privește pe istoricii catolici. Tendința acestora a fost de a se împotrivi considerării acestei perioade din istoria bisericii lor în primul rând ca o reacție la protestantism. Ei s-au străduit să reliefeze modul în care schimbările care au avut loc au fost provocate de o renaștere generalizată a bunăstării spirituale în sânul Bisericii Catolice. De aceea, termenul de „reformă catolică" li se pare mai adecvat pentru a descrie ce s-a întâmplat. Unii au încercat să consfințească expresia „restaurația catolică" drept cea mai potrivită etichetă, dar nu au reușit.

Așa cum se întâmplă de multe ori în cazul diferitelor interpretări ale „mișcărilor" istorice, a fost imposibil pentru o tabără sau alta care au dezbătut natura reformei catolice sau a Contrareformei să stabilească acuratețea absolută a propriei abordări. Există atâtea dovezi care sprijină argumentele fiecărei părți, încât ar fi nerezonabil să respingi din start una din interpretări. În plus, o mulțime de dovezi lipsesc, fie pentru că au fost distruse, fie pentru că așteaptă încă să fie descoperite, sau nu au existat niciodată în formă scrisă, așa încât incertitudinile nu au cum să se risipească. Pentru a spori și mai mult dificultățile istoricilor, subiectul este atât de vast, încât nici un cercetător n-ar putea studia totalitatea dovezilor existente, chiar dacă și-ar dedica întreaga viață acestei întreprinderi. Ar fi necesară luarea în considerare a mii de indivizi ale căror nume ne sunt cunoscute, ca și a altor milioane ale căror nume s-au pierdut în anonimat, din mai multe țări, pe o perioadă de peste un secol. Dovezile semnificative sunt adăpostite într-o mulțime de arhive diferite și sunt scrise în mai multe limbi. În aceste condiții, nici un istoric nu a reușit să devină expertul de referință în domeniu, somitatea pe care ceilalți cercetători să fie dispuși să-l urmeze.

Cu toate acestea, există doi oameni care poate ar merita să fie recunoscuți ca având această calitate. Primul este Hubert Jedin, un istoric german a cărui influență s-a manifestat cu precădere de-a lungul a două decenii după al doilea război mondial. Reputația sa

pe plan internațional continuă să se mențină la cote înalte. El este considerat drept istoricul cel mai documentat în ceea ce privește Biserica Catolică la începutul perioadei moderne. Numai că nici el nu a reușit să epuizeze subiectul. Lucrarea sa de căpătâi a constituit-o o investigație asupra rolului papalității, cu accent asupra Conciliului din Trento. Dimensiunii spirituale a chestiunii, Jedin i-a acordat relativ puțină atenție. Drept rezultat, influența sa tinde în mod firesc să încline balanța în favoarea celor care văd în Contrareformă în primul rând o reacție la protestantism. Această abordare a cunoscut o largă răspândire mai ales în Germania, unde, după cum era de așteptat, istoricii au fost formați în viziunea subiectului din perspectivă națională. De altfel, evenimentele din Germania se înscriu cel mai exact în tiparul interpretării tradiționale a Contrareformei drept o reacție la ascensiunea protestantismului.

Al doilea „expert" de marcă este istoricul francez Jean Delumeau. Acesta și-a scris lucrările în anii '60 și începutul anilor '70 și a argumentat cu putere o revizuire radicală a manierii în care tema era percepută. El a respins modul de abordare dintr-un unghi primordial politic a Contrareformei, practicat de mulți dintre predecesorii săi, inclusiv de Jedin, și a militat pentru înlocuirea acestuia cu o abordare concentrată pe dimensiunea spirituală. Delumeau a susținut că istoria Bisericii Catolice poate fi înțeleasă cel mai bine prin studierea în amănunțime a modificărilor de credință și comportament a membrilor săi de rând, și, cu toate că n-a trecut peste faptele conducătorilor, le-a minimalizat importanța. Argumentul său a fost că schimbarea de esență introdusă atât de reforma protestantă, cât și de cea catolică, a constat în „creștinarea" Bisericii. Prin aceasta el înțelegea înlocuirea practicilor religioase în mare măsură mecanice și sărăcăcioase din punct de vedere spiritual – pe care le socotea caracteristice pentru Evul Mediu – cu un efort vibrant de revigorare a religiei, bazat pe credință și dedicare și împărtășit de marea masă a populației. Delumeau a prezentat, de asemenea, argumente împotriva viziunii tradiționale în ceea ce privește cronologia. Cu toate că a admis că reforma catolică a avut o importanță semnificativă în secolul al XVI-lea, a ajuns la concluzia (folosindu-se cu precădere de dovezi de origine franceză) că aceasta a atins apogeul în ultima parte a secolului al XVII-lea și la începutul celui de-al XVIII-lea. Cercetătorii care se documentează în universitățile britanice,

inclusiv John Bossy, istoricul cel mai de seamă specializat în acest subiect, au tendința de a demonstra un grad remarcabil de înțelegere pentru accentul pus de Delumeau pe practicarea religiei de către „omul de rând", spre deosebire de activitățile elitelor politice și religioase – chiar dacă Bossy însuși a contestat reprezentarea creștinătății medievale așa cum o înțelege Delumeau, ca fiind aproape golită de spiritualitate. Cercetările curente nu vor face decât să aprofundeze înțelegerea noastră a semnificației diferite a religiei în viețile oamenilor de rând.

Cu toate acestea, cercetările întreprinse în ultimii 50 de ani au convins pe majoritatea celor care au scris despre acesată temă că atât conceptul de reformă catolică, la fel ca și acela de Contrareformă, sunt valide și ne ajută să ne modelăm înțelegerea istoriei vest-europene din era modernă timpurie. Toată lumea este de acord că ar fi retrograd să întoarcem timpul înapoi cu 200 de ani, pe vremea când scriitorii care consemnau subiectul nu surprindeau coerența evenimentelor care au revoluționat Biserica Catolică în secolul al XVI-lea. Dar trebuie evidențiat faptul că nu există coerență dincolo de mintea istoricului. Reforma catolică și Contrareforma sunt subiecte de studiu, și prin aceasta devin realități distincte. Ele nu sunt altceva decât etichete folosite pentru a descrie evenimente care aveau să implice efecte pe termen lung asupra a milioane de oameni, și nu evenimente în sine. Și, desigur, există încă dezacorduri în ceea ce privește întâmplările pe care aceste etichete ar trebui să le descrie. Din motive evidente, cei care percep Contrareforma ca pe o replică la protestantism nu sunt pregătiți să accepte faptul că aceasta ar fi putut începe înainte ca Martin Luther să fi câștigat sprijin pe scară largă, ceea ce ar data debutul mișcării cel mai devreme în deceniul al doilea al secolului al XVI-lea. Spre deosebire de acest punct de vedere, cei care doresc să reliefeze fenomenul regenerării din interior a catolicismului înclină să caute mai departe în timp, în Evul Mediu, originile redeșteptării spirituale pe care o consideră ca principala cauză a reformei catolice. Cel puțin, există o unitate de vederi – așa stau lucrurile măcar în lumea anglofonă – în ceea ce privește posibilitatea de a folosi cei doi termeni practic unul în locul celuilalt. De aceea, în acest volum, referirea la unul dintre ei trebuie să presupună întotdeauna includerea celuilalt.

Al doilea domeniu major de neînțelegere între istorici este stabilirea aceleia dintre forțele care au motivat resurecția catolicismului care au avut afect mai pregnant. Biserica Catolică s-a reformat din interior ca să se apere împotriva răspândirii protestantismului, sau în principal din cauza sporirii puterii spirituale a conducătorilor și membrilor săi? Desigur, răspunsurile la aceste întrebări nu sunt simple. Este binecunoscută dificultatea de a rezolva probleme de cauzalitate istorică, cu deosebire în ceea ce privește mișcările ample. Concluzia este că ne putem forma o viziune, bazată pe dovezile existente, dar să nu uităm că judecățile sunt supuse schimbării în timp – astfel că trebuie să fim pregătiți să le amendăm în lumina dovezilor viitoare.

Scopul acestei cărți este de a explora unele din cele mai semnificative aspecte legate de acest subiect, astfel încât cititorii să poată să-și formeze propriile judecăți temporare informate.

Să luăm notițe despre „Introducere"

Scopul dumneavoastră când adnotați această scurtă introducere la temă este de a vă asigura că ați identificat și înțeles aspectele esențiale. Se va dovedi util să le rețineți, pe măsură ce înaintați în lectură.

Scrieți scurte răspunsuri la următoarele întrebări:

1. Care sunt implicațiile termenului „Contrareformă"?
2. Care sunt implicațiile termenului „reformă catolică"?
3. Care sunt celelalte aspecte asupra cărora istoricii nu cad de acord în legătură cu reforma catolică și Contrareforma?

Studiul reformei catolice și al Contrareformei

Când studiați reforma catolică și Contrareforma ca teme ale unui curs încheiat cu un examen, este foarte periculos să alegeți unele subiecte și să le neglijați pe celelalte. Cu toate că există subiecte „majore" sau

„cheie" (cum ar fi Conciliul din Trento și iezuiții) – din care se aleg cel mai frecvent întrebările de examen – de obicei examinatorii formulează întrebări care necesită înțelegerea întregii teme. Dacă vă concentrați întreaga atenție asupra subiectelor cele mai cunoscute, riscați să nu puteți răspunde la anumite întrebări care vor fi puse în cursul examinării. De fapt, ca să fiți absolut siguri, ar trebui să priviți această temă ca fiind în interdepedență cu alte două teme și să le studiați pe toate trei. Celelate se concentrează asupra activității și influenței lui Martin Luther și Jean Calvin și fac subiectul altor cărți din această serie. Examinatorii pun deseori întrebări care presupun cunoștințe din cel puțin două teme.

Totuși, ar fi inexact să sugerăm că fiecare parte a acestei cărți este la fel de importantă pentru un student care se pregătește pentru examen. Capitolele 4 și 5 merită probabil atenție maximă, întrucât se ocupă de problemele „cheie" cele mai cunoscute, deși capitolul 3, despre rolul papalității, este aproape la fel de important. Capitolul 2 furnizează informații esențiale despre cadrul istoric, aspecte care ar trebui mai degrabă înțelese decât învățate amănunțit. Capitolul 6 încearcă să ne introducă în dimensiunea spirituală a reformei catolice, și ar putea fi chiar sărit de cei care se grăbesc foarte tare. Acest capitol a fost inclus în speranța de a oferi o apreciere mai completă asupra temei pentru cititorii care aspiră la o notă mare la examen sau care sunt interesați de religie în mod particular. Capitolul 7 are drept scop crearea de legături cu alte subiecte din istoria Europei secolului al XVI-lea și a primei părți a secolului al XVII-lea și se poate dovedi util pentru o înțelegere mai cuprinzătoare a acestora și mai puțin ca obiect de studiu în sine. Acest capitol ar putea fi citit cu cele mai bune rezultate într-o perioadă de recapitulare. Același lucru este valabil și pentru capitolul 8, care vizează concentrarea subiectului într-o manieră pe care mulți cititori o vor găsi exigentă.

În concluzie, toți studenții sunt sfătuiți să citească în întregime capitolele 2, 3, 4 și 5, dar nu obligatoriu și capitolele 6, 7 și 8, la primul lor contact cu cartea.

CAPITOLUL 2

Biserica Catolică la începutul secolului al XVI-lea

1. Papalitatea

Europa occidentală a sfârșitului de Ev Mediu înțelegea prin creștinătate acele țări care-l acceptaseră pe Papă, episcopul Romei, în calitate de cap al comunității creștine. Această biserică era cunoscută sub numele de Biserica Catolică. Era biserica unică în Italia, Spania, Portugalia, Franța, Germania, Scandinavia și Insulele Britanice. În Polonia își disputa întâietatea cu Biserica Ortodoxă. Aceasta era a doua biserică creștină ca amploare, care convertise popoarele din extremitatea estică a Europei la creștinism, prin activități misionare pornite din centrul său din inima Imperiului Roman de Răsărit, Constantinopole. Inițial fusese întemeiată o singură mare biserică creștină. Aceasta se divizase în două ramuri, catolică și ortodoxă, în secolul al XI-lea, în principal din cauza insistenței papei de a fi recunoscut de toate bisericile drept conducătorul lor suprem. Bisericile răsăritene refuzaseră să facă acest lucru.

În 1500 se împlineau câteva secole de acceptare a întâietății pe plan religios a papei în toată Europa de vest. Cu toate acestea, existaseră câteva crize serioase provocate de dezacordul în privința a ceea ce însemna această întîietate în termeni practici. Ele fuseseră iscate în mod firesc în momentul în care un papă încerca să exercite influență sau control asupra unui domeniu în care în mod tradițional deciziile se luau pe plan local, fie de reprezentanții bisericii din zona respectivă, fie de conducătorul laic al regiunii. Astfel de crize duceau uneori la „schisme" ale celor care obiectau la tentativa papei de a-și extinde puterea în dauna lor și aveau drept rezultat alegerea altui papă. La un moment dat existau chiar trei papi care rivalizau pentru recunoașterea

fiecăruia ca „adevăratul" lider al bisericii. Faptul că toate schismele erau trecătoare și că până la urmă se ajungea la un compromis care refăcea unitatea bisericii, reflectă seriozitatea cu care tratau majoritatea conducătorilor medievali religia. Rezultatul era că ideea unui papă cârmuitor al creștinătății deasupra oricăror dispute era o forță psihologică de necontestat în cea mai mare parte a Europei. Multora nu le convenea ce.făcea un papă sau altul, dar puțini erau dispuși să conteste statutul papalității de cea mai importantă instituție a Europei.

Papa reprezenta un conducător secular, pe lângă rolul său de lider religios. Încă de la împărțirea vestului Imperiului Roman, din secolul al V-lea, papii pretinseseră teritoriu propriu în centrul Italiei. Din punct de vedere politic, reușitele lor pendulaseră, dar, spre sfârșitul Evului Mediu, Statele Papale ajunseseră să fie acceptate ca realități definitive pe harta politică, ocupând întreaga lățime a peninsulei, la nord și vest de Roma. Timp de secole, această situație crease dispute frecvente între papalitate și Sfântul împărat roman, ambii aspirând la a deține controlul în nordul și centrul Italiei. Dar, chiar în anii premergători lui 1500, se iscaseră conflicte între papalitate și regii Franței și Spaniei. Monarhii acestor două state naționale în curs de consolidare încercaseră să cucerească teritorii întinse din peninsula italiană. Unul după altul, papii se străduiseră să zădărnicească aceste eforturi. Războaiele purtate nu se terminaseră niciodată cu o victorie definitivă, așa încât au continuat până în 1559. Astfel, cea mai mare parte a secolului al XVI-lea, papalitatea s-a văzut implicată, deseori fără voia sa, în competiția dintre regii Spaniei și cei ai Franței, de a-și pune la încercare puterile. Situația a devenit dramatică în timpul domniei lui Carol de Burgundia, din dinastia Habsburgilor, rege al Spaniei sub numele de Carol I din 1516 până în 1556 și Sfânt împărat roman, sub numele de Carol al V-lea, între 1519 și 1556. În toată această perioadă, Spania, cu imperiul său colonial, Țările de Jos, sudul Italiei, Milano și Sfântul Imperiu Roman s-au aflat toate în mâinile unui singur om. Cu deosebită greutate au reușit papii timpului să-și păstreze o aparență de independență politică. Deseori, prețul pe care îl plăteau era ridicat. În 1527, Roma însăși a fost jefuită de trupe imperiale răsculate, iar în deceniile care au urmat, teama ca aceste nelegiuiri să nu se repete au condus la eforturi considerabile din partea papalității pentru a-și croi politicile pe placul Habsburgilor.

Desigur, papalitatea însemna mult mai mult decât persoana papei. Organizația sa centrală, Curia, avea sediul în Roma și angaja câteva sute de oameni. În afară de papă, membrii să cei mai importanți erau cardinalii, aleși pe viață, personal de către papă. Poziția lor înaltă rezulta din faptul că cei care se găseau la Roma în momentul morții unui papă îl alegeau pe următorul. În 1500 se instituise de mult obiceiul ca acesta să fie unul dintre ei, reducând astfel posibilitatea, deși nu în totalitate, exercitării de presiuni externe pentru alegerea unui demnitar al uneia din forțele politice majore din vremea respectivă. În 1522, Carol al V-lea a reușit să impună alegerea fostului său dascăl, Adrian de Utrecht, ca papă – dar, din fericire pentru independența papalității, acesta a murit în anul următor. Cu această excepție, toți papii din secolul al XVI-lea au fost aleși liber de cardinali.

Papalitatea a fost criticată abundent la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea. Alcătuirea Curiei era un motiv major al nemulțumirilor. La început se încercase ca numirea cardinalilor să țină cont de importanța diverselor națiuni care intrau în componența bisericii. Numai că spre sfârșitul secolului al XV-lea numărul cardinalilor crescuse treptat, și cei mai mulți dintre cei nou numiți erau italieni. Aceasta a făcut ca cei de alte naționalități să fie mult depășiți, pe măsură ce numărul cardinalilor s-a ridicat la peste 20. În 1517 mulți credeau că lucrurile scăpaseră complet de sub control, când Leon X a numit 31 de cardinali într-o singură zi. Acest fapt părea să confirme suspiciunea larg răspândită conform căreia papalitatea nu reprezenta nimic mai mult decât un club italian care-și servea propriile interese. Probabil că temerile n-ar fi fost atât de întemeiate dacă noii cardinali ar fi demonstrat vreun merit deosebit. Numai că mulți dintre ei nu se puteau lăuda că și-ar fi câștigat dreptul la promovare cu altceva decât cu gradul de prietenie sau de rudenie cu papa. Unii nu erau decât niște copii. Se părea că viitorii papi nu puteau să provină decât din rândul membrilor sau apropiaților familiilor de frunte din partea locului; pe de altă parte, se confirma părerea generală că cei mai mulți dintre papi îi considerau pe toți cei de altă obârșie decât italiană ca fiind barbari.

Cu toate că în majoritatea țărilor catolice existau puternice curente de ostilitate împotriva papalității, cele mai multe critici veneau din Germania (vezi *Luther și Reforma germană* în această serie).

Sentimentele anti-papale erau mai pronunțate aici îndeosebi pentru că o mare tranșă din venitul papei provenea din Sfântul Imperiu Roman. Când îl acuza pe papă că stoarce Germania până la ultima picătură, Luther se făcea ecoul unei îndelungate suferințe. Papalitatea era beneficiara tributurilor enorme plătite de familiile germane pentru a-și asigura numiri în funcții avantajoase în biserică, deoarece, spre deosebire de regii Spaniei sau ai Franței, împăratul nu reușise să smulgă controlul bisericii în ținuturile sale din mâna papei. Tot la Roma se vărsau și veniturile din posturile dinadins lăsate vacante de papă, ca și amenzile plătite de bogații care doreau dispensă de la regulile bisericii. Deosebit de rentabilă era posibilitatea papei de a permite copiilor celor foarte bogați să primească o episcopie, cu toate că nu împliniseră încă vârsta prevăzută de lege. Plângeri similare despre încălcarea regulilor financiare se auzeau, cu toate că în număr mai mic, și din alte țări. Deosebit de ofensator era faptul că deciziile în procesele judecate la Roma – cel mai înalt tribunal ecleziastic – păreau frecvent să dea câștig de cauză părții care era pregătită să plătească sume mai mari. Exista o opinie larg răspândită conform căreia papalitatea își folosea puterea ca să-și asigure cel mai mare venit posibil. Imaginea populară era aceea a unui păstor papal care tundea oile pe care trebuia să le ocrotească.

Mulți erau cei care criticau atitudinea, faptele, personalitatea și caracterul papilor din acea vreme. Toți erau percepuți ca fiind necreștini, cu un stil de viață care îi scandaliza pe cei care credeau în imitarea modelului de comportament al lui Isus cât mai îndeaproape cu putință. Erau acuzați, pe bună dreptate, de a comite toate cele șapte păcate mortale. Delictele sexuale erau la ordinea zilei și majoritatea papilor aveau copii pe care îi recunoșteau la lumina zilei și îi promovau în funcții bisericești. De cele mai multe ori interesul lor în ceea ce privea religia era minim, iar despre unii se știa că-și băteau joc pe față de cele mai sfinte obiceiuri catolice. Preocuparea lor principală părea a fi plăcerea personală, slujirea intereselor familiilor din care proveneau și extinderea puterii politice a papalității. Treapta ce mai de jos a fost atinsă de Rodrigo Borgia, care a fost papă sub numele de Alexandru VI din 1492 până în 1503. Pentru atingerea scopurilor sale, acesta nu s-ar fi dat în lături nici de la aranjarea mai multor crime. Dar el nu a fost decât cel mai abject dintr-o serie de papi scandaloși. Asigurarea îndrumării spirituale a bisericii

nu însemna nimic pentru aceștia. Cei mai mulți dintre papii din vremea Renașterii păreau să acționeze întocmai precum stăpânitorii seculari obișnuiți ai epocii. Nu erau altceva decât politicieni cinici, pentru care aproape întotdeauna prima interesul propriu.

2. Episcopii și clerul inferior

Biserica Catolică era organizată ca o ierarhie. În fruntea ei, desigur, se afla papa. Ca episcop al Romei, el se declara succesorul sfântului Petru, căruia, susținea, Isus îi încredințase conducerea bisericii Lui. De aici pretenția papalității de a deține supremația asupra tuturor bisericilor creștine. Următorii în grad după papă erau primații, capii clerului în toate „țările" în care, teoretic, era împărțită, conform tradiției, Europa. După primați urmau ceilalți arhiepiscopi (primații erau și ei arhiepiscopi), responsabili cu anumite zone geografice, numite provincii. Fiecare provincie era împărțită în dioceze, iar fiecare dioceză se afla sub controlul unui episcop – dar, ca excepție, fiecare arhiepiscop era la rândul său direct responsabil cu o dioceză, pe lîngă faptul că exercita controlul general asupra provinciei sale. Majoritatea diocezelor erau împărțite în parohii, în care „grija față de suflet" era încredințată clerului inferior, preoților parohiali. Cuvântul „episcopat" desemnează totalitatea arhiepiscopilor și a episcopilor.

În 1500, Biserica Catolică însuma aproximativ 700 dioceze. Dimensiunile lor variau foarte mult. În Italia erau în genere mici, iar fiecare oraș cât de cât important avea propriul său episcop. Situația era cam aceeași, dar la scară mai redusă, în Franța. Astfel, existau 273 episcopii și arhiepiscopii italiene și 118 franceze. Spre fruntariile lumii catolice, mai ales în Britania și în provinciile Germaniei de est, provinciile și diocezele erau îndeobște foarte întinse. Întreaga Anglie era împărțită în numai două provincii, cu centrele la Canterbury și York. Existau 19 dioceze. În Spania și Portugalia erau 57 funcții de episcop, iar în Sfântul Imperiu Roman 65. Acolo unde întinderea era mare, iar populația numeroasă, cum era cazul cam peste tot în Germania și Țările de Jos, arhiepiscopii și episcopii puteau să beneficieze de venituri considerabile. Situația lor contrasta cu a multora din colegii lor italieni, care erau relativ săraci.

Papa nu era singurul reprezentant al bisericii și în același timp conducător laic. Mulți arhiepiscopi și episcopi, în special în Germania, erau și prinți independenți în teritoriile lor. Trei din cei șapte electori care îi alegeau pe sfinții împărați romani erau prinți ecleziaști – Arhiepiscopii-Electori din Mainz, Trier și Köln. Averea lor, ca și puterea politică și prestigiul social pe care le implicau aceste funcții făceau ca ele să fie foarte căutate. Cu mult înainte de 1500 se obișnuia să fie cumpărate pentru fiii mezini ai celor mai mari familii princiare germane. Însă atractivitatea oficiului episcopal nu reprezenta un fenomen tipic german. Episcopii din mai toată Europa occidentală se bucurau de un confort material considerabil, pe care-l procurau fie din venitul lor direct, fie din „atențiile" primite ca răsplată a favorurilor prestate în proces sau în cazul numirilor în funcții mai puțin importante din biserică.

Teoretic, episcopii și arhiepiscopii ar fi trebuit să fie numiți într-o multitudine de feluri. În practică, în afara Italiei, influența hotărâtoare revenea deseori principelui local. Uneori, acesta putea chiar să-l înscăuneze pe cel ales de el, așa cum se încetățenise în Spania și Franța înainte de 1523. De obicei, acesta îi recomanda papei o persoană care să fie numită, și, cu condiția să nu fi existat o încălcare gravă a regulilor – dacă, de exemplu, cel propus ocupa deja o funcție similară sau era copil – acordul papei nu era decât o formalitate. În cazurile în care consimțământul nu venea automat, aproape întotdeauna putea fi cumpărat. Implicarea papei în numirile italienilor era mai directă, deseori el însuși numindu-l pe candidatul câștigător.

În consecință, aproape în toată Europa, standardul uman al episcopilor și arhiepiscopilor ajunsese să reflecte direct seriozitatea cu care tratau religia conducătorii laici. În secolul al XV-lea era un lucru ieșit din comun ca aceștia să țină seama de aspectele spirituale atunci când își exercitau influența la numirile în funcțiile episcopale. Devenise firesc ca posturile respective să fie considerate simple piese componente ale unui complex sistem de dregătorii bisericești. Drept urmare, cei mai mulți episcopi erau fiii mezini ai familiilor de nobili al căror sprijin era vital pentru conducător, sau slujbași de stat, proveniți din păturile inferioare ale societății, cărora li se cumpăra loialitatea sau li se recompensau bunele servicii. De regulă, aceștia nu beneficiaseră de nici un fel de pregătire teologică și nu erau apți să îndeplinească nici una din îndatoririle spirituale implicate de funcția

lor. O excepție notabilă la această stare de lucruri a constituit-o Spania sfârșitului de secol XV, a regilor Ferdinand de Aragon și Isabela de Castilia, unde mulți din cei numiți în posturi episcopale erau bărbați cu atribute spirituale îndelung dovedite (vezi și pagina 148). Papalitatea beneficia de asemenea de câțiva episcopi deosebit de valoroși, cu toate că obiceiul vremii era de a oferi slujbele episcopale prietenilor, rudelor, cardinalilor și funcționarilor de stat, făcând abstracție de competența acestora pentru îndatoririle propriu-zise.

Din cauza faptului că ponderea episcopilor și arhiepiscopilor o constituiau, în realitate, slujbași guvernamentali cu normă întreagă la Roma sau în capitalele altor state, absenteismul reprezenta o problemă majoră. Se înregistrau plângeri cu nemiluita la adresa episcopilor care nu puneau piciorul decât rareori, sau niciodată, în diocezele lor. Adăugându-se la tabloul neregulilor, cumulul de funcții era o practică extrem de răspândită. În decurs de câțiva ani, clericii cu succes real în activitatea politică își strângeau de regulă patru sau chiar mai multe funcții episcopale. Unele dioceze, care făceau obiectul unei serii de numiri pe considerente politice, au rămas văduvite de un episcop rezident timp de mai bine de o sută de ani. Nici în cazurile în care episcopul locuia în dioceza sa lucrurile nu stăteau cu mult mai bine. Criticile aduse papilor vremii se aplicau și majorității episcopilor lor, care erau blamați că-și urmăreau cu rapacitate numai propriile interese, zeloși în acțiunea de a profita la maxim de avantajele financiare ale funcției lor. În multe cazuri acest lucru era o necesitate, pentru a plăti datoriile contractate ca să-și asigure numirea inițial. Chiar cei care doreau să-și ia în serios îndatoririle se confruntau cu obstacole uriașe. Atâtea fețe bisericești – de la egumeni de mânăstiri până la preoții care slujeau în catedrale sau în simple biserici parohiale – fuseseră excluși de la conducerea diocezei lor de către papi în decursul timpului, încât în anumite dioceze episcopul nu se bucura decât de foarte puțină autoritate reală. În dioceza Lyons, de exemplu, peste 90 la sută din preoții parohiali nu se supuneau conducerii arhiepiscopului.

Situația critică în care ajunseseră episcopii înainte de 1500 era motiv de profundă îngrijorare pentru cei care năzuiau să vadă o biserică activă spiritual. Aceștia își dădeau seama că episcopii erau singurii oameni plasați în posturile cheie care ar fi putut întreprinde schimbările necesare. Ei erau aceia care puteau vizita fiecare localitate pentru a se

asigura că preoții își îndeplineau îndatoririle cu eficacitate. Ei erau cei care se puteau îngriji ca preoții să fie pregătiți cum se cuvine. Și tot ei erau cei care puteau exercita presiuni asupra papalității ca să nu acorde dispense pentru persoanele care se sustrăgeau de la disciplina impusă de episcopi. De aceea, nu este surprinzător că mulți din cei care căutau să reformeze biserica din interior considerau că episcopii reprezentau cheia problemei.

Puțini contemporani aveau dubii în ce privește faptul că, în caz că se dorea îmbunătățirea situației deplorabile pe toate planurile a clerului inferior, măsurile hotărâtoare trebuiau luate numai de către episcopi. Nu există dovezi care să le permită istoricilor să întreprindă cercetări statistice cu privire la zecile de mii de preoți parohiali care-și desfășurau îndatoririle pastorale în Europa într-o perioadă dată. Totuși, cantitatea de informații anecdotice pe care o au la dispoziție înfățișează tabloul unui dezastru spiritual în toată puterea cuvântului. Majoritatea preoților care slujeau nu erau pregătiți și nu aveau nici măcar o educație primară. Mulți abia știau să citească sau să înțeleagă câteva cuvinte latine din cele pe care le recitau în timpul slujbei. Cu toate că nu le era permis să se căsătorească, un număr destul de însemnat dintre ei (probabil cam o treime), trăiau cu femei care le făceau copii, ulterior recunoscuți în mod deschis. Viața pe care o duceau nu putea constitui în nici un sens un bun exemplu pentru enoriașii lor, cu care aproape se confundau. Nu aveau nici o competență să se îngrijească de nevoile spirituale ale „turmelor" lor. Existau și destui preoți bine pregătiți, dar cei mai mulți erau veșnic absenți, nefăcând altceva decât să strângă dările, ca sursă de venit, și să numească locțiitori cu jumătate de normă, prost plătiți și necalificați. Pentru a remedia această stare de fapt erau necesare acțiuni radicale, care să se extindă la mai multe generații.

3. Monahismul

Condiția monahilor (membrii unui ordin religios recunoscut, care-și duceau viața conform unui set de reguli care primise aprobarea papei) era aproape la fel de vitregă. La începutul Evului Mediu, când războaiele, moartea și distrugerile erau evenimente curente în Europa occidentală, devenise o obișnuință ca atât bărbații, cât și femeile, să

se retragă din lume în pacea și siguranța unei mănăstiri sau schit. Apăruseră mii de astfel de „adăposturi". În cursul secolelor, multe din ele deveniseră foarte bogate. Acest fapt se datora atât averilor lăsate prin testament de potentați, în încercarea de a răscumpăra păcatul în care trăiau, cât și donațiilor făcute de familiile noilor veniți, care din ce în ce mai mult trebuiau să-și cumpere dreptul de a se călugări. La 1500, mănăstirile dețineau aproape o treime din pământuri în multe regiuni, și o proprție însemnată din populație trăia și muncea pe moșiile lor.

Înaltele idealuri care însuflețiseră la începuturi mișcarea monastică și care stimulaseră numeroasele revigorări ulterioare se stinseseră în mare măsură spre sfârșitul secolului al XV-lea. Se pare că în multe mănăstiri călugării și călugărițele nu făceau obișnuitele legăminte de sărăcie, castitate și ascultare, iar dedicarea unei vieți de rugăciune și muncă plină de abnegație pentru slăvirea lui Dumnezeu fusese înlocuită de bârfă, lene și vânare de plăceri. În multe cazuri imaginea publică era corectă și în majoritatea țărilor mănăstirile care mai reflectau bunele intenții ale fondatorilor lor formau o minoritate neînsemnată. Ocupanții acestor lăcașuri erau deseori descriși drept „paraziți" ai societății. Scandaluri și mai mari erau provocate de numărul mare de stareți și starețe de sânge nobil, uneori regal care fuseseră numiți superiori ai acestor lăcașuri în virtutea sistemului general de conferire a dregătoriilor bisericești. Cei mai mulți se prevalau de permisiunea din partea papei de a nu locui în mănăstire și huzureau din veniturile substanțiale asigurate de moșiile acestora. Mulți nici nu puneau vreodată piciorul în mănăstirile ai căror conducători titulari erau. Deseori îi abandonau pe locatarii acestora, în sărăcie lucie, sub administrarea unui înlocuitor, în vreme ce ei se lăfăiau în îndestulare, nerefuzându-și nici un lux care putea fi cumpărat. Excepția de la regulă o constituia Spania. Un program major de reformă se desfășurase sub domnia lui Ferdinand și a Isabelei, iar majoritatea abuzurilor flagrante fuseseră înlăturate înainte de 1500.

Faptul că mănăstirile nu se bucurau de simpatie aproape nicăieri era determinat atât de factori economici, cât și politici. Suveranii laici care treceau printr-o perioadă de cheltuieli crescute dar venituri stagnante priveau înspre mănăstiri cu invidie. În plus, cei care contribuiau la avuțiile monahale cu dări sau munci erau lezați de opulența în care

se desfătau, pe cheltuiala lor, cei care făcuseră juruințele de sărăcie. Una era să finanțeze relativa îndestulare a nobilimii și aristocrației – despre care se credea în general că fusese menită de Dumnezeu să ocupe pozițiile lor sociale superioare – dar cu totul altceva să se lipsească de o parte a recoltelor obținute cu sudoarea frunții, în beneficiul celor care ar fi trebuit să ducă un trai la fel de sărac. Nu întâmplător printre primele manifestări de sprijin popular în favoarea reformei fuseseră atacuri asupra stabilimentelor monahale, iar domnitorii care au acceptat reforma au trecut urgent la confiscarea latifundiilor mănăstirești.

4. Noile ordine

Criticile generalizate la adresa mănăstirilor nu reprezentau un fenomen nou la sfârșitul secolului al XV-lea. În ultimii 400 de ani aceste probleme nu încetaseră să apară. Uneori, ca răspuns la critici, abuzurile fuseseră corectate, așa cum se petrecuse recent în Spania, alteori ordinul respectiv se divizase în cei care erau pentru interpretarea strictă a regulilor (radicalii) și cei care optau pentru îngăduirea unor practici mai relaxate (moderații). În alte părți, reacția a constat în înființarea de noi ordine, care încercau să evite degradarea spirituală care le măcina pe cele vechi. Drept rezultat, în decursul secolelor avusese loc o proliferare a ordinelor monahale. Cele mai multe urmaseră aceeași evoluție, de la entuziasmul și vigoarea inițială, de multe ori însoțite de răspândirea pe scară largă a obiceiurilor lor în întreaga Europă occidentală, până la delăsare spirituală și bunăstare materială.

Nu toate ordinele noi erau formate din călugări. Un *raison d'etre* esențial al comunității monahale izolate o constituia scopul comun de a-l venera pe Dumnezeu și purificarea sufletului. Toată lumea era de acord că cel de-al doilea scop era atins mai bine într-un mediu eliberat de tentațiile lumești. Drept urmare, contactul cu oamenii din afara comunității era foarte limitat. Numai că mulți creștini devotați considerau că din această formulă lipsea cel puțin un element de bază – slujirea aproapelui în numele lui Cristos. În consecință, unele din ordinele înființate în a doua jumătate a Evului Mediu își fixaseră drept scop primordial lucrarea *în interiorul* societății. Membrii acestor ordine

erau cunoscuți îndeosebi sub numele de călugări cerșetori, iar cei mai răspândiți și influenți erau franciscanii, dominicanii și augustinienii. Martin Luther era călugăr augustinian.

La început, aproape toți acești călugări fuseseră într-adevăr cerșetori – nu aveau acoperiș deasupra capului. Cutreierau localitate după localitate, cerșeau hrană și adăpost unde ajungeau. În schimb, predicau (de obicei sub cerul liber) și primeau spovedanii. Erau foarte bine primiți în comunitățile unde preoții lipseau cu desăvârșire sau erau incompetenți. Pe la 1500, însă, cei mai mulți dintre acești călugări duceau un trai sedentar și îndestulat, în schituri unde nu duceau lipsă de nimic, aproape identice cu mănăstirile. Deosebirea de căpătâi consta în faptul că ei se stabiliseră cu precădere în orașe și aveau contacte mai intense cu comunitatea – chiar dacă de cele mai multe ori doar tangențiale. Îndeosebi universitățile aveau majoritatea personalului alcătuit din călugări. Lucrarea în slujba celor săraci și nevoiași era o raritate, în comparație cu situația existentă în secolele anterioare.

Între istorici au existat diferende furtunoase în legătură cu situația spirituală a bisericii la începutul secolului al XVI-lea. Scriitorii proveniți din mediul protestant îi subliniau cu precădere părțile rele, ca modalitate de a justifica acțiunile unor lideri, precum Luther, Zwingli și Calvin, menite să distrugă unitatea unei biserici care nu părea că mai poate fi salvată. Pe de altă parte, autorii catolici au acordat atenție deosebită semnelor de revigorare spirituală care păreau să vină în sprijinul ideii că, în timp, reformatori cu simțul răspunderii ar fi reușit să-și atingă țelurile, fără a pune în pericol unitatea creștinătății occidentale. Întrucât subiectul reformei catolice și al Contrareformei a fost studiat îndeosebi de autori catolici, este lesne de înțeles că mișcările de ordin spiritual înregistrate în sânul bisericii înainte de sau contemporane cu apariția protestantismului s-au bucurat de o evidențiere considerabilă. Cunoașterea acestora, și mai ales a „noilor ordine" care au apărut în primele decenii ale secolului al XVI-lea, este esențială pentru înțelegerea modului în care istoricii au abordat această temă.

a) Capucinii

Unele ordine noi au răsărit din grupurile vechi – încă o exemplificare a procesului de revigorare prin divizare. Dintre acestea, capucinii au

fost cei mai influenți. Originile lor se găsesc în ramura radicală a franciscanilor. Denumirea provine din pronunțarea greșită a termenului italian pentru sihastru și este o mărturie a felului în care erau percepuți primii membrii ai acestei grupări de către contemporani. Scopul capucinilor era de a îmbina sărăcia lucie și negarea de sine cu munca plină de abnegație în folosul săracilor și oropsiților sorții. Ei își împărțeau timpul între perioadele de contemplare în chiliile lor precare și austere, situate în locuri retrase, și contactele cu cei mai nevoiași membri ai colectivităților, cărora le predicau și de ale căror nevoi se îngrijeau. În mod intenționat nu se implicau în cariera academică, își găseau sprijinul spiritual în meditația contemplativă, iar instrucțiunile despre învățăturile bisericii le lăsau în seama altora. Mesajul lor se concretiza în exemplul personal. Încercau să ilustreze cum vedeau ei dragostea lui Dumnezeu pentru omenire prin propriul lor altruism îndreptat spre aproapele. La început nu fuseseră decât patru prieteni, în sudul Italiei, în 1520, dar curând au atras un mare număr de aderenți, pe toată întinderea peninsulei. În 1528 și-au asigurat recunoașterea din partea papei, ca ordin monahal nou; până în 1535 numărul capucinilor ajunsese la peste 700, iar la jumătatea secolului depășea 2500. Ca și în cazul celorlalte ordine noi, capucinii s-au izbit de o opoziție considerabilă din partea grupărilor instituite. Deosebit de ostili li s-au dovedit a fi franciscanii radicali, mai ales că mulți dintre primii recrutați proveneau din rândurile acestora. Dar eforturile lor de a obține suprimarea noului ordin au dat greș, chiar dacă în 1536 au reușit să-l convingă pe papă să interzică acceptarea celor desprinși din ordinul franciscanilor în rândul capucinilor.

Perioada cea mai dificilă pentru supraviețuirea noului ordin a fost în 1542, când liderul lor carismatic, Bernardino Ochino, a hotărât să fugă la Geneva, ca să se alăture reformatorului protestant Jean Calvin când dușmanii săi erau cât pe-aci să obțină arestarea lui în temeiul acuzării de erezie. Ochino, care era un predicator excepțional și inspirat, dar needucat, căzuse în capcană părând că dă dreptate protestanților în pledoariile adresate ascultătorilor lui, îndemnându-i pe aceștia să se bazeze pe credință pentru a fi mântuiți. Devenise astfel vulnerabil la acuzația că ar fi încurajat credința în învățătura luterană a îndreptățirii numai prin credință. Fuga lui a demonstrat că nu era făcut din aluatul mucenicilor și că nu avea încredere în propriile-i forțe de a-și confrunta

convingerile cu cele ale teologilor educați. Pe de altă parte, însă, eschivarea sa nu justifica acuzația inamicilor săi că el acționase ca protestant în clandestinitate și încercase să provoace o reformă prin metode neortodoxe. Papa era pe punctul de a ordona reprimarea capucinilor, dar reputația lor fără pată de oameni altruiști, aflați la dispoziția semenilor, declarația că Ochino ar fi fost diferit de cei pe care îi conducea, ca și prețuirea publică de care se bucura ordinul le-au asigurat supraviețuirea.

În momentul întemeierii lor oficiale, în 1528, capucinilor li se permisese să înființeze un număr limitat de lăcașuri în Italia. Acesta era un compromis menit să reducă la tăcere împotrivirea din partea ordinelor existente. Dar în scurt timp, grație reputației pe care și-o câștigase noul ordin, devenise din ce în ce mai greu ca opozanții săi să mențină această restricție. În 1572 li s-a permis capucinilor să se stabilească în orice loc. Pe la începuturile secolului al XVII-lea, capucinii, cu glugile lor distinctive, în trei colțuri, după modelul celei pe care se credea că ar fi purtat-o înaintașul lor spiritual, Sf. Francisc din Assisi, deveniseră o priveliște obișnuită în cea mai mare parte a Europei catolice.

Istoricii catolici au fost generoși, chiar dacă nu din cale-afară de precișI, în evaluarea contribuției capucinilor la reforma catolică și la Contrareformă. Opinia cel mai des exprimată a fost că aceștia nu fuseseră depășiți decât de iezuiți (vezi capitolul 5), ca amploare a propriei contribuții. Dar, din păcate, această pretenție nu a fost niciodată justificată cu o argumentare documentată. În cel mai fericit caz, avem de-a face cu o multitudine de dovezi amănunțite, provenite dintr-un număr mare de surse disparate. Din acestea se poate desprinde influența neîndoielnică pe care capucinii au avut-o în anumite momente și în anumite zone, cum ar fi sudul Țărilor de Jos sau la curtea regală a multor state catolice (mai ales Franța), la începutul veacului al XVII-lea, dar este deosebit de dificil să se facă o evaluare convingătoare a contribuției lor generale la Contrareformă. Probabil această lipsă a unei vederi de ansamblu a fost cauzată de absența unor dovezi documentare coerente și accesibile despre capucini, pe care istoricii să le poată studia – spre deosebire de situația iezuiților (vezi pagina 99). De aceea, istoricii care consultă sursele originale în studiul subiectelor reformei catolice și al Contrareformei au fost nevoiți să construiască un tablou al impactului exercitat de capucini dintr-o mulțime de

referințe izolate. Nimeni nu a dus până la capăt volumul de muncă necesar pentru elaborarea unui studiu exhaustiv al ordinului. Până atunci istoricii continuă să descopere că evaluarea standard pare a se întemeia pe dovezile pe care le găsesc *en passant*, iar tendința este de a repeta evaluarea clasică, fără a o examina prea amănunțit. În acest proces, studentului i se dezvăluie prea puțin natura exactă a acestei contribuții și în mod cert nu dobândește nici o cunoștință despre cuantificarea sa.

Fără îndoială, ordinul a contribuit substanțial la reforma catolică și la Contrareformă, întrucât mulți dintre călugării care desfășurau activități diplomatice în serviciul statelor catolice în prima jumătate a secolului al XVII-lea proveneau dintre membrii săi. Pe lângă aceasta, s-ar putea spune că, prin puterea exemplului personal și a caracterului persuasiv al predicilor lor, capucinii au convins probabil mulți catolici de adevărul credinței lor, determinându-i să nu cadă victime ușoare propagandei protestante. De asemenea, ei par să fi contribuit decisiv la sporirea acelei valori nemăsurabile – „morala". Ei au redat multor catolici încrederea în propria biserică, făcându-i să fie mândri de această organizație, care devenea potențială învingătoare în lupta cu protestantismul. Ei au ajutat la răsturnarea punctului de vedere al populației care credea că biserica catolică era condamnată să piardă.

b) Oratoriile dragostei divine

Multe din noile ordine de la începutul secolului al XVI-lea erau complet diferite de organizațiile religioase care dobândiseră până atunci recunoaștere oficială. Unele erau alcătuite din grupuri de preoți hirotonisiți (aparținători ai cinului bisericesc) și mireni care împărtășeau același deziderat de a-și desăvârși dimensiunea spirituală a vieții personale și de a se implica în „lucrarea cea bună" în folosul celor bolnavi și nevoiași. Numai că, întrucât mirenii doreau să-și vadă și de viața lor proprie, această implicare în activități religioase nu era totală. Ei își împărțeau timpul dedicându-se și celorlalte responsabilități, precum familia, pe lângă grupul religios căruia hotărâseră să i se alăture. Cele mai cunoscute astfel de grupări au luat ființă în orașele italiene mari, sub numele de Oratoriile dragostei divine. Cel mai vestit Oratoriu a funcționat în Roma, între 1517 și 1527. Printre

cei aproximativ 50 de membri ai săi – toți de obârșie nobilă – se numărau aproape toți sprijinitorii de marcă ai reformei din Roma. Aceștia se întâlneau regulat la adunări de meditație, venerare, studiu și lucrări caritabile, dar nu făceau legăminte și nici nu purtau un anume veșmânt. Apartenența la un Oratoriu aduce cu apartenența la unele cluburi din zilele noastre.

Istoricii au considerat Oratoriile ca *indicatori* ai renașterii religioase care începuse în Italia în prima parte a secolului al XVI-lea. Nu se poate spune că ele au fost promotoarele schimbărilor generale din viața religioasă a țării, căci, departe de a se număra cu sutele sau cu miile, nu aveau decât câteva zeci de membri. Cu toate acestea, trebuie remarcat că anumite figuri de marcă ale reformelor de la jumătatea secolului și-au consolidat dedicarea religioasă prin implicare în aceste Oratorii.

c) Ursulinele

Existau organizații similare cu Oratoriile, alcătuite exclusiv din laici. Cea mai faimoasă dintre acestea a fost ordinul ursulinelor, compus numai din femei. Au apărut în 1535, inițial ca grupuri de femei nemăritate care se întâlneau lunar și desfășurau acțiuni de binefacere, în special vizitarea bolnavilor și educarea în spirit religios a femeilor la domiciliu. Ca și membrii Oratoriilor, ele nu purtau uniformă, nu depuneau jurăminte și continuau să-și trăiască viața obișnuită. Faptul că ursulinele nu s-au putut bucura prea mult timp de această existență împărțită pe două planuri este semnificativ pentru incomodarea resimțită de biserică atât în ceea ce privește organizațiile care nu solicitau decât o implicare parțială, cât și pe cele ale femeilor care înțelegeau să fie mai mult decât recipienți pasivi ai învățăturilor religioase. În 1546 li s-a cerut să adopte o îmbrăcăminte uniformă, în 1566 s-a decretat obligația ca ele să trăiască în comun, iar în 1595 au fost transformate într-un ordin tradițional de maici, separat de lume, care trebuia să depună obișnuitele jurăminte de sărăcie, castitate și ascultare. Ordinul a cunoscut o înflorire în următoarele două secole, mai ales în Franța și Italia, și a devenit principalul factor educator în spirit catolic al tinerelor fete. Este de presupus că această influență și popularitate câștigate ulterior i-a determinat pe istoricii reformei catolice să includă ursulinele

pe lista lor cu ordinele noi importante de la începutul secolului al XVI-lea. În mod cert însă nu se trage concluzia că ele ar fi constituit, la momentul respectiv, mai mult decât un exemplu al redeșteptării spirituală care se făcea simțită în Italia.

d) Teatinii

O situație asemănătoare este prezentată de exemplele din a treia categorie de ordine noi – cele alcătuite exclusiv din preoți. Dintre acestea, cel mai des amintit este al teatinilor. Caracteristica lor marcantă constă în faptul că membrii acestui ordin erau numai fii de aristocrați, ceea ce le conferea în mod automat statutul de elită, iar fondatorii săi erau două dintre fețele bisericești de vază ale generației lor. Cajetan era un bărbat cu totul aparte, un teolog remarcabil și un caracter de sfânt. În mod firesc, papa l-a ales pentru a fi trimis în Germania în 1519, într-un efort menit a-l convinge pe Martin Luther să se conformeze învățăturilor bisericii. El a imprimat teatinilor un caracter spiritual deosebit. Dar forța activă a ordinului a fost întruchipată de Carafa, un militant pentru care compromisul însemna slăbiciune. Voința lui de fier a fost demonstrată în perioada 1555-1559, când a ocupat scaunul papal sub numele de Paul IV (vezi pag. 41). De aceea nu e de mirare că ordinul și-a luat numele de la forma latină a uneia din eparhiile lui.

Cajetan și Carafa și-au împărțit cu succes rolul de conducători ai ordinului, de la înființarea acestuia în 1521 până la recunoașterea sa oficială, în 1533. În acest răstimp el și-a câștigat o reputație care a depășit frontierele, ca model de ordin preoțesc care înțelegea să-și ia în serios vocația și care dorea să împletească traiul în comun cu slujirea devotată a comunității. Ei au impus o ștachetă nouă de atins pentru alți preoți, în sensul că-și duceau la îndeplinire însărcinările oficiale cu rigurozitate maximă, iar pe de altă parte găseau timp suficient pe care să-l dedice dezvoltării lor spirituale continue. În ciuda acestor lucruri, se pare că publicitatea care li s-a făcut a depășit realitatea realizărilor efective. Ei au devenit pur și simplu un simbol, un exemplu a ceea ce s-ar fi putut realiza. Influența lor indirectă a constat în faptul că statura lor morală impozantă a ajutat biserica să impună standarde noi, dar contribuția lor directă a fost limitată de faptul că numărul lor

a rămas restrâns, fără să depășească semnificativ pe acela de 31 de membri, câți existau în 1533, la data recunoașterii lor oficiale.

e) Evaluare

Istoricii care s-au ocupat de reforma catolică au accentuat în mod tradițional importanța apariției ordinelor noi în prima parte a secolului al XVI-lea. Putem înclina să credem că atenția deosebită acordată acestui fenomen relativ minor este excesivă, dacă o raportăm la semnificația sa efectivă. Putem chiar presupune că, în anumite cazuri, comentatorii au acceptat opiniile predecesorilor lor într-o manieră necritică și au reprodus judecăți deja emise fără să cântărească valabilitatea lor. Aceștia ar fi putut chiar să cadă în capcana de a acorda semnificație evenimentelor în lumina faptelor ulterioare care erau legate de ele, fără însă să decurgă direct din acestea. În mod cert, natura exactă a acestei semnificații nu a fost examinată suficient de aprofundat, recurgându-se în schimb la o mai comodă preluare a judecăților încetățenite.

Cu toate acestea, nu ar fi înțelept să neglijăm chestiunea ordinelor noi fără să încercăm să înțelegem pretențiile emise în numele lor. Din nefericire, istoricii nu au formulat de regulă aceste pretenții în mod explicit. În mod firesc, ele ar fi trebuit deduse din evenimentele pe care diverși autori au înțeles să le relateze. O primă remarcă este că ordinele despre care avem informații sunt, în virtutea tradiției, toate amplasate pe teritoriul Italiei. Totuși, este ignorat aproape cu desăvârșire faptul că renașterea entuziasmului și a disciplinei au prevalat anterior în sânul bisericii din Spania, sub influența lui Ferdinand de Aragon și a Isabelei de Castilia și conducerea cardinalului Ximenes. Această situație ne sugerează că o explicație pentru importanța acordată de istoricii reformei catolice noilor ordine italiene se datorează contextului din această țară. Autorii au căutat în mod intenționat dovezi ale unei renașteri spirituale în peninsulă ca fundal pentru ivirea unei partide reformatoare la Roma. Capucinii, Oratoriile, teatinii și ursulinele, împreună cu alte câteva grupări care au fost descrise din când în când, au servit drept context pentru evenimentele ieșite din comun care au urmat. Aceasta nu înseamnă, automat, că ele au avut o însemnătate reală în sine. Mulți istorici au

folosit noile ordine ca o introducere la apariția Societății lui Isus (iezuiții), care, într-adevăr, a fost o organizație de cea mai mare însemnătate (vezi Capitolul 4). Însă nu putem porni de la premisa că a existat o relație de cauzalitate între ordinele italiene și Societatea lui Isus, care a fost concepută în Spania și s-a plămădit în Franța. Singura conexiune directă, dar nu sigură, se referă la faptul că și iezuiții au fost un ordin nou sancționat de papă.

Opinia rezonabilă în urma enunțării tuturor acestor motive este că disputa în privința importanței istorice majore a ordinelor noi (cu excepția iezuiților), rămâne în mare măsură nefondată. În special ar trebui clarificate pretențiile emise în mod obișnuit pe seama capucinilor, care, cu toate că par a fi întemeiate, sunt deosebit de vagi. În aceeași ordine de idei, ar fi important de cercetat cu mai mare rigurozitate *efectele* produse de noile ordine, înainte de încercarea de a le evalua exhaustiv. Până atunci, se poate justifica opinia conform căreia apariția acestor ordine, împreună cu reformele care au avut loc în Spania, dovedesc că la începutul secolului al XVI-lea în Biserica Catolică aveau loc și evenimente pozitive, contrar poziției adoptate în mod regulat de scriitorii protestanți din ultimii 400 de ani. Sub multe aspecte, Biserica Catolică era o instituție dinamică din punct de vedere spiritual, ai cărei lideri însă nu se dovedeau la înălțimea misiunii lor. Controversa privitoare la faptul că nașterea ordinelor noi marchează începutul unei noi ere, caracteristică pentru biserica catolică reformată, este de asemenea grăitoare. Dacă semnul distinctiv pentru biserica medievală este retragerea din lume a călugărilor și maicilor, lucrarea caritabilă întreprinsă de multe dintre ordinele noi a devenit amprenta bisericii contrareformatoare.

Reforma catolică a fost într-un fel o luare la cunoștință a conducerii bisericii despre forțele regeneratoare care se puseseră în mișcare în straturile ierarhice inferioare. Martin Luther nu a fost singurul care a întreprins ceva concret pentru a reda bisericii presupusa glorie apusă. Dar, din nefericire pentru cauza unității bisericii, repetatele îndemnuri la înnoire au fost trecute cu vederea de Curia din Roma.

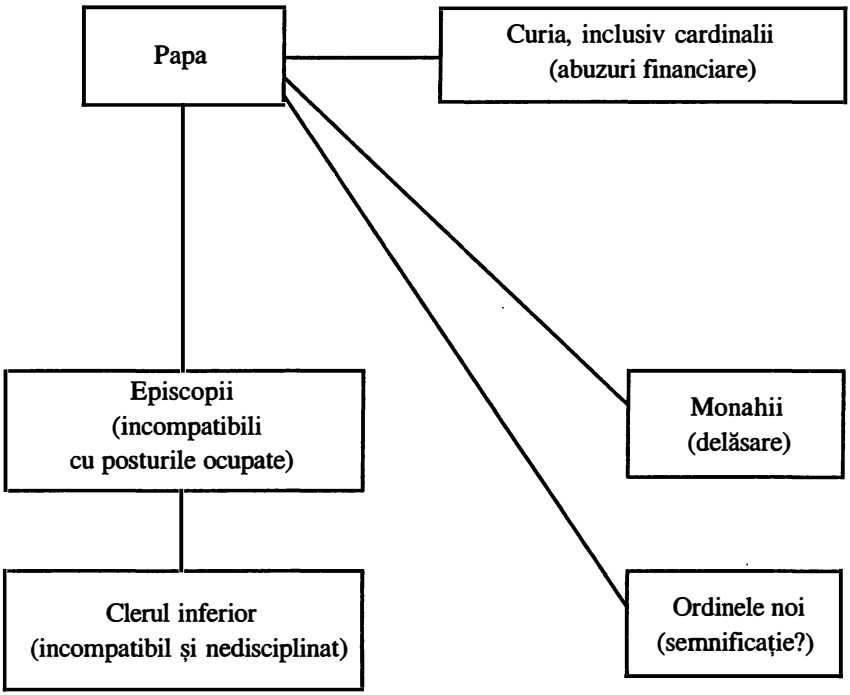

Rezumat – Biserica Catolică la începutul secolului al XVI-lea

---

***Să luăm notițe despre** „Biserica Catolică la începutul secolului al XVI-lea"*

Scopul acestui capitol este de a vă înlesni înțelegerea a trei aspecte ale Bisericii Catolice: felul în care era organizată la începutul secolului al XVI-lea, abuzurile din interiorul ei și dovezi despre redeșteptarea spirituală evidentă la ordinele noi înființate în Italia. Notele ar trebui să vă ajute să răspundeți la șase întrebări:

1. Care era structura Bisericii Catolice? Răspunsul trebuie să fie scurt, întrucât aceasta este o informație cadru. Probabil o schemă adnotată ar fi indicată.

2. Care erau abuzurile cele mai importante care făceau necesară reforma?
3. Care era semnificația fiecărui abuz pentru contemporani?
4. Cine se făcea responsabil pentru fiecare dintre aceste abuzuri? (La întrebările 2, 3 și 4 se poate da un singur răspuns, sub forma unei liste cu explicații).
5. Care erau trăsăturile definitorii ale ordinelor noi înființate în Italia la începutul secolului al XVI-lea?
6. În ce măsură sunteți de acord cu semnificația acordată ordinelor noi de către istoricii catolici?

CAPITOLUL 3

Reforma papalității

1. Cadrul istoric

În decursul primelor două decenii ale secolului al XVI-lea ideea de reformă era departe de a fi cel puțin gândită de papi. Iuliu II și Leon X și-au dedicat energia altor probleme. Situația politică internațională era presantă. De-a lungul veacurilor, cei mai mulți papi se implicaseră în politica externă, în special în relațiile dintre papalitate și Sfântul Imperiu Roman. În mod tradițional, cele două puteri își disputaseră sferele de influență în nordul și centrul Italiei și amândouă se străduiseră să nu scape evenimentele de sub control, fie pentru a profita de diverse ocazii ce se iveau, fie pentru a evita să fie înlăturată de cealaltă. Spre sfârșitul secolului al XV-lea, situația devenise extrem de complicată. Mai întâi Spania, mai exact provincia Aragon, cucerise o bază în sudul Italiei – de unde se putea încerca extinderea influenței spre nord – pentru ca, mai târziu, francezii să-și consolideze o poziție de forță dominantă în cea mai mare parte a peninsulei, în urma invaziilor lui Carol al VIII-lea și Ludovic al XII-lea. Aceste evenimente îi subminaseră papalității rolul de putere internațională și puseseră chiar în pericol continuitatea sa ca unitate politică independentă. Cei mai de vază cetățeni ai Romei considerau că traversau cea mai dificilă situație pentru statul lor. În consecință, nu era de mirare pentru contemporani că Iuliu II era mai degrabă soldat decât om al bisericii, iar atenția lui se concentra asupra treburilor războiului și diplomației, în tentativa de a asmuți Franța, Spania și Imperiul una împotriva celorlalte, spre beneficiul Statelor Papale.

Spre deosebire de el, Leon X nu avea stofă de războinic. El se mulțumea cu diplomația. Spațiul lui de manevră se redusese simțitor în momentul în care tânărul Carol al V-lea anexase mai întâi Spania la moștenirea sa burgundă, după care fusese ales împărat al Sfântului

Imperiu. În decursul acestor evenimente, rivalii săi rămaseseră doi din trei, iar Statele Papale erau efectiv înconjurate de Habsburgi. Principalul obiectiv al lui Leon devenise evitarea înghițirii lor. În același timp, exista o posibilitate deloc de neglijat ca turcii otomani să își extindă imperiul până în Italia. Leon și-a cheltuit mare parte din energie în încercări sterile de a atrage sprijin pentru o cruciadă împotriva păgânilor. În aceste împrejurări, este de înțeles că nu mai avea timp pentru punerea la punct a indisciplinei lui Martin Luther, care nu era decât un teolog universitar obscur din Saxonia.

Totuși, nu trebuie să deducem de aici că Iuliu II și Leon X nu ar mai fi avut și alte preocupări. Cel puțin alte două griji le consumau timpul și energia. Devenise un loc comun ca alegerea pe tronul papal să se transforme și într-un mijloc de sporire a averilor familiei. Papii nu erau indivizi singuri pe lume. Majoritatea aveau familii numeroase, deseori incluzând copii recunoscuți în mod deschis, ca și cercuri extinse de prieteni. Tuturor li se părea firesc să profite direct de pe urma înscăunării ocrotitorului lor în tronul sfântului Petru. Protecția și servirea intereselor personale erau activități papale prioritare. În strânsă interconexiune, urma necesitatea de a ocupa o poziție dominantă în luptele politice intestine care reprezentau centrul de interes major în interiorul Curiei. Un papă care nu dedica suficient timp consolidării poziției lui în forumul politicii romane constata în scurt timp că este izolat și efectiv lipsit de orice putere. Nici Iuliu II, nici Leon X nu au căzut în această capcană. În consecință, ambii s-au trezit ocupați în totalitate cu activități și preocupări fără caracter esențial religios. Ei ignorau ceea ce generațiile ulterioare au identificat drept datoria lor de bază, nu pentru că ar fi fost persoane viciate, judecând fie după standardele contemporane, fie după cele moderne, ci pentru că, în conformitate cu percepția lor, nu existau probleme mai importante decât cele de care se ocupau ei, chiar dacă erau conștienți că nu toată lumea era de acord cu ei. Bărbați ai timpului lor, ei trăiau răspunzând așteptărilor a căror responsabilitate o purtaseră din tinerețe.

O schimbare de atmosferă pe termen lung părea să se concretizeze în 1522, când Adrian de Utrecht a fost ales papă, sub numele de Adrian VI (uneori cunoscut ca Hadrian VI). De la el se aștepta să-și concentreze atenția asupra problemelor religioase, în dauna celor

politice. Nu numai că nu era italian și în consecință străin de politicile partidelor din Roma, dar fusese și profesorul lui Carol al V-lea și se presupunea că era sprijinitorul loial al acestuia. De aceea se anticipa că sub Adrian papalitatea va accepta cu umilință un statut minimalizat, de adjunct relativ autonom al Imperiului. Pentru a completa tabloul contrastelor, Adrian era o persoană fără probleme personale de rezolvat și sincer interesat de religie. Avea aptitudini de sfânt și, cu toate că alegerea lui era o indicație a faptului că papalitatea se înclinase sub puterea împăratului, o perioadă de reformă papală părea că avea să înceapă. El i-a umplut de oroare pe politicienii – fețe bisericești din Roma când a admis public:

> Știm că de mulți ani fapte abominabile au loc la Sfântul Scaun, abuzuri în domeniul spiritual, păcate spirituale, încălcări ale poruncilor, și în sfârșit, pe toate planurile, o înrăutățire a lucrurilor. Nu e de mirare că răul s-a întins de la cap către mădulare, de la supremii pontifi către prelații pe care îi conduc. Noi toți (prelați și cler), fiecare dintre noi, am rătăcit calea cea dreaptă; și de mult timp nimeni nu a mai făcut binele... vom depune toate eforturile pentru a reforma, mai întâi această Curie, de la care probabil pornesc toate relele, așa încât, la fel cum corupția se întinde din acest loc către cele de mai jos, așa să se propage sănătatea și reforma. Ne considerăm cu atât mai obligați să avem grijă să se întâmple astfel, cu cât înțelegem că întreaga lume tânjește după o astfel de reformare.

Dar toate speculațiile contemporanilor s-au dovedit în zadar. Adrian a murit anul următor, după numai 18 luni pe scaunul papal și înainte să găsească modalități de a învinge obstrucțiile din calea reformei pe care cei din jurul lui le ridicau. Promisese multe, dar a realizat puține. Faptul că în ultimele luni ale vieții se dedase și el la unele abuzuri financiare, de tipul celor pe care le condamnase anterior, sugerează că și dacă ar fi trăit mai mult, probabil n-ar fi devenit un mare reformator în practică. Epitaful de pe mormântul său spune:

> Vai! până și puterea de a acționa a celui mai drept dintre oameni stă sub semnul vremurilor în care îi este hărăzit să trăiască!

1492 – 1503	Alexandru VI	1555 – 1559	Paul IV
1503	Pius III	1559 – 1565	Pius IV
1503 – 1513	Iuliu II	1666 – 1672	Pius V
1513 – 1521	Leon X	1572 – 1585	Grigore XIII
1522 – 1523	Adrian VI	1585 – 1590	Sixtus V
1523 – 1534	Clement VII	1590	Urban VII
1534 – 1549	Paul III	1590 -1591	Grigore XIV
1550 – 1555	Iuliu III	1591	Inocențiu IX
1555	Marcellus II	1592 – 1605	Clement VIII

Papii din secolul al XVI-lea

Succesorul lui Adrian a fost Clement VII (1523 -1534). Clement era vărul lui Leon X și sub pontificatul său a avut lor o revenire la modelul de papă politic. Interesul lui pentru reformă era extrem de limitat, iar caracterul lui slab a făcut posibil triumful forțelor inerției. El a primit o lovitură dramatică în 1527, când tentativele sale de a elibera papalitatea din lanțurile dominației imperiale au fost ratate într-un mod cumplit. Se aliase cu Franța, în speranța că ar fi putut crea un echilibru de forțe pe care să le manevreze în avantajul lui. Din nefericire pentru planurile lui Clement, Carol al V-lea a reușit să neutralizeze toate amenințările din partea Franței prin înfrângerea singurei armate pe care aceasta o avea staționată în Italia. Numai că el nu a avut mijloacele să-și plătească propria armată, care s-a răzbunat pe o Romă practic fără apărare. Orașul a fost tâlhărit fără milă. Timp de peste o lună, 20 000 de soldați rebeli și-au satisfăcut apetitul în violuri și jafuri. Nu au cruțat pe nimeni și nimic din cele ce le-au atras atenția. Chiar și călugărițele au trecut prin mâinile soldaților.

Carol s-a dovedit neputincios să stăvilească tragedia, dar a găsit util mesajul transmis prin aceste fapte: opoziția activă a papalității la politica lui are consecințe înfricoșătoare. Dar pe lângă acesta, se mai contura un mesaj. Prădarea Romei fusese interpretată în mai toate mediile bisericești italiene drept un semn că lui Dumnezeu nu-i plăcea felul în care era păstorită biserica Lui. Mulți dintre cei care priviseră reforma ca pe o posibilitate interesantă destinată unui viitor îndepărtat, inclusiv papa, ajunseseră să admită că schimbările deveniseră destul de presante. Această transformare a mentalității predominante a întărit poziția micului grup de cardinali care încercau de câțiva ani să-i convingă pe ceilalți că reforma era o necesitate stringentă. În rândul puternicei elite politice din Roma entuziasmul în fața schimbărilor nu s-a ridicat la cote prea înalte, dar cel puțin au început să accepte, chiar împotriva voinței lor, faptul că reformele vor trebui categoric transpuse în practică la un moment dat. Clement VII a fost o personalitate slabă. El a reușit să supraviețuiască prin promisiuni vagi de acțiuni viitoare, uneori cu efecte dramatice dar neintenționate, după cum cunosc cei care studiază istoria Angliei (încercările lui Henric al VIII-lea de a obține divorțul de Caterina de Aragon). Prin adoptarea acestei strategii el a evitat orice schimbare radicală, dar a închis ușa spre alegerea pe tronul papal a unui succesor la fel de șovăitor în fața reformei.

2. Paul III (1534 -1549)

Alessandro Farnese, ales papă sub numele de Paul III la moartea lui Clement VII, era o personalitate deosebit de interesantă și complexă, care se sustrage oricăror tipare. În multe privințe, el corespundea arhetipului papei om politic de stil vechi. Dar atașamentul lui față de religie și biserică era autentic, iar în anumite ocazii s-a arătat dispus să pună interesele pe termen lung ale catolicismului, salvgardarea și bunăstarea sa, înaintea intereselor politice pe termen scurt ale propriei sale familii. Cu toate că s-a dovedit un conducător inconsecvent, realizările sale au fost demne de considerație. Mediul din care provenea nu părea să promită mult în favoarea reformei. Era membru al uneia dintre familiile princiare italiene care timp de veacuri concepuseră

papalitatea și biserica în primul rând ca pe surse de putere și venituri, aflate la dispoziția elitelor politice din Italia centrală, care și le disputau. La vârsta de 20 de ani fusese numit episcop, iar cinci ani mai târziu, cardinal. În cercurile din care făcea parte, acest lucru nu era neobișnuit, după cum la fel de comună era lipsa lui totală de interes în privința religiei. Ieșită din comun a fost însă experiența care i-a provocat deșteptarea spirituală și l-a determinat să fie hirotonisit preot la cincizeci de ani. Totuși, convertirea lui nu l-a schimbat din temelii. Nu și-a pierdut interesul în treburile lumești, egoiste, ci mai degrabă a încununat cu religie entuziasmul care-i marca viața.

Când a fost ales papă, sub numele de Paul III, Alessandro Farnese era un bătrân de 66 de ani. Faptul că succesorul la conducerea bisericii era ales un bărbat pe care nu-l mai despărțeau decât câțiva ani de moarte era un procedeu obișnuit, în ideea că puterea nu trebuia să fie concentrată în mâinile unui singur om pentru prea mult timp. În cazul lui Paul, strategia nu a funcționat. La momentul alegerii sale în sfântul scaun, el era plin de energie și vitalitate, și a rămas papă timp de 15 ani. Cu toate că era sănătos și se aștepta la un trai îndelungat, noul papă a luat măsuri urgente pentru rotunjirea averilor familiei sale. Doi dintre nepoții lui, în vârstă de 15 ani, au fost numiți pe dată cardinali. Mai mult a durat rezolvarea îndelungatului litigiu dintre papalitate și familia Farnese având drept obiect terenuri întinse pe care ambele părți le reclamau. În cele din urmă, din teritoriile Statelor Papale a fost reconstituit vechiul ducat de Parma și Piacenza, iar fiul discreditat al lui Paul a fost instalat la conducerea sa. Puțini papi și-au permis să-și însușească cu atâta nerușinare moștenirea teritorială care le-a fost încredințată.

Și cu toate acestea, același om care și-a servit fără scrupule propriul interes a fost și un reformator hotărât. Așa cum era de așteptat – având în vedere caracterul lui – motivele au fost complexe. Pe de o parte, era egoist. Exista pericolul, deși nu foarte mare, ca, în lipsa acestor reforme, Carol al V-lea să reușească să-l înlocuiască pe Paul din tronul ocupat. Exista de asemenea teama ca, în absența reformelor în interiorul papalității, alți conducători de state să urmeze exemplul lui Henric al VIII-lea al Angliei și să se distanțeze de Roma, proclamând independența bisericii naționale și reducând puterea și influența lui Paul. El era însă motivat și de convingerea că sancționarea abuzurilor

și formarea unei generații cu o vigoare spirituală consolidată erau scopuri în sine. În plus, el își asumase salvgardarea intereselor pe termen lung ale paplității și încerca în acest scop să câștige sprijinul ferm al regilor catolici.

Paul a indicat clar care îi erau intențiile în momentul când, la numai câteva luni după alegerea sa, i-a numit cardinali pe șase dintre cei mai influenți partizani ai reformei din Roma. Patru dintre aceștia fuseseră membri ai Oratoriilor Romane (vezi pagina 20), doi din ei – Contarini și Carafa – fiind oameni de o valoare excepțională. Gasparo Contarini (1483–1542) provenea dintr-un mediu asemănător în anumite privințe cu al lui Paul III. El era un nobil venețian, care trăise prima parte a vieții lui departe de influența religiei. La 28 de ani experimentase o convertire dramatică, după care interesul său de căpătâi devenise însănătoșirea spirituală a bisericii catolice. Cu toate că rămăsese laic și a continuat să slujească Veneția în calitate de ambasador până când a fost numit cardinal, el era devotat reformei la fel ca cei al căror atașament față de biserică era mai formal. Contarini era interesat de două tipuri de reformă. El considera că doctrinele bisericii ar fi trebuit revăzute în lumina cunoștințelor recent dobândite, deoarece, cu toate că nu era defel adept al lui Luther, își dădea seama că unele din argumentele protestanților erau justificate, iar el nu era atât de orgolios încât să învețe de la ei. De asemenea, era convins de necesitatea reformei instituționale, mai ales a felului în care își exercita papa puterea. Posesorul unui intelect de o deosebită forță și al unei personalități agreabile, eficacitatea lui a fost în cele din urmă umbrită, din nefericire pentru cauza căreia îi servea, de lipsa lui de dibăcie în lucrările lumești.

Naivitatea lui Contarini s-a făcut simțită mai întâi în acțiunile lui legate de *Consilium de emendenda ecclesia.* În septembrie 1536, Paul III a înființat o comisie care să-i recomande în ce mod ar putea fi reformată biserica. Sub conducerea lui Contarini, comisia număra nouă membri. Toți, cu excepția unuia, erau reformiști convinși, iar Contarini a considerat de la sine înțeles că sosise ceasul reformelor radicale. Activitatea comisiei se desfășura din plin, și în nouă luni au pus la punct un raport. Titlul său era *Consilium de emendenda ecclesia.* Acesta demonstra hotărârea reformatorilor de a plasa responsabilitățile pastorale ale bisericii în capul listei de priorități. Se propuneau

modificări instituționale urgente. Papalitatea trebuia să înceteze profitabila vânzare de indulgențe bogaților. Aceste indulgențe permiseseră celor tineri să fie hirotonisiți, conducătorilor monahali sau de alt rang să nu rezideze în parohiile lor, iar legea canonică și autoritatea episcopilor în general puteau fi ocolite de cei care-și permiteau să plătească (vezi pagina 10):

Mai există un abuz care n-ar trebui cu nici un chip tolerat și care scandalizează întreaga creștinătate: el constă în obstacolele care-i împiedică pe episcopi să-și păstorească turmele, mai ales când e vorba de pedepsirea și corectarea delincvenților. Căci de la început, răufăcătorii, mai ales cei din rândul clerului, găsesc căi de a se sustrage de sub jurisdicția ordinarilor lor [episcopii]. Și chiar dacă nu sunt scutiți, ei se îndreaptă imediat către Tribunalul Papal sau către [departamente ale Curiei] unde găsesc pe loc o modalitate de a scăpa de pedeapsă, și ceea ce este și mai rău, acest lucru se face în schimbul unor sume de bani.

Papalitatea ar fi trebuit să renunțe și la vânzarea de posturi bisericești, care pe viitor ar fi trebuit să fie acordate numai în interesul celor care urmau să fie slujiți. Episcopii trebuiau să locuiască efectiv în diocezele lor (și implicit nici unul nu mai putea fi cardinal, a cărui sarcină era de a fi consilier al papei la Roma) și să-și dedice timpul pregătirii și supravegherii preoților pentru care erau răspunzători. Papii din trecut erau criticați pentru că întemeiaseră și conduseseră un sistem corupt:

Lingușitorii i-au făcut pe unii papi să-și imagineze că voința lor este lege; că ei sunt proprietarii tuturor veniturilor bisericești, așa încât sunt liberi să dispună de ele după pofta inimii, fără teamă de simonie. Această concepție este calul troian prin care au pătruns în biserică numeroase abuzuri. Aceste rele trebuie suprimate fără îngăduință. Trebuie hirotonisiți numai bărbații a căror compatibilitate cu slujba a fost stabilită cu certitudine – în Roma, de câte doi sau trei prelați desemnați în acest scop, iar în alte părți de episcopul diocezei. Eparhiile și prebendele menite să îngrijească un număr de suflete nu trebuie acordate

cu scopul de a garanta mijloacele de trai ale vreunui om, ci ca să asigure păstori pentru sufletele oamenilor. Toate practicile Curiale contrare trebuie abolite, cum ar fi transformarea unui venit bisericesc în pensie în favoarea unui terț, care nu este în nevoi, dar prin care beneficiarul venitului este jefuit, dacă nu de venitul său în întregime, măcar de o parte considerabilă a acestuia; renunțarea la episcopie dar reținerea veniturilor din ele, dreptul de oferi aceeași prebendă și de înapoiere a acesteia, întrucât aceste practici fac ca astfel de dioceze să fie practic ereditare; așteptări și rezervări, care deseori au drept rezultat excluderea celor merituoși sau acordarea aceleiași prebende la doi candidați; acumularea mai multor prebende într-o singură mână și concesiunea diocezelor din apropierea Romei cardinalilor care formează anturajul papei, în calitate de consilieri oficiali, având posibilitatea să-și abandoneze datoriile pastorale.

Paul III era mai abil din punct de vedere politic decât Contarini. El și-a dat seama că dacă ar fi pus în practică recomandările *Consilium*-ului total sau parțial ar fi însemnat revoluție, nu reformă, și ar fi provocat așa o furtună de proteste din partea celor care ar fi avut de pierdut de pe urma schimbărilor, încât ar fi reprezentat pentru papalitate un pericol aproape la fel de mare ca și continuarea abuzurilor. În plus, reformele ar fi redus substanțial venitul papal, o eventualitate care trebuia prevăzută. În consecință, Paul a decis să abordeze recomandările *Consilium*-ului cu precauție. Le-a acceptat rapid pe toate în principiu, dar a declarat că avea nevoie de timp ca să găsească cele mai nimerite căi pentru a le pune în practică. Între timp însă, a refuzat să autorizeze publicarea raportului. Contarini a fost profund dezolat de turnura pe care o luaseră lucrurile. În 1538, raportul a fost publicat fără permisiune, probabil într-o încercare de a-i forța mâna lui Paul să facă ceva concret. Rezultaul nu a fost pe măsura așteptărilor. Paul a rămas de neclintit, în schimb protestanții din Germania au jubilat. Văzuse lumina zilei, în sfârșit, mărturisirea clară privind corupția despre care luteranii se plângeau de mult. În Europa centrală și de nord începu să circule o ediție protestantă a raportului, cu un comentariu anexat întocmit de Martin Luther însuși, dând amploare prejudecăților împotriva papalității.

Contarini era în fond un idealist, pe când Paul III era realist. Contarini credea că ar fi posibil să ajungă la o înțelegere cu luteranii pe baza unei declarații de comun acord referitoare la esența credinței. Credea că ar fi fost posibil să depășească prăpastia de ură și lipsă de încredere reciproce care fuseseră generate între cele două părți de propaganda veninoasă care se revărsase din tiparnițe. În special, refuza să recunoască faptul că protestanții nu glumeau când respingeau primordialitatea papei – o chestiune care nu permitea nici un compromis, întrucât primordialitate, ca și castitatea, este indivizibilă. Cu toate acestea, el continua să caute o cale de mijloc, motivat fiind de refuzul de a accepta că diviziunile în sânul bisericii pot conduce la schisme permanente. Credința lui era că, întrucât schisma era inacceptabilă, trebuia să poată fi evitată. Speranțele lui erau împărtășite de Carol al V-lea, care nu vedea alt deznodământ al revoltei luterane decât o rezolvare negociată.

Paul III era sceptic, dar i-a permis lui Contarini să-l reprezinte la Colocviul de la Regensburg, din 1541, declarat de către Carol al V-lea a fi ultima tentativă de a ajunge la o înțelegere cu protestanții. Datorită flexibilității și dorinței lui Contarini de a ajunge la un rezultat pozitiv, întâmpinate cu aceleași deziderate de Philip Melanchton, conducătorul delegației luterane, colocviul a înregistrat un progres considerabil. Numai că nu a fost suficient. Înlăturarea dezacordurilor majore, precum primordialitatea papală devenise imposibilă. Chiar acordul parțial la care se ajunsese a fost respins de liderii absenți ai celor două părți, papa și Martin Luther. Privit din perspectivă contemporană, dar probabil și din unghiul înțelepciunii lumești la momentul respectiv, reieșea că această întreprindere era condamnată la pieire. Contarini a murit dezamăgit, în 1542.

Cu toate că Paul III nu s-a arătat dispus să-l susțină pe Contarini când sprijinul lui ar fi contat, el nu stătuse nici cu mâinile în sân, și nici nu rămăsese la stadiul gesturilor, cum ar fi numirea de cardinali din rândul reformatorilor sau acceptarea de principiu a recomandărilor din *Consilium de emendenda ecclesia*. Fără vâlvă, el redusese numărul și aria indulgențelor papale și poruncise ca 80 de episcopi care locuiau în Roma să plece și să se stabilească în diocezele lor. Totuși, acestea erau realizări minore față de necesități și erau nesemnificative în comparație cu decizia lui de a convoca un consiliu bisericesc general.

Această hotărâre, luată în 1536, a fost probabil cea mai importantă acțiune a unui papă în secolul al XVI-lea. Rezultatul direct al acestei decizii s-a concretizat în prima serie de sesiuni a Conciliului din Trento, care a început în 1545. Totuși, aceasta nu înseamnă că distanța de nouă ani dintre convocare și întrunirea Conciliului s-a datorat tacticii de amânare a papei. Paul a trebuit să demonstreze o tenacitate ieșită din comun ca să determine întrunirea Conciliului. Întârzierile au fost provocate de alții. Meritul lui Paul constă în faptul că, în cele din urmă, Conciliul s-a întrunit.

Între suporterii catolici ai reformei din anii 1520 și 1530 existau diferențe de opinii. Marea majoritate, din rândul cărora se reliefa Contarini, erau „umaniști creștini", care sprijineau „învățătura nouă – umanismul" renascentist. Aceștia doreau atât reformarea instituțională, cât și dogmatică. Ei erau de acord cu unele învățături protestante, cu deosebire în ceea ce privește credința ca premisă a mântuirii, dar erau dedicați ideii de reformă din interiorul bisericii, mai degrabă decât prin părăsirea ei. În această privință ei se găseau cu totul de cealaltă parte a baricadei față de protestanți, pe care doreau să-i recâștige pentru biserică, consimțind la compromisuri, dacă s-ar fi dovedit necesar.

Dacă această majoritate putea fi catalogată cu termenul de „reformatori liberali", atunci minoritatea se regăsește sub eticheta de „reformatori conservatori". Liderul acestora era cardinalul Gian Pietro Carafa (ales ulterior papă sub numele de Paul IV). Vederile lor asupra reformei instituționale coincideau cu cele ale reformatorilor liberali, dar erau diametral opuse în materie de dogmă. Ei erau de acord că se simțea nevoia unei definiri clare și exhaustive a credinței catolice, care nu existase până atunci. Dar ei erau avocații unei definiri bazate pe învățăturile tradiționale, trecând cu vederea descoperirile umaniștilor, cărora nu le acordau decât cu puțin mai mult credit decât schismaticilor. În loc să caute o limbă comună cu protestanții, ei insistau pentru accentuarea diferențelor față de biserica catolică. Părerea lor era că aceasta nu avea să fie în siguranță până când protestanții și toți simpatizanții acestora din biserică nu aveau să fie alungați sau distruși. Aceștia erau partizanii contrareformei. În contemporaneitate ei ar fi fost etichetați drept contra-revoluționari.

În primii ani ai pontificatului său, Paul III s-a arătat înțelegător față de reformatorii liberali, mărturie fiind importanța pe care i-a

acordat-o lui Contarini. Dar afinitățile lui s-au modificat cam în perioada Colocviului de la Regensburg, din 1541, când se pare că a intrat ineluctabil sub influența lui Carafa. Motivele acestei schimbări nu sunt cunoscute, dar este posibil ca Paul să fi fost convins de alții că tactica adoptată de Contarini este sortită eșecului. Se poate ca un factor disturbator să fi fost pentru el și publicitatea acordată rapoartelor despre ritmul rapid în care creștea numărul de protestanți în orașele din nordul Italiei. Probabil i se părea că ceea ce se întâmplase în Germania era pe cale să se producă și în țara lui natală. A hotărât să urmeze sfatul lui Carafa și să ia măsuri concrete. Consilierul îi indica să urmeze tactica adoptată în Spania în fața problemelor similare cu care se confruntase cu mai bine de un deceniu în urmă. Aici fusese oficializată o Inchiziție centralizată, care primise puteri depline pentru a investiga orice acuzație de erezie. În iulie 1542, o organizație similară a fost reînființată la Roma. Se numea Congregația Sacră Supremă a Sfântului Oficiu și este numit îndeobște de istorici „Sfântul Oficiu" sau „Inchiziția Romană".

Inchiziția Romană avea să devină cea mai de temut armă în campania împotriva catolicismului liberal și a protestantismului în Italia. Puterea sa era enormă. În practică, ea putea acționa împotriva oricărei persoane, fără deosebire de condiția sau poziția sa socială, din orice stat italian, cu excepția Veneției. Cu toate că generații întregi de autori protestanți au înfățișat-o cu ostilitate ca pe echivalentul, în linii mari, al poliției secrete din statele totalitare din secolul XX, probabil că nu era mai inumană (doar mai eficientă) decât autoritățile seculare ale timpului. Totuși, din cauza faptului că oamenii aduși în fața ei – deseori în urma unor acuzații anonime – erau considerați vinovați dacă nu puteau face dovada nevinovăției lor și pentru că tortura brutală era utilizată în mod firesc și asupra acuzatului ca și a martorului, Inchiziția a fost reflectată negativ de mediile liberale. Se făceau eforturi deliberate pentru a prinde în capcană persoane avute și bine cunoscute, astfel încât oamenii de rând să înțeleagă că nu se puteau ascunde nicăieri de privirile atotpătrunzătoare ale Inchiziției. În fruntea noii organizații a fost numit Carafa, care era neînduplecat în urmărirea protestanților și a celor suspectați de a simpatiza cu vederile acestora. În decurs de 20 de ani, frica de a exprima păreri neortodoxe devenise un comportament încetățenit în toată Italia. În felul acesta, și mulțumită activității ante-

rioare depuse de autoritățile spaniole, ambele peninsule din sudul Europei fuseseră câștigate pentru cauza catolicismului.

Dar nu trebuie să ne imaginăm că Paul III nu mai juca nici un rol în ultimii săi ani. Chiar dacă puterea lui Carafa se consolidase, el nu a reușit să-l convingă pe Paul că faptul de a convoca și a întruni un conciliu reprezenta o aventură periculoasă și un risc inutil. Paul era hotărât să solicite sprijinul și sfatul reprezentanților bisericii din cât mai multe țări cu putință asupra reformelor a căror necesitate era din ce în ce mai imperioasă. El a respins toate presiunile lui Carafa și ale partizanilor săi de a abandona planificarea conciliului, a cărui realizare se dovedea atât de anevoioasă. Este meritul lui Paul că în 1545 conciliul s-a întrunit, că în următorii patru ani a funcționat periodic și că realizările sale au fost semnificative (vezi pag. 52-58) și indică faptul că a fost un lider puternic și neinfluențabil al bisericii.

Istoricii s-au arătat în general înțelegători cu Paul. Opinia cea mai răspândită spune că multele lui neajunsuri trebuie scuzate pentru că au fost contrabalansate de și mai multe realizări pozitive. Această poziție este absolut de înțeles, întrucât „păcatele" cele mai izbitoare ale lui Paul au de-a face cu servirea intereselor familiei lui. Deseori s-a sugerat că acest comportament ar trebui trecut cu vederea, întrucât constituia regula în perioada în care a trăit și în clasa socială din care provenea, și întrucât cei mai mulți îl consideră a fi o vină din afecțiune, care nu a dăunat direct nimănui. Probabil imaginea lui Paul, aceea a unui băiat năzbâtios care în cele din urmă se dă pe brazdă, coincide cu un comentariu asupra valorilor morale ale timpului său.

În orice caz, dacă pontificatul lui Paul este judecat conform criteriilor care au în vedere semnificația istorică pe termen lung, nu este necesară o pledoarie specială. Cei 15 ani, cât a stat la putere, marchează trecerea de la o papalitate renascentistă aproape exclusiv materialistă la o papalitate a Contrareformei dinamică din punct de vedere spiritual. El s-a dedicat în mod conștient, pe sine și pe succesorii săi, unui proces de revizuire a vieții bisericii sub toate aspectele ei, prin mecanismele Conciliului, știind că în final va fi foarte dificil de evitat reforma în viitor. În consecință, el a dat startul unei tendințe practic ireversibile de reformă a catolicismului, după ce conferise mișcării credibilitate sporită prin numirea liderilor săi în funcții importante, implicându-se personal și sprijinind oficial grupări, chiar

minuscule, care promiteau. Astfel, el le-a acordat protecția lui ursulinelor, i-a recunoscut pe iezuiți și i-a apărat pe capucini, în momente când cei mai mulți lideri din ierarhia catolică se arătau împotriva lor, în urma fugii lui Ochino la Geneva. Chiar dacă propria lui spiritualitate a fost câteodată covârșită de materialism, el era apt să recunoască sfințenia la alții, s-o protejeze și s-o încurajeze. Cu toate că Paul III a fost mai mult un mijlocitor decât un om al realizărilor, nu există nici un dubiu că el a jucat un rol de importanță capitală în schimbarea caracteristicilor conducerii centrale a bisericii – de la prevalența totală a auto-împlinirii în plan politic și material, la primordialitatea valorilor spirituale.

3. Consolidarea reformei

Nu este cazul, totuși, să ne imaginăm că după dispariția lui Paul III progresul papalității de la viciu la virtute a continuat neabătut. Ritmul și direcția schimbărilor depindeau aproape în întregime de personalitatea și mentalitatea fiecărui papă în parte, iar acestea variau considerabil. În anumite perioade schimbările se succedau cu atâta lentoare încât erau practic nedetectabile. Dar nu se punea nici problema unui regres. Un abuz odată corectat nu mai putea fi practicat din nou. Suporterii reformei erau prea puternici la toate nivelele ca să se mai poată întâmpla aceasta.

Deliberările și decretele Conciliului din Trento au însemnat un impuls pentru reformă în anii 1550 și 1560 (vezi Capitolul 4). În această perioadă, fără surle și trâmbițe, continua activitatea lui Paul III de îndreptare a celor mai izbitoare abuzuri ale puterii papale. Spre sfârșitul anilor 1560, papii nu mai numeau în posturi de episcopi persoane incompatibile cu această funcție, iar catolicilor bogați nu le mai permiteau să cumpere indulgențe care îi scuteau de disciplina ecleziastă prin apelul direct la Roma. Deciziile care au dus la această nouă situație nu fuseseră spectaculoase luate separat, dar împreună însemnau foarte mult. Ca rezultat al acestor schimbări, catolicii reformatori din țară, fie ei aparținători ai clerului sau stăpâni locali, au avut temei să insiste ca disciplina bisericească să fie respectată, fără să se teamă că autoritatea le-ar putea fi subminată de decizii contrare

emanate de la Roma. În acest fel, inițiativele locale vizând reforma încetaseră a mai fi sabotate și erau efectiv sprijinite la vârf, așa cum nu se mai întâmplase până atunci.

Câțiva papi se impun în a doua jumătate a secolului al XVI-lea prin contribuțiile lor la reforma papalității. Carafa a fost papă, sub numele de Paul IV, din 1555 până în 1559. El era hotărât să acționeze pentru o reformă a papalității din interior, fără asistență din partea nimănui. Drept urmare, el nu a mai convocat Conciliul din Trento, care n-a funcționat pe toată durata pontificatului său. Conformându-se justificatei sale reputații de ultraconservator în materie de dogmă, el credea că metoda cea mai bună de a-și atinge scopurile era disciplina fermă și nu persuasiunea. Sub conducerea lui, Inchiziția Romană s-a bucurat de o poziție privilegiată în politica papală, continuându-și activitatea începută în ultimii ani ai pontificatului lui Paul III. Reformatorii liberali de frunte erau alungați din Roma sau aruncați în temniță dacă voiau să rămână în oraș. Între 100 și 200 de călugări (cifrele citate variază) care duceau un trai dezonorant la Roma, au fost ridicați și trimiși la galere, de unde puțini aveau să se mai întoarcă în viață, și până și autoritățile tolerante de la Veneția au fost convinse să-i predea pe ereticii notorii, ca să poată fi arși pe rug la Roma. În 1559 a fost publicat *Indexul* care interzicea catolicilor să posede sau să citească o listă interminabilă de cărți, incluzând lucrările catolicilor liberali, ca și pe cele ale propagandiștilor protestanți. Paul IV a ajuns chiar pe punctul de a-i desființa pe iezuiți (vezi pag. 102), pentru că nu putea accepta faptul că ei abandonaseră ritualul tradițional de închinare colectivă. Nu e de mirare că majoritatea cetățenilor Romei uitaseră sancționarea tăcută, dar eficientă, a multora din abuzurile financiare ale Curiei care mai persistau, de către Paul, în 1559, când au sărbătorit moartea acestuia ca pe o eliberare de opresiuni neîndurătoare.

Pius V (1566-1572) a părut în anumite privințe o copie a lui Paul IV, ceea ce nu era de mirare, întrucât el fusese liderul Inchiziției Romane la jumătatea anilor 1550. Dar Pius și-a întrecut predecesorul. Cu toate că, la fel ca acesta, a purtat o campanie de purificare morală în Roma (țelul său suprem îl reprezenta numeroasa comunitate homosexuală) și i-a pus la punct sever pe toți cei suspectați de opinii neortodoxe, calitățile lui spirituale erau de prim rang. Se spunea că duce o viață neprihănită, golită total de egoism. Din cauza aceasta a

fost mai târziu canonizat. Întrucât îi displăceau pompa și setea de putere personală, a redus dimensiunile curții papale la jumătate, aprovimativ 500 de persoane. Se aștepta și de la alții la sacrificii asemănătoare, persistând în hotărârea lui ca probitatea financiară să fie deasupra oricăror bănuieli printre cei din capitală, iar în țară să se aplice disciplina clericală. În multe privințe, pontificatul lui a marcat punctul culminant al reformei papalității, nu atât prin ceea ce a făcut, cât prin ceea ce a reprezentat el. Puritatea caracterului său contrasta puternic cu traiul lumesc al multora din predecesorii săi din secolul al XVI-lea.

Pius V și succesorul său, Grigore XIII (1572-1585) au continuat tradiția reformatoare inițiată de Paul III. Ei au înlăturat rămășițele de corupție din Curie și au pus amprenta autorității lor asupra aplicării regulilor de disciplină decretate de Conciliul din Trento (vezi pag. 73). Cu toate acestea, Sixtus V (1585 – 1590) a avut misiunea de a deschide calea reformei instituționale a papalității, pentru a face guvernarea acesteia mai eficientă și mai organizată. Ritmul lent al reformei din cei 50 de ani precedenți se datora în parte imposibilității practice de a pune în mișcare mecanismul administrativ greoi și dezorganizat al Curiei, chiar când a existat dorința unei schimbări la vârf. Pe lângă faptul că era dificil de identificat persoana care să acționeze conform necesităților, era imposibil să-i obligi pe ocupanții funcțiilor înalte să întreprindă ceva cu care ei nu erau de acord.

De multă vreme se cunoștea nevoia unor departamente raționalizate, fiecare cu responsabilități și ierarhii clare. Dar nici un papă nu reușise să străpungă „linia roșie" a mecanismului existent. Sixtus V a avut voința și puterea de a o face. El a reorganizat Curia în 15 departamente permanente, numite congregații, fiecare cu zone distincte de responsabilitate, conduse de un grup restrâns de cardinali și experți consilieri, după cum era nevoie. El a admis ceea ce se opina de mult, și anume că numărul cardinalilor ar trebui limitat la 70 de persoane, calificați cum se cuvine. Activitatea congregațiilor avea să fie supervizată de papă, chiar dacă în practică acest lucru îl făcea secretarul său personal. Acesta era de obicei o rudă apropiată și de încredere a papei, iar succesul oricărei administrații papale depindea în bună măsură de calitatea acestui slujbaș. Cu toate că noul sistem se găsea câteodată la bunul plac al cardinalilor necooperanți, el a reprezentat

un progres remarcabil și, cu mici modificări, a servit papalitatea timp de câteva veacuri.

Reputația de papă reformator a lui Sixtus V se întemeiază în principal pe felul în care a reorganizat Curia. Dar faima lui printre contemporani era aceea de papă care a schimbat fața Romei. Sixtus

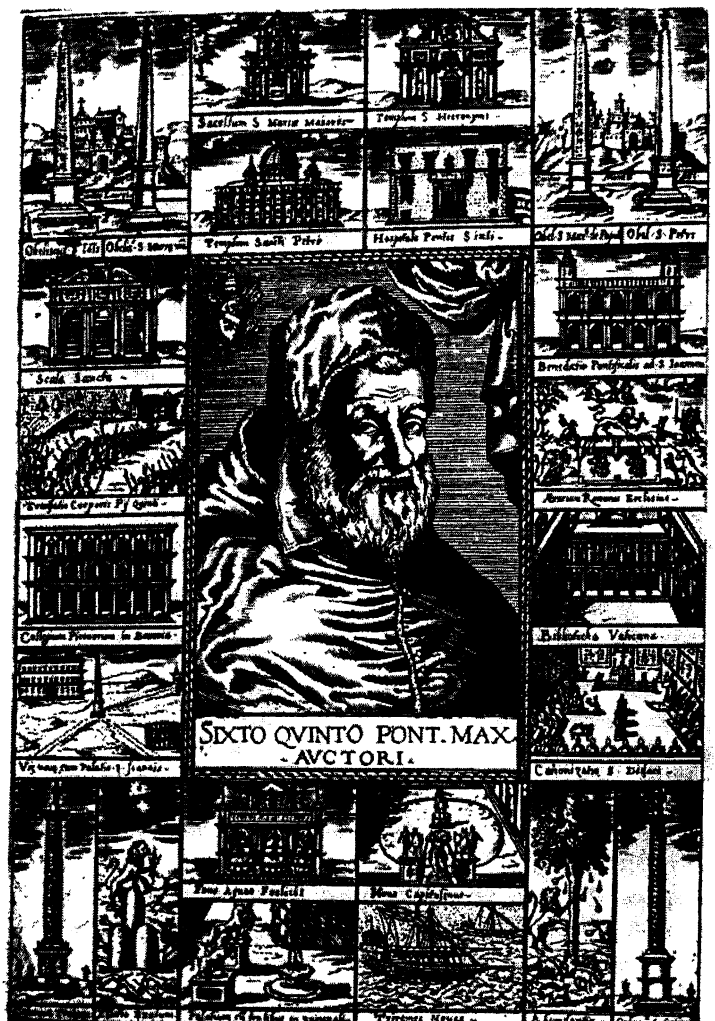

Realizările lui Sixtus V

era un arhitect de orașe de prim rang, și chiar dacă multe din planurile lui nu au fost transformate în realitate decât la mult timp după moartea lui, el a lăsat moștenire ideile sale. Caracteristică pentru viziunea sa este întreprinderea de lucrări inginerești pentru aducțiunea apei potabile în oraș, lucrări de care și împărații ar fi fost mândri. Frontierele Evului Mediu întunecat începeau să se destrame în mod vizibil.

Sixtus V a fost ultimul dintre marii papi reformatori. Practicile care scandalizaseră creștinătatea la începutul secolului fuseseră abandonate, se instituise o conducere rezonabil de onestă și eficientă. În cursul acestui proces, papalitatea încetase a mai fi o forță internațională majoră. Stoparea corupției redusese drastic veniturile papale, mai ales pe cele din afara Italiei. Nu mai putea fi adoptată o politică externă radicală, în special ținând cont de costurile războiului care urcaseră rapid în timpul acestui secol. Începând cam din 1600, papalitatea nu prea a mai contat în lumea politică decât în interiorul Italiei. Desigur, în domeniul spiritual continua să aibă o influență majoră, dar puterea exercitată a scăzut în însemnătate. Inițiativa se transferase în mare măsură conducătorilor laici, ei fiind cei care hotărau dacă rivalitățile generate de consolidarea protestantismului aveau să fie exacerbate sau aplanate. Odată ce papalitatea își făcuse ordine în propria ogradă, altora le revenea rolul de a hotărî soarta Contrareformei politice. Această temă este descrisă în Capitolul 7.

Să luăm notițe despre „Reforma papalității"

Protestanții au cerut ca biserica să fie reformată „de sus până jos". Acest capitol se referă și la reforma bisericii în termeni generali, dar subiectul său principal îl constituie măsurile luate pentru a reforma „capul" – centrul organizatoric al bisericii, aflat la Roma, sub controlul direct al papei. Notițele voastre trebuie să reflecte acest subiect. Probabil cel mai util ar fi să vă structurați notițele în ordine cronologică, așa încât să vă fie mai ușor să distingeți schema evenimentelor în timp. Aveți în vedere în permanență o întrebare – „De ce reforma a putut avea loc în anumite momente iar în altele nu?" Folosiți următoarele puncte, sub-puncte și întrebări:

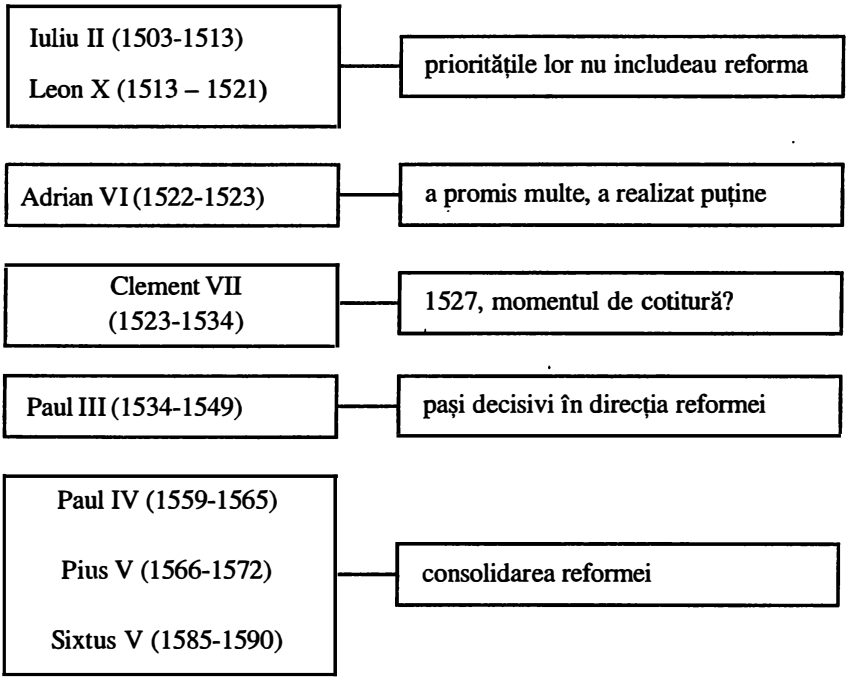

Rezumat – Reforma papalității

1. Generalități
1.1. Care au fost prioritățile lui Iuliu II și Leon X în timpul pontificatelor lor?
1.2. De ce s-au pus atâtea speranțe în reformele lui Adrian VI?
1.3. În ce sens este considerat pontificatul lui Clement VII un moment de cotitură?
2. Paul III
2.1. Reformele lui Paul III
2.2. Inchiziția romană
2.3. Evaluarea contribuției lui Paul III la reforma papalității.
3. Consolidarea reformei
Ce contribuție au adus la reformă următorii:
3.1. Papalitate?

3.2. Pius V?
3.3. Sixtus V?

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Reforma papalității"

Examinatorii formulează de obicei întrebări atât despre „reforma papalității", cât și despre „rolul papalității". Cele două subiecte nu sunt identice. Primul este limitat la schimbările operate în maniera în care funcționa papalitatea în calitate de guvern central al bisericii, pe când cel de-al doilea solicită o evaluare a rolului jucat de papi în toate domeniile reformei catolice și ale Contrareformei. Cum le deosebim? La care dintre subiecte puteți răspunde după consultarea materialului din acest capitol și care necesită selectarea de informații din restul cărții?

Pentru a răspunde la întrebările referitoare la „reforma papalității" este necesar să identificați *ce* a fost reformat. E bine să aveți această analiză pregătită înainte de a intra în sala de examinare. Alcătuiți o listă cu aspectele reformei papale care au fost discutate în acest capitol. Puteți folosi o ierarhizare cu titluri și sub-titluri. De exemplu, subiectul „financiar" poate fi divizat în părți componente.

Următoarele întrebări se pot referi la comentarii asupra *amploarei* reformelor. Uneori se folosește expresia „în ce măsură" pentru a pune această întrebare, dar mai des se folosește „până unde" s-a extins reforma. Rețineți că planul pentru o lucrare cu subiectul principal ar trebui să conțină două părți. Prima se va concentra asupra a „punctului până în care s-a ajuns" și/sau „în aceste domenii", iar cealaltă va explica „punctele rămase în afara reformei" și/sau „nu și în aceste domenii". Cu care parte începeți? Căreia îi veți dedica mai mult spațiu? Analizați aceste întrebări:

1. În ce măsură a fost reformată papalitatea înainte de moartea lui Paul III (1549)?
2. „Reforma papalității a constituit realizarea remarcabilă a contrareformei." Sunteți de acord?
3. În ce măsură s-a autoreformat papalitatea în timpul contrareformei?

4. Care a fost contribuția papalității în contracararea reformei în secolul al XVI-lea?

Pentru a răspunde la două dintre aceste întrebări este necesară revizuirea întregului subiect. Care sunt acestea? Care întrebare v-ar putea deruta, determinându-vă să vă concentrați asupra „reformei papalității", dacă nu sunteți atenți?

Pregătiți-vă un plan pentru a răspunde la întrebarea 1. Folosiți drept cadru analiza domeniilor reformate. Scurta introducere trebuie să explice de ce a fost necesară reforma, iar concluzia voastră trebuie să includă comentarii asupra lucrurilor care rămâneau de făcut după 1549.

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Reforma papalității"*

1. Adrian VI și reforma, 1522-1523

Citiți acest extras din declarația lui Adrian VI, de la pag. 29, și epitaful de pe mormântul lui, la pag. 29. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) De ce a provocat declarația lui Adrian alertă, probabil, în rândul Curiei?
b) Care au fost cele două motive invocate de Adrian pentru intenția de a reforma papalitatea?
c) În ce măsură explică epitaful lui Adrian motivul pentru care el a realizat atât de puțin în domeniul reformei?
d) Scriitorul epitafului se dovedește a fi înțelegător sau nu față de Adrian? Explicați răspunsul.

2. *Consilium de emendenda ecclesia*, 1537

Citiți cele două fragmente din *Consilium de emendenda ecclesia* de la paginile 34 și 35. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce înseamnă termenii „simonie", „dreptul la prebendă", „dreptul de înapoiere", „așteptări" și „rezervări" așa cum sunt ele folosite în al doilea extras?
b) Ce critică se aduce dispenselor despre care se relatează în primul extras?

c) Cât de exactă este descrierea celor două extrase drept „agresiv de critice în privința abuzurilor"?
d) Ce speră autorul extraselor că se va realiza prin corectarea abuzurilor pe care le descrie?
e) Cât de realist a fost programul de reforme conturat în *Consilium de emendenda ecclesia?* (Folosiți și alte informații pentru răspunsul la această întrebare.)

3. Paul III (1534-1549) și Sixtus V (1585-1590)

Studiați portretele lui Paul III de pe prima copertă și al lui Sixtus V de la pag. 43. Răspundeți la următoarele întrebări:
a) Ce impresie încearcă artistul să creeze despre Paul III? Explicați răspunsul.
b) În ce măsură confirmă portretul lui Paul III opinia pe care v-ați format-o deja?
c) Comparați cele două portrete. Care sunt asemănările? Ce vă sugerează acest lucru în legătură cu convențiile utilizate în portretistica papilor? Care sunt diferențele? Explicați-le.
d) Portetul lui Sixtus V este înconjurat de ilustrarea realizărilor sale. Care a fost caracteristica generală a acestor realizări, așa cum sunt ele prezentate de pictor? Cât de exactă poate să fie această evaluare? Explicați răspunsul.

CAPITOLUL 4

Conciliul din Trento

1. Condiții istorice

Când Martin Luther încerca să-și apere faptele și opiniile în fața împăratului Carol al V-lea, în 1520, el susținea că nu papa era acela care ar fi avut autoritatea de referință spre a-l judeca. El voia să facă apel la un conciliu general al bisericii. Argumentul său era că un astfel de conciliu, și nu papa, reprezenta arbitrul suprem al tuturor disputelor din sânul bisericii. Această revendicare era abilă din punct de vedere politic, întrucât solicitarea lui avea darul de a concentra atenția asupra problemei care constituise timp de generații întregi un focar major de controverse între conducătorii Germaniei, laici și clerici deopotrivă, și papalitate. În plus, în acest litigiu, el se situa clar de partea lui Carol al V-lea, reducând astfel substanțial probabilitatea ca împăratul să ia măsuri hotărâte împotriva lui.

Stratagema a funționat. Cu toate că suveranul a declarat că Luther nu ar fi trebuit să facă ceea ce făcuse, sancțiunile dictate pentru a-l disciplina nu au fost atât de draconice pe cât le-ar fi dorit papa, și au fost lipsite de eficiență. Politica lui Carol al V-lea a fost și a rămas, timp de peste 20 de ani, să solicite întrunirea unui conciliu general care să soluționeze probleme majore, printre care și pe cea referitoare la Luther. El susținea că măsurile luate între timp nu erau decât acțiuni provizorii, menite să mențină un *statu quo*.

Care era însă motivul din spatele numeroaselor controverse asupra convocării unui consiliu general și de ce dura atât de mult organizarea lui? În mod evident, rațiunile depășeau dorința de a-i reuni pe conducătorii bisericii din toată lumea catolică pentru a discuta probleme de interes reciproc. Toate părțile implicate erau de acord că de fapt problema centrală era cine deține autoritatea supremă în biserică.

Timp de secole, papii susținuseră că această autoritate le revenea, transmisă de Isus apostolului Petru, pe care îl declarau a fi fost primul papă, iar de la el, succesiv, fiecărui deținător al oficiului. Un mare număr de lideri, atât laici cât și clerici, mai ales în Italia, acceptaseră de mult această pretenție, dar la distanțe mai mari de Roma se încetățenise ca ea să fie disputată. În special Franța și Germania opuseseră rezistență la aspirațiile papalității la autoritatea supremă în biserică. În fruntea contestatarilor drepturilor revendicate de papi se situa Sorbona, Universitatea din Paris. Regii Franței și împărații, de obicei susținuți de suveranii Spaniei și ai Insulelor Britanice apărau punctul de vedere al celor ce susțineau necesitatea unui sinod. Aceștia argumentau faptul că autoritatea ultimă în biserică revenea unui conciliu general al bisericii, cu toate că un astfel de organism nu avea nici o compoziție recunoscută, și nici o tradiție de întâlniri regulate.

Disputa nu se situa doar în planul teoriei – ea avea și implicații practice deosebit de importante. Dacă drepturile papalității ar fi rămas intangibile, n-ar mai fi existat nici o justificare pentru cârmuitorii laici care se opuneau cererilor papale privind autoritatea de a lua deciziile finale în disputele privind legile și dogmele bisericești, numirile în funcții, organizarea bisericii și orice altă chestiune legată de viața religioasă în statele catolice. Pe de altă parte, dacă pretențiile papale puteau fi contracarate, suveranii s-ar fi aflat în poziția de a susține că și ei aveau aceleași drepturi ca și papa de a exercita controlul politic și financiar asupra bisericii în interiorul teritoriilor proprii. Cel mai important era că acest lucru ar fi infirmat dreptul papei, îndelung pretins (dar rareori afirmat răspicat), ca suveranii laici să se supună autorității bisericii în toate privințele. Această pretenție papală fusese impusă cu succes în mai multe situații în timpul Evului Mediu și rămăsese o armă potențială din panoplia diplomatică a papalității până târziu în secolul al XVI-lea.

La începutul secolului al XV-lea, adepții conciliului marcaseră un succes considerabil ca rezultat al dizidențelor care dezmembraseră papalitatea la sfârșitul secolului al XIV-lea. De câteva ori, fiecare facțiune își alesese propriul ei papă, care funcționase în competiție cu altul sau cu alți doi. Această situație subminase atât credibilitatea, cât și puterea politică a papalității, dând posibilitatea celor care doreau să scoată biserica din sfera de dominație a ceea ce părea a fi clica politică

de la Roma, să adune forțele opuse supremației papale. Rezultatul s-a concretizat în forma a mai multor concilii generale care și-au asumat responsabilitatea ultimă în interiorul bisericii. Fiecare din aceste concilii se întrunise numai când și când, într-o perioadă limitată. Totuși, luând în considerare dificultățile ridicate de orice deplasare în Europa medievală, faptul că întâlnirile avuseseră totuși loc reprezenta o realizare remarcabilă. Cel mai cunoscut dintre aceste concilii generale se întrunise la Konstanz (actualmente în Germania, aproape de frontiera cu Elveția), între 1414 și 1418. Orașul era favorabil amplasat între Italia, Franța și Germania. Acest aspect fusese important pentru asigurarea reprezentativității participanților. Cele mai semnificative documente emanate la Conciliul de la Konstanz incluseseră declarația cum că autoritatea supremă în biserică o constituia conciliul general; revocarea papilor competitori în funcție la momentul respectiv, pe motiv că alegerile nu fuseseră validate, urmată de alegerea unui unic papă care să-i înlocuiască; și hotărârea ca astfel de concilii generale să fie convocate frecvent în viitor.

Succesele remarcabile înregistrate de adepții conciliilor la momentul Konstanz nu fuseseră consolidate. În mod firesc, papalitatea era ostilă aspirațiilor acestei mișcări și era cea mai în măsură să asigure irosirea avântului inițial. Una din modalitățile de a realiza aceasta era prin amânarea convocării următoarelor concilii. Întrucât toată lumea era de acord că papa era conducătorul suprem al bisericii în afara sesiunilor conciliilor, interesul legitim și întemeiat al papalității era ca mișcarea sinodală să se soldeze cu un eșec. Adepții conciliului aveau de înfruntat toate dezavantajele. În practică, ei nu aveau un conducător, fiind fețe bisericești și suverani din mai multe state, între care unele învrăjbite cu altele. În acest sens, reprezentativă era îndelungata bătălie între Franța și Sfântul Imperiu Roman pentru controlul politic asupra nordului Italiei. Începând din 1494, papalitatea nu se mai putea confrunta cu un front comun de opoziție din partea statelor catolice mari, deoarece acestea erau prea ocupate cu luptele dintre ele. În lipsa acestei opoziții unite, părea o certitudine că papalitatea va putea continua politica sa „dezbină și stăpânește" în problemele bisericii.

La începutul secolului al XVI-lea papii începuseră să privească cu spaimă chiar posibilitatea convocării unui conciliu general. Fiecare papă își dădea seama că existau suficiente dovezi de corupție implicată

în alegerea sa, ca și în exercițiul funcțiunii sale pentru ca un conciliu general să fie justificat să-l demită și să aleagă un înlocuitor. Având în vedere experiența conciliilor generale trecute, era aproape o certitudine că la oricare sinod similar care avea să fie convocat, se vor formula solicitări irefutabile pentru reformarea papalității. Permisiunea întrunirii unui conciliu general părea să implice numai privilegii pierdute și nimic de câștigat. Așa încât, ori de câte ori cererile de convocare a conciliului general deveneau prea insistente, tot ceea ce avea de făcut papa era să promită acest lucru și apoi să se prevaleze de situația politică pentru scuze întemeiate pentru lipsa totală de acțiuni concrete. La urma urmelor, numai un miracol ar fi putut să-i convingă pe împărat și pe regele Franței să cadă de acord asupra datei, locului sau metodei de lucru pentru orice conciliu propus. Vina pentru inactivitate ar fi putut oricând să fie transferată altcuiva.

Rivalitatea dintre familiile Habsburg și Valois era foarte valoroasă pentru papii care doreau să evite convocarea unui conciliu general. Chiar dacă regii Franței amenințau frecvent să-și dea consimțământul pentru această convocare, ca o pârghie în tratativele diplomatice cu papalitatea, curând această amenințare s-a dovedit a fi un bluf. Odată ce Carol al V-lea era cunoscut a fi un puternic susținător al întrunirii conciliului general, punându-și în acesta toate speranțele de rezolvare a problemei luterane, se putea miza aproape cu certitudine pe faptul că Franța va face tot ce-i stătea în putere ca să-l împiedice. Existența statelor protestante nemulțumite în interiorul Imperiului, cu potențialul lor de diversiune și slăbire a puterii împăratului reprezenta un avantaj prea important pentru ca regii Franței să se lipsească de el. În consecință, cu papalitatea nedispusă să convoace conciliul general și Franța dispusă la conspirații pentru sprijinirea acestei linii, nu existau practic șanse ca un conciliu statutar să se poată întruni.

2. Paul III

Situația s-a schimbat sub Paul III (vezi și paginile 31-40). În 1536 el se convinge că, în lipsa unor măsuri viguroase de reformare a bisericii, „de sus până jos", pericolul ca aceasta să dispară ca instituție internațională devenea real. Desigur, sunt dificil de cântărit temerile papale

de la jumătatea anilor 1530 dintr-un punct de vedere modern. În vreme ce noi știm că Biserica Catolică nu numai că a supraviețuit, dar a continuat să joace un rol internațional considerabil timp de secole, Paul III avea motive întemeiate să creadă că i se profila sfârșitul. La momentul respectiv, era un lucru binecunoscut (deși inexact) că întreaga Germanie avea să încapă pe mâna luteranilor și că răspândirea ulterioară a protestantismului era practic de nestăvilit în condițiile date. Franța și Anglia păreau să calce pe urmele Germaniei. Totuși, dovada care pare să fie esențială în convingerea lui Paul de necesitatea unei acțiuni hotărâte o constituie rapoartele conform cărora protestantismul câștiga un număr mare de adepți în fiecare săptămână în multe orașe și târguri italiene. Posibilitatea ca biserica să-și piardă „țara mamă" părea reală.

Unii din consilierii lui Paul, care împărtășeau temerile sale pentru viitor, nu erau convinși că un conciliu general era cea mai bună soluție. Ei credeau că ar fi fost suficient ca papalitatea să facă ordine în propria-i ogradă, eliminând abuzurile generate la Roma, pentru ca apoi să-i determine pe suveranii europeni să continue reforma pe plan local. Această strategie, argumentau ei, ar fi fost o garanție că inițiativa ar fi rămas sub control papal, iar supremația papei n-ar mai fi fost pusă în discuție. La prima vedere, această abordare era foarte tentantă, dar în opinia lui Paul, ea era sortită eșecului. El știa că prea mulți catolici înclinau să fie de acord cu reclamațiile protestanților ca să nu le dea posibilitatea să se facă auziți. Numai în momentul în care protestanții s-au dovedit nepregătiți să se întoarcă „la matcă" în condiții rezonabile, și numai atunci când diferențele dintre cele două grupări vor fi fost clar definite, avea biserica să pregătească o campanie concretă de stăvilire a ereziei. Paul recunoștea că un conciliu general era singurul forum legitim care ar fi putut face acest lucru și singurul care ar fi putut exercita presiuni morale asupra suveranilor șovăitori în punerea în practică a reformelor pe teritoriile lor, la porunca papei. Din aceste motive, el vedea convocarea conciliului general ca pe cel mai mic din două rele – cu toate că nu agrea nici una din perspective. Nu e de mirare că uneori hotărârea lui slăbea în intensitate și că era gata să se autoamăgească, spunându-și că, la urma urmelor, lipsa oricărei acțiuni ar fi putut fi cea mai bună politică. Dar aceste abateri erau de obicei de scurtă durată și nu reprezentau decât devieri trecătoare de la efortul,

altminteri consecvent, de a asigura condițiile pentru întrunirea conciliului general.

I-a trebuit lui Paul aproape un deceniu (1536 – 1545) pentru a-și transpune intenția în practică. În lumea modernă a vitezei, care beneficiază de comunicații electronice instantanee, este firesc să interpretăm această întârziere drept o indicație clară a lipsei unei intenții serioase. Dar lucrurile nu stau așa. Chiar după ce se luase, în sfârșit, hotărârea de a convoca conciliul general, aproape toate dificultățile care favorizaseră amânarea sa de către papi, timp de câteva generații, rămâneau aceleași. În special era nevoie să se asigure de acordul suveranilor importanți ai vremii. Fără acceptul lor, conciliul nu putea avea loc. Cu toate că, în general, toată lumea era de acord (cu excepția lui Carol al V-lea) că numai papa avea împuternicirea de a convoca un astfel de sinod, era la fel de adevărat că suveranii locali aveau puterea atât să împiedice ca înștiințările să ajungă la destinație, cât și deplasarea fețelor bisericești în afara țării, pentru a participa la conciliu. În practică, doi suverani puteau exercita ceea ce era în fapt un veto.

Carol al V-lea, prin domnia lui directa asupra Spaniei, Țărilor de Jos și Italiei de sud, ca și grație marii sale influențe asupra Germaniei, controla un teritoriu atât de vast din țările catolice, încât era de neconceput ca un conciliu general să poată fi ținut fără sprijinul lui activ. Din fericire pentru Paul, acest sprijin era pe cale să se concretizeze. Dar acest demers nu era nici simplu, nici de la sine înțeles. Cu toate că suveranul era sincer dedicat cauzei Bisericii Catolice și era hotărât să se achite de rolul ce-i revenea în supraviețuirea ei, el era și un politician abil, hotărât să-și împlinească ambițiile personale și dinastice nutrite în tinerețe. El era apt să facă în așa fel încât să-și urmărească simultan scopurile în ambele direcții, dar uneori apăreau tensiuni între acestea. Drept urmare, Paul nu putea să mizeze pe sprijinul lui Carol pentru planurile sale. Acest sprijin trebuia câștigat. O dată ce Carol înțelegea că papa era acum hotărât în favoarea întrunirii conciliului general, în loc de a se opune, el a încercat să câștige un preț politic în schimbul sprijinului său. I s-a părut rezonabil ca papalitatea să renunțe la neutralitatea sa în confruntarea dintre Habsburgi și cei din dinastia Valois, mai ales că Franța se aliase cu inamicul comun, Turcia. Paul însă nu era pregătit să facă aceasta, conștient fiind că dacă ar fi adoptat o poziție anti-franceză, nu numai că ar fi riscat ca papalitatea să intre

sub dominația totală a Habsburgilor, dar ar fi distrus și orice posibilitate efectivă de întrunire a conciliului. Totuși, Carol nu era dispus să renunțe la posibilitatea de a câștiga un avantaj politic din această situație. El a continuat să-l șicaneze pe Paul, câtă vreme a nutrit speranța ca acesta să cedeze și să înceapă să facă concesii în schimbul sprijinului imperial în privința conciliului.

Al doilea veto care i s-ar fi putut impune depindea de voința regelui Franței. Acesta era singurul suveran în afara lui Carol al V-lea care ținea sub control un teritoriu catolic suficient de vast pentru a putea lua orice hotărâre cu caracter general ecleziastic dincolo de propriile frontiere. În ceea ce-l privea pe Paul, prezența reprezentanților francezi la conciliu era crucială. Dar în timp ce Carol al V-lea îl punea pe Paul în fața a nenumărate dificultăți, Francisc I îl confrunta numai cu imposibilități. Cu toate că Francisc era un catolic angajat, el nu avea nici o îndoială că datoria sa primordială era de a proteja interesele naționale și ale dinastiei, care în mintea lui erau sinonime. Era convins că dușmanul său, Carol al V-lea, va fi vulnerabil câtă vreme protestanții rămâneau o forță redutabilă și potențial distructivă în Germania. Întrucât toată lumea credea că unul din principalele scopuri ale conciliului general propus era să rezolve problema protestantă, în mod firesc Francisc I știa că nu are mare lucru de câștigat din întrunirea acestuia. De aceea opoziția sa era de la sine înțeleasă, cu excepția cazului în care Paul i-ar fi cumpărat sprijinul cu vreo concesie politică. Numai că lui Paul nu prea îi stătea în putere să facă așa ceva. El nu putea să-i ofere mare lucru lui Francisc în afară de sprijin în conflictul cu Habsburgii. Dar acesta era un preț prea scump de plătit. Așa încât lui Paul nu-i rămânea altceva de făcut decât să aștepte schimbarea împrejurărilor și momentul când întrunirea conciliului general plănuit avea să devină avantajoasă pentru Francisc.

Dar în timp ce aștepta ca situția politică generală să se modifice în favoarea lui, Paul putea să încerce să pună la punct chestiuni importante de detaliu. Problema cea mai spinoasă era cea a locului întâlnirii. Aceasta era o problemă de mândrie națională, căci atât francezii cât și germanii doreau să-și adjudece prestigiul implicat de organizarea conciliului pe teritoriul țării lor. Numai că problema avea și o dimensiune mai concretă. Era de presupus că suveranul în țara căruia s-ar fi desfășurat conciliul avea să fie în postura de a exercita o influență

considerabilă asupra deliberărilor. Lui Paul i-ar fi convenit ca locul sinodului să fie pe teritoriul Statelor Papale. Această variantă era însă total inacceptabilă pentru Carol, care declarase în repetate rânduri în public că următorul conciliu general va fi ținut „pe pământ german". Acest angajament, pe care Carol n-ar fi voit să-l încalce cu nici un chip, ridica în fața lui Paul o sumă de greutăți. Un loc în Germania „propriu-zisă", la nord de Alpi, nu avea să fie acceptat de francezi, care se așteptau, în cel mai rău caz, ca un teritoriu „neutru" să găzduiască conciliul, în afara sferei de influență a celor trei protagoniști majori – papa, împăratul și regele Franței. În plus, distanța față de Statele Papale prezenta riscuri de securitate semnificative și probleme de comunicație pentru papă și reprezentanții săi. Era nevoie de un oraș situat din punct de vedere tehnic în interiorul Imperiului, deci „pe pământ german", dar suficient de independent ca să fie acceptat drept neutru. În ceea ce-l privea pe Paul, trebuia, de asemenea, să fie absolut catolic, fără umbră de amenințare din partea protestanților.

Din fericire pentru Paul, un astfel de oraș exista. Trento era o episcopie independentă, al cărui episcop-prinț nu datora nimănui decât o loialitate formală. Deși astăzi orașul aparține statului italian, în secolul al XVI-lea acesta se afla în interiorul granițelor Imperiului, deci făcea parte din „Germania". De asemenea, era aproape de frontiera de nord a Statelor Papale, prin urmare acceptabil pentru papă. Se afla mai departe de Franța decât ar fi dorit francezii, dar la sud de Alpi nu exista nici o alternativă. Orașele elvețiene care constituiseră compromisuri acceptabile în secolul al XV-lea, erau acum prea amenințate de protestantism ca să fie candidate demne de luat în seamă. În concluzie, din momentul în care Paul a hotărât să convoace un conciliu general, orașul Trento se impunea drept cea mai bună gazdă. În speranța obținerii acordului tuturor părților, mai ales al francezilor, fuseseră examinate și alte posibilități, dar toate celelalte alternative prezentau inconveniente mai mari și mai multe. Trento era recunoscut pe scară largă ca fiind cel mai puțin dezavantajos, în ciuda faptului că aici iernile erau deseori extrem de geroase și nu prea existau posibilități propice de cazare pentru înalții prelați participanți la conciliu, dintre care mulți însoțiți de suite numeroase. Avea să fie necesară folosirea posibilităților de găzduire mai îndepărtate de acest oraș cu 7-8 000 de locuitori și numai 1 500 de case.

O altă problemă supărătoare o reprezenta maniera în care conciliul avea să adopte hotărâri. În cadrul conciliilor generale din secolul al XV-lea se utilizase sistemul „votului pe națiuni". Acest sistem presupunea ca fiecare „națiune" să beneficieze de un vot pentru fiecare problemă, indiferent de numărul delegaților participanți. Votul unei națiuni era acordat părții susținute de majoritatea reprezentanților săi. „Națiunile" nu erau sinonime cu statele politice independente. Ele erau grupări istorice abstracte, având tiparul triburilor care invadaseră Europa occidentală în secolele de după destrămarea Imperiului Roman. Cea mai numeroasă dintre aceste națiuni era Germania. „Votul pe națiuni" fusese menit să garanteze că sinodul nu avea să fie dominat de reprezentanții bisericii din zona geografică cea mai apropiată de locul desfășurării conciliului.

De la debutul discuțiilor despre posibilitatea convocării unui conciliu general, Paul III fusese hotărât să sisteze această modalitate de vot. În absența dovezilor clare în această privință, nu putem decât să bănuim motivele sale. În temeiul a ceea ce cunoaștem despre celelalte opinii, este rezonabil să speculăm că dorința lui era de a reduce posibilitatea ca grupări antagoniste din biserică să provoace blocaje, chiar dacă ele erau reprezentate numai simbolic la întâlniri, dar, din pricina sistemului de vot, ar fi putut să se opună la măsurile dorite de papalitate. El era încrezător că cea mai mare parte dintre cei care aveau să facă efortul de a participa la sinod aveau să se și angajeze în înfăptuirea schimbărilor pe care dorea să le vadă în biserică. Cum nu s-a exprimat nici o opoziție coerentă la punctul lui de vedere asupra sistemului de vot, s-a trecut relativ ușor la votul individual.

Totuși, complicațiile n-au lipsit. Unii suverani și-au imaginat că pot să pună în funcțiune un sistem de „vot în bloc", cu un singur episcop prezent la conciliu care să aibă împuternicire de vot de la colegii săi absenți. Carol al V-lea era unul dintre acești suverani, motiv pentru care Paul III a devenit imediat vigilent față de pericolul pe care îl reprezenta un astfel de aranjament. El și-a dat seama că utilizarea procurii pentru a vota le-ar conferi suveranilor de state mari o putere imensă, ei găsindu-se astfel în postura de a putea să-și folosească capacitatea de a direcționa deciziile conciliului ca pe niște pârghii în jocul complex al politicii internaționale care constituia fundalul oricărui sinod care se întrunea. De aceea, Paul a stabilit rapid principiile con-

form cărora votul avea să fie individual și avea să depindă de participare. El a mai insistat ca singurele persoane cu dreptul de a vota să fie arhiepiscopii, episcopii și capii ordinelor religioase recunoscute. Astfel, cu toate că monarhii și alți conducători laici erau bineveniți să participe personal la conciliu, sau să fie reprezentați de ambasadori sau de teologi eruditi, ei nu puteau să aibă decât rol de consilieri. Paul era hotărât ca deciziile să fie luate exclusiv de către aceia care ocupau funcții de răspundere în biserică, chiar dacă știa prea bine că mulți dintre aceștia erau dirijați din umbră de suveranii laici care-i numiseră. Unii însă nu erau, ceea ce-i permitea lui Paul să spere că un conciliu ar putea beneficia de un anumit grad de independență politică.

Paul nu avea nici un dubiu în privința a cât de important era să dețină inițiativa în toate aspectele referitoare la conciliu. Știa că dacă acest sinod nu era total sub controlul papei, avea să ducă la amenințări reale la adresa intereselor papale. Imediat ce a hotărât că întrunirea unui conciliu general era vitală pentru a evita dezintegrarea bisericii, el a depus o activitate susținută pentru a fi sigur că aranjamentele se subordonau în detaliu dorințelor sale. S-a opus cu succes pretenției protestanților care susțineau că împăratul avea același drept de a convoca un conciliu ca și papa, convingându-l pe Carol al V-lea că apelul trebuie să vină din partea acestuia din urmă. A obținut acordul celor mai importanți suverani în legătură cu solicitarea lui ca sesiunile conciliului să fie conduse de legații papali (reprezentanți aleși personal de papă), care să aibă puterea să stabilească ordinea de zi și să hotărască în legătură cu orice problemă de procedură. A reușit chiar să impună statutul de organ consultativ pentru conciliu, cu rolul de a face recomandări către papă, care să poată fi aplicate sau ignorate, după aprecierea pontifului în funcție. Toate aceste decizii, adoptate într-o perioadă când întrunirea conciliului nu era nici măcar o certitudine, aveau să-și imprime efectele profunde asupra evenimentelor ulterioare. Cu toate că ele îi asigurau papei rolul de dirijor al faptelor, conferindu-i cel puțin dreptul de veto în toate cazurile, pe de altă parte permiteau ca lucrurile să se schimbe după întrunirea conciliului. Întrucât Paul III și majoritatea succesorilor lui au fost convinși atât de necesitatea schimbărilor, cât și de faptul că era de dorit să le continue bazându-se pe un sprijin cât mai larg cu putință, conciliul era menit să

devină punctul central al reformării structurale și doctrinare a bisericii, mai degrabă decât un exercițiu de relații publice elaborate, așa cum se temuseră mulți că va fi.

3. Organizarea Conciliului

Cu toate că Paul a muncit cu asiduitate pentru a pregăti cadrul de desfășurare a conciliului general, în termeni practici era peste puterile lui să asigure acordul lui Carol al V-lea și al lui Francisc I pentru convocarea lui. A trebuit să se împace cu gândul că tot ce putea el face era să pregătească lucrurile și apoi să aștepte momentul când împrejurările ar fi fost favorabile pentru planul lui. Acesta ar fi putut fi momentul în care Carol și Francisc ar fi fost în relații amiabile. Deja în 1536 lui Paul I s-a părut că momentul este oportun și a convocat conciliul. Însă curând s-a dovedit că fusese prea optimist și că era nevoie de o pregătire a terenului mai temeinică în ceea ce-i privea pe cei doi monarhi. De aceea el a manevrat organizarea unei întâlniri a celor doi la Nisa, în 1538, când perspectivele unui acord păreau să aibă sorți de izbândă. Dar speranțele lui au fost spulberate. Ambii suverani se așteptau să repurteze o victorie asupra celuilalt și nici unul nu era gata să facă trebuincioasele compromisuri pentru stabilirea perioadei, a locului și a procedurilor pentru întrunirea sinodului propus. De fapt, Paul nu și-a văzut planurile dând roade decât odată cu victoriile militare importante repurtate de Carol al V-lea împotriva lui Francisc I. Carol a fost atunci în măsură să-i impună lui Francisc condițiile în care aveau să-l susțină amândoi pe Paul pentru convocarea unui conciliu general. Aceasta s-a întâmplat în 1544, când, prin Pacea de la Crépy, Francisc I a fost obligat să consimtă la desfășurarea conciliului.

În sfârșit se contura perspectiva realistă a întrunirii conciliului. Totuși, după toate falsele speranțe spulberate în anii precedenți, nu e de mirare că mulți prelați erau sceptici în privința probabilității ca lucrurile să devină concrete. În ciuda îndemnurilor insistente ale lui Paul la participare, majoritatea celor eligibili preferau să stea în expectativă și să nu întreprindă nimic până nu aveau să aibă certitudinea că acțiunea se va concretiza. Perspectivele au fost întunecate suplimentar de hotărârea lui Francisc I de a nu permite nici unui episcop

să participe la conciliul pe care el îl aprobase numai sub presiune. Toate acestea au făcut ca la deschiderea oficială a Conciliului din Trento, în decembrie 1545, să fie prezenți numai 31 de episcopi, ceea ce însemna mai puțin de cinci la sută din cei care ar fi fost îndreptățiți să participe.

Categoric, sinodul nu debuta sub cele mai fericite auspicii, și același lucru se poate afirma despre dezbaterile îndelungi asupra ordinii de zi. Aceste controverse puneau în lumină faptul că pe de o parte Carol al V-lea, iar pe de alta Paul III se așteptau la cu totul altceva de pe urma conciliului. Carol privea conciliul prin prisma luptei lui cu protestanții. Cu toate că eșecul de la Regensburg din 1541 (vezi pagina 36) îi diminuase substanțial încrederea în posibilitatea unei rezolvări pe calea negocierilor cu luteranii și-l făcuse să creadă că ultima soluție n-ar putea fi decât o campanie militară, el mai nutrea încă speranța că deliberările unui conciliu general ar putea totuși să rezolve situația. El se aștepta ca inițial conciliul să întreprindă măsuri pentru înlăturarea abuzurilor, cele mai multe emanând de la Curia din Roma, în legătură cu care atât protestanții, cât și catolicii din Germania se plânseseră de atâta vreme. Carol era convins că îndepărtarea acestor abuzuri va stăvili valul de dezertări din biserică înregistrat în Imperiu. El anticipa că ulterior conciliul va conveni asupra definirii dogmei (credința bisericii) care erau prea inexacte și generale pentru ca atât catolicii, cât și luteranii să le poată accepta.

Percepția lui Paul era foarte diferită. El dorea ca acest conciliu să stabilească delimitări precise și stricte între credințele acceptabile în biserică și cele care trebuiau privite ca eretice. Motivația lui nu avea nimic de-a face cu încercarea de a ajunge la o înțelegere cu protestanții. Dorința lui era să asigure o protecție efectivă împotriva atacurilor viitoare ale protestanților asupra bisericii și să îi provoace pe luterani să revină la matcă în condițiile impuse de el, sau să fie damnați. Pontiful credea că o definire atentă a doctrinei reprezenta cheia problemei. Odată aflați în posesia ei, catolicii aveau să-și poată identifica atât prietenii cât și inamicii și să ia măsurile de cuviință. În acest context, abuzurile rămâneau categoric pe planul doi.

S-a ajuns la un compromis. S-a decis ca atât cazurile de disciplină (în care se înscriau majoritatea abuzurilor), cât și definițiile dogmei să se dezbată simultan. Acest aparent sacrificiu egal din partea papei și a

împăratului era în realitate o respingere totală a strategiei lui Carol. El a înțeles repede că la Trento nu avea să găsească nici un răspuns la problemele lui, așa încât și-a pierdut interesul în evenimentele care se desfășurau acolo. În schimb, și-a concentrat atenția asupra modului de a-i înfrânge pe protestanți în luptă. Faptul că nici francezii, nici protestanții nu luau parte la lucrări a lăsat liber drumul dominației papale în dezbaterile sinodului.

Această dominație a fost confirmată de practicile de lucru ale conciliului. Problemele erau puse în discuție în ordinea stabilită de legații papali. Fiecare subiect era dezbătut de experții tehnici fără drept de vot (teologii) în prezența membrilor cu drept de vot, cât timp considerau necesar legații. Aceștia puteau să facă în așa fel încât teologii care susțineau punctul de vedere al papei să domine și să aibă ultimul cuvânt. Urmau episcopii care cântăreau problema și conveneau formularea exactă a unui decret care bătea în cuie decizia conciliului referitoare la acel subiect. Decretele nu erau validate decât după ce primeau aprobarea papei. Astfel, era practic imposibil ca participanții să ajungă la vreo concluzie cu care papa să nu fie pe deplin de acord. Nu e de mirare de ce cei mai mulți papi au dorit să perpetueze conciliul cât mai mult timp cu putință.

Conciliul din Trento s-a reunit în trei perioade distincte în decurs de 18 ani, din decembrie 1545 până în decembrie 1563. Pe această durată întâlnirile s-au desfășurat pe parcursul a 25 de sesiuni de lungimi diferite, care au durat în total cam patru ani. Prima perioadă, teoretic din decembrie 1545 până în septembrie 1549 (dar în practică suspendat din 1547) s-a desfășurat sub pontificatul lui Paul III. Ea s-a constituit din opt sesiuni, timp în care au fost parcurse etape decisive pentru definirea învățăturilor bisericii, în ciuda intenselor manevre politice din spatele lucrărilor. La un moment dat era amenințată serios chiar existența conciliului. Presupunând că atenția lui Carol al V-lea era complet dominată de campania militară încununată de succes pe care o purta împotriva statelor protestante din imperiu, Paul a hotărât în mai 1547 să mute conciliul la Bologna, pe teritoriul Statelor Papale. Pretextul său a fost izbucnirea unei epidemii de holeră la Trento, care periclita continuarea conciliului în acest oraș. Carol a interpretat această acțiune ca pe o tentativă ostentativă de a prelua dominația asupra lucrărilor conciliului. El și-a instruit supușii să rămână la Trento, ceea

ce aceștia au și făcut. Această situați a pus efectiv capăt desfășurării conciliului. În cele din urmă, recunoscând că nu s-ar mai fi înregistrat nici un progres în viitorul apropiat, Paul III a permis conciliului să fie suspendat, fără o dată convenită pentru reluare.

A doua perioadă a conciliului, din mai 1551 până în aprilie 1552, a fost alcătuită din șase sesiuni. Paul III murise în noiembrie 1549, iar ședințele au continuat sub auspiciile succesorului său, Iuliu III. Rezultatele erau modeste. Problema o reprezenta lipsa de direcționare din partea papalității, care se complăcea în adoptarea rolului negativ de a veghea ca participanții la conciliu să nu facă nici un compromis care să-l fi putut ajuta pe Carol al V-lea în încercările lui repetate de a ajunge la o înțelegere cu protestanții. Carol repurtase o victorie decisivă asupra acestora în bătălia din 1547, dar își dădea seama că nu putea ajunge la o reglementare permanentă a situației lor până nu li se permitea să revină în sânul bisericii în condiții acceptabile. Însă era prea târziu. În prima perioadă a conciliului și în primele luni din cea de-a doua fuseseră adoptate definiții ale credinței care făceau imposibilă orice înțelegere cu protestanții (vezi pag. 68-72), și cu toate că, la intervenția lui Carol, reprezentanți ai luteranilor au participat la următoarele sesiuni ale celei de-a doua perioade, suveranul nu a putut să influențeze suficient evenimentele încât să evite eșecul anticipat al negocierilor. Era de acum clar pentru toată lumea că între punctul de vedere catolic și cel protestant nu mai putea fi vorba de nici o reconciliere.

Între a doua și a treia perioadă ale conciliului a fost o pauză de nouă ani. Unul dintre motive a fost pontificatul lui Carafa, ca papa Paul IV (1555-1559). Carafa era ostil chiar conceptului de conciliu general, susținând că papa era absolut capabil să introducă reformele necesare, atât în privința disiplinei, cât și a dogmei, în baza propriei sale autorități, fără să aibă nevoie de acordul altora. Succesorul lui, Pius IV (1559-1565) a dorit să termine lucrarea începută de Paul III și reuniunea conciliului pentru cele unsprezece sesiuni finale, din ianuarie 1562 până în decembrie 1563 i s-a datorat lui. Participarea a fost relativ bună (un număr maxim de 235 membri votanți, în comparație cu cei 72 și 59 din primele două perioade), în special ținând cont de contingentul semnificativ de francezi. Lucrările începute în prima perioadă au fost finalizate. Cel mai important aspect l-a constituit

redactarea propunerilor detaliate, pentru a se garanta că bunele intenții din prima perioadă erau acum pe cale să fie transpuse în realitate. În această a treia perioadă au fost întreprinși pași semnificativi către reforma disciplinei ecleziastice.

Cu toate că identitatea Conciliului din Trento a rămas intactă, în multe privințe i-a lipsit coerența. Acest lucru a fost inevitabil, dată fiind incosecvența participării în cadrul conciliului. Nici un membru nu a fost prezent de la început până la sfârșit, s-au perindat alți legați papali în fiecare perioadă, iar reprezentanții din fiecare regiune geografică din jurisdicția bisericii s-au schimbat în măsură considerabilă. Cu toate acestea, statisticile relevă o schemă clară. În momente diferite, la conciliu au participat un total de 270 de episcopi. Dintre aceștia, 187 erau din Italia, 31 din Spania, 26 din Franța (aproape toți în a treia perioadă) și numai 2 din Germania. Participarea italiană covârșitoare poate fi interpretată ca o dovadă în plus a dominației papale. Totuși, ar fi o greșeală să presupunem că papa deținea un control absolut asupra conciliului. Este corect să afirmăm că orice acțiune a conciliului avea nevoie de aprobarea papală înainte de a câștiga statutul de măsură aplicabilă, dar acest lucru nu însemna că papii erau cei care inițiau toate mișcările. Chiar dacă între papi și legații lor exista o legătură foarte strânsă, chiar dacă între Trento și Roma circulau în a treia perioadă rapoarte amănunțite zilnice și seturi de instrucțiuni, legații nu erau sub nici o formă simple marionete. Fiecare nutrea propriile opinii și ei au reușit să inoculeze în mințile participanților de la Trento ideea că legații erau, într-o anumită măsură, „președinți neutri". În mod cert ei slujeau interesele și politica papală, dar în același timp procedau după anumite raționamente independente. Acest lucru a fost, evident, esențial în construirea credibilității legaților în ochii episcopilor care participau la conciliu. Nici episcopii italieni nu erau toți deschiși la influența din partea papei, chiar dacă mulți erau nevoiți să o accepte, întrucât depindeau de pensiile papale pentru a cârpi veniturile sărăcăcioase pe care le primeau din diocezele lor. Episcopii din cea mai mare parte a Italiei de sud se găseau în egală măsură sub influența Habsburgilor ca și a spaniolilor, în vreme ce delegația considerabilă din statul venețian era moștenitoarea unei puternice tradiții anti-papale. Faptul că nici unul dintre papi nu a vizitat personal conciliul este o confirmare că papalitatea nu deținea decât un control parțial asupra desfășurării lucrărilor.

4. Doctrina bisericii

Conciliul din Trento a abordat chestiunile referitoare la dogmă într-o manieră care justifică cel mai bine folosirea termenului „Contra-reformă". În toate cele trei perioade ale Conciliului intenția a fost să se identifice în amănunțime diferențele de ordin teologic între protestanți în general și luterani în particular pe de o parte, și biserica catolică pe de alta. Aceste diferențe au fost apoi examinate exhaustiv și au fost emise declarații care stabileau strict liniile de demarcație între ele. Cei care acceptau doctrinele părții protestante erau declarați eretici și osândiți să trăiască în afara comunității bisericii. Chiar și forma în care erau redactate aceste decizii ale Conciliului relevau intențiile sale anti-protestante. Se elaborase câte un decret pentru fiecare subiect teologic. Fiecare decret era alcătuit din două secțiuni: o explicație pe larg a punctului de vedere al bisericii, împărțită în capitole, și o serie de afirmații concise, numite canoane, conținând fiecare o credință protestantă pe care catolicii trebuiau să o respingă. Dar nu numai ceea ce se făcuse și felul în care fusese abordată situația demonstrau clar intențiile „contra reformatoare" ale membrilor Conciliului. Ceea ce nu se făcuse era la fel de relevant. Nici un ceas nu fusese destinat definirii dogmei în domeniile în care nu existau dispute între protestanți și catolici. Rezultă în mod evident că intenția fusese nu de a hotărî în detaliu lucrurile în care trebuiau să creadă catolicii, ci de a scoate în afara legii învățăturile protestante.

Stabilirea de demarcații stricte și ferme între ceea ce era acceptabil și ce era demn de anatema bisericii prezenta interes numai pentru catolicii habotnici. Era vorba în esență de un proces reacționar. Adepții săi intenționau să-i forțeze pe cei care înclinau să fie de acord cu anumite aspecte ale învățăturilor protestante să-și declare răspicat apartenența la o tabără sau alta. În mod deosebit se exercitau presiuni asupra acelor catolici liberali care beneficiaseră de ascensiune politică la Roma în anii 1520 și 1530, pentru ca aceștia să renunțe la poziția moderată și să se identifice cu învățăturile tradiționale ale bisericii. Dar triumful acestor vederi antagonice nu fusese o concluzie cunoscută cu anticipație de Conciliu. Existau grupări influente care doreau ca înaltul for clerical să-și asume un rol unificator, și nu unul de divizare. Episcopii care-și primeau instrucțiunile de la Carol al V-lea erau tero-

rizați de intențiile anti-protestante dezvăluite în scurt timp de legații papali. Mai puțin îngrijorați au fost la început acei teologi care recunoșteau că studiile biblice întreprinse atât de protestanți, cât și de catolici în deceniile anterioare demonstraseră necesitatea ca unele dintre doctrinele existente ale bisericii să fie ajustate. Ei și-au imaginat că vederile lor aveau să aibă câștig de cauză. În scurt timp însă, aveau să înțeleagă că urmau să fie respinși la fel cum se procedase cu protestanții. După pledoarii îndelungate și susținute, planurile lor au fost anihilate de legați, unul după celălalt. În momentele cheie, aceștia s-au folosit de teologii cu concepții tradiționaliste, în special de iezuiți, pentru a ține discursuri elocvente, apte să-i influențeze pe membrii Conciliului. Opiniile tradiționale asupra tuturor subiectelor au învins în fața învățăturilor mai recente, care își aveau originea în cercetările întreprinse de umaniști, discreditați în mare măsură la Trento.

Spre surpriza multor observatori, în primele 18 luni ale Conciliului, până la sfârșitul primăverii anului 1547, se încheiaseră cele mai importante lucrări privind dogma. Acest lucru însemna că două dintre speranțele puse în reuniunea înaltelor fețe bisericești nu fuseseră îndeplinite. Opoziția papei la convocarea unui conciliu se întemeiase mult timp pe presupunerea că orice conciliu general va dedica mult timp încercării de a smulge controlul bisericii din mâna papei. Chiar dacă în timpul primelor ședințe de la Trento se făcuseră câteva eforturi palide în această direcție, legații n-au avut mari dificultăți în devierea atenției de la acest subiect extrem de contradictoriu. Grație acestei acțiuni abile de distragere, Conciliul a operat cu acordul tacit al conducerii papale și nu a rezolvat efectiv problema. În mod la fel de subtil programul de lucru era planificat astfel încât să dea impresia că respectă acordul cu suveranul Carol al V-lea, care prevedea că subiectele legate de dogmă și de disciplină aveau să fie abordate simultan, dar în realitate atenția s-a concentrat asupra doctrinei bisericii, așa cum a dorit papa.

a) Sursele adevărului creștin

Atenția s-a concentrat cu repeziciune asupra subiectelor de dezacord cu protestanții. Unul din cele mai importante îl constituia doctrina referitoare la sursele adevărului creștin. Martin Luther, împreună cu

aproape toți teologii protestanți, era ferm convins că Biblia conținea unica dovadă a mesajului lui Dumnezeu către omenire. Această poziție era condensată în doctrina sa *Scriptura sola* (numai Scriptura). Protestanții au folosit această doctrină ca temei pentru respingerea multor credințe catolice, susținând că dacă o credință nu poate fi probată cu argumente direct din Biblie, aceasta este nu numai nejustificată, ci probabil este chiar lucrarea diavolului. Catolicii se opuneau acestui argument declarând că mesajul lui Dumnezeu fusese comunicat și prin alte mijloace decât prin Biblie. Ei susțineau, în mod special, că primii creștini avuseseră revelații care fuseseră transmise bisericii drept tradiții, și care erau la fel de valabile ca și mesajul biblic. În aprilie 1546, Concililul a formulat un decret cu acest subiect. Printre altele, acesta afirma:

> Acest adevăr și mod de viață sunt descrise în documente scrise și tradiții nescrise, primite de apostoli din gura lui Cristos însuși, sau au fost primite de aceiași apostoli prin vocea Duhului Sfânt, și au fost transmise din gură în gură până când au ajuns la noi. Astfel, urmând exemplul părinților ortodocși, acest Conciliu primește și venerează, cu egală afecțiune pioasă și reverență toate cărțile Noului și Vechiului Testament, pentru că același Dumnezeu este autorul amândurora, laolaltă cu tradițiile despre care am făcut vorbire, cele care țin de credință, ca și cele care țin de morală, ca fiind transmise fie din gura lui Cristos, fie dictate de Duhul Sfânt, și păstrate prin succesiune neîntreruptă de Biserica Catolică.

Acesta a fost un prim pas esențial în apărarea credințelor și practicilor catolice existente, în fața atacului protestant.

Totuși, opoziția catolică față de atitudinea lui Luther a fost în bună măsură rezultatul dezaprobării, de către ierarhia bisericii, a felului în care protestanții apreciau credinciosul individual, în dauna oficialilor bisericii, de la simplii preoți la papă. Luther a făcut acest lucru, încurajând credinciosul de rând să-și formeze propriile convingeri printr-un studiu atent și pios al textului Bibliei. Mesajul său era că Duhul Sfânt îl va călăuzi pe cel ce caută adevărul într-un spirit cucernic, și că nu era nevoie de biserică spre a dicta oamenilor ce să creadă. Această

învățătură a subminat întregul eșafodaj de autoritate și control din interiorul Bisericii Catolice. Era obligatoriu ca ea să fie discreditată. Conciliul n-a pregetat să facă acest lucru. El a decretat că interpretarea Scripturii nu era o activitate la îndemâna mireanului de rând:

1 Nimeni, întemeindu-se pe propria-i judecată și prin răstălmăcirea Scripturii după dorință, nu poate avea îndrăzneala să interpreteze Sfânta Scriptură altfel decât a încuviințat și încuviințează sfânta Biserică Mamă (a cărei menire este de a judeca sensul corect și interpretarea Sfintei Scripturi), sau într-un sens contrar celui con-
5 venit unanim de Părinții Bisericii.

Totuși, chiar dacă această abordare a fost respectată întrucâtva, aceasta nu s-a întâmplat în măsura în care ar fi dorit-o reprezentanții mai reacționari ai catolicismului. Cercetările textului biblic întreprinse de umaniști de marcă, precum Erasmus, au fost dezavuate prin dezaprobare oficială. Recenta traducere a Bibliei din originalul ebraic și grec în latină a fost înlăturată, iar traducerea veche, a Sfântului Ieronim, cunoscută sub denumirea de Vulgata, a fost confirmată drept traducerea oficială ce putea fi folosită în biserică, în ciuda faptului că mai toți învățații erau de acord că Vulgata abunda în greșeli. Conservatorii erau în impas. Dacă ar fi acceptat că în trecut se făcuseră greșeli, s-ar fi aflat în pericolul de a fi împinși către poziții protestante de forța actualelor precepte. Ei au considerat că cel mai puțin dăunător ar fi să întoarcă total spatele rezultatelor studiului biblic. Dar încercările lor de a interzice celelalte traduceri, în afara Vulgatei, nu au fost încununate de succes, nici măcar în ceea ce privește hotărârea de a scoate în afara legii toate traducerile în limbile materne ale Bibliei. Forțele catolicismului liberal din interiorul Conciliului s-au dovedit suficient de puternice pentru a nu ceda tentativei de a-i izola pe catolicii obedienți de orice contact cu versiunile alternative ale Cuvântului lui Dumnezeu, chiar dacă nu au reușit a stăvili curentul de conservatorism teologic care se făcea chezașul imposibilității oricărui compromis cu pozițiile protestante. Caracterul conservator al Conciliului era atât de pronunțat, încât catolicii liberali au considerat ca pe o victorie ca citirea Bibliei în limbile materne ale popoarelor să nu fie interzisă: ar fi fost nerealist să spere în aprobarea efectivă a acestei activități.

b) Doctrina despre mântuire

Al doilea subiect de căpătâi al protestantismului, din care se desprindeau multe alte teme, îl constituia doctrina despre mântuire și modul în care putea fi obținută. Atât catolicii, cât și protestanții concepeau viața ca pe un interludiu relativ scurt – și în general nefericit – în existența sufletului etern care sălășluia în fiecare ființă umană. Din punctul de vedere al catolicilor, scopul primordial al vieții muritorilor era să demonstreze Creatorului Suprem că sufletul este apt pentru viața veșnică în ceruri. Ei susțineau că individul e capabil să dovedească lui Dumnezeu că sufletul lui poate să fie acceptat printr-o viață vrednică de cinste și prin acumularea de suficiente „merite" care să cântărească mai greu decât „neajunsurile" implicate de caracterul său păcătos. Protestanții respingeau această viziune în întregime. Doctrina lui Luther, *sola fide* (numai prin credință), susținea că omul este atât de păcătos, încât nimic din ceea ce face el însuși nu-l poate justifica în ochii unui Dumnezeu care pretinde perfecțiunea, astfel încât mântuirea nu poate fi decât rezultatul iertării lui Dumnezeu, acordată fără plată și fără a fi meritată. El propovăduia că nici o faptă umană nu poate influența clemența lui Dumnezeu.

Implicațiile doctrinei catolice referitoare la mântuire erau considerabile. Dogma bisericii depindea în mare măsură de eficacitatea faptelor bune. Semnificația deosebită a celor șapte taine ale bisericii (botezul, confirmarea, căsătoria, mirungerea-maslul, pocăința, hirotonisirea-preoția și euharistia) se baza pe calitatea lor de a conferi merite recipientului acestora. Aceeași cumulare de merite era asociată cu venerarea sfinților, ca și cu pelerinajele; cu cumpărarea de indulgențe, pentru sine sau pentru cei dragi; cu dedicarea vieții lui Dumnezeu, ca membru al unei comunități religioase; și cu faptele caritabile, mai ales în favoarea celor care depuseseră jurământul sărăciei. Dacă, așa cum susțineau protestanții, individul nu-și putea spori șansele de mântuire prin propria-i strădanie, rostul activității religioase ar fi fost în bună măsură anulat. De aceea erau esențiale confirmarea de către Conciliu a doctrinei bisericii pe aceste teme și discreditarea învățăturilor diseminate de Luther.

Conciliul a petrecut aproape în întregime a doua jumătate a anului 1546 cu dezbaterea în amănuntime a acestor probleme. Prima

sa sarcină a fost de a stabili natura exactă a păcatului originar. Concepția lui Luther despre mântuire era subminată de premisa că omenirea era păcătoasă în mod absolut. El susținea că fiecare persoană moștenea această povară a păcatului la naștere – transmisă din generație în generație, consecință a căderii lui Adam din Grădina Edenului, așa cum este ea descrisă în Vechiul Testament – ceea ce făcea imposibil pentru oricine să devină virtuos prin eforturi proprii. De aceea, individul depindea în mod obligatoriu de iertarea purificatoare a lui Dumnezeu, pusă la dispoziția omenirii, fără plată, ca rezultat al morții și învierii lui Isus. Luther ajunsese la concluzia că strădaniile oamenilor buni în decursul vieții nu însemnau nimic pe lângă deficitul uriaș de merit cu care fiecare persoană intra în lume. I se părea evident că mântuirea era în mod necesar câștigată ca rezultat al altei acțiuni decât valoarea individului. Conciliul era hotărât să respingă această învățătură protestantă. Acest lucru s-a realizat prin acceptarea existenței păcatului originar, dar și prin indicarea felului în care acesta putea fi biruit în întregime, permițând astfel tânărului creștin să-și înceapă viața de responsabilitate cu un cazier curat. Unul dintre canoanele decretului referitor la păcatul originar afirma:

1 Dacă cineva neagă că vina păcatului originar este răscumpărată prin iertarea Domnului nostru Isus Cristos, acordată prin botez, sau pretinde că prin botez nu se înlătură tot ce poate fi definit în adevăr și pe drept cuvânt păcat, ci numai se ascunde și nu se
5 impută, să fie anatema.

Lucrările minuțioase dedicate doctrinei privind justificarea (modalitatea de a dobândi mântuirea) au constituit sarcina cea mai laborioasă a Conciliului. Decretul care a rezultat, conținând 16 capitole și 33 de canoane, era cel mai lung din documentele emise la Trento. În cuprinsul acestui decret, și cu precădere în canoane, cele mai importante doctrine protestante erau respinse punct cu punct:

1 *Canonul 12.* Dacă cineva susține că prin credința justificatoare nu se înțelege decât încredere în îndurarea divină care absolvă păcatele de dragul lui Cristos, sau că noi suntem îndreptățiți numai prin această încredere, să fie anatema.

Canonul 26. Dacă cineva susține că pentru faptele lor bune, înfăptuite în chip cucernic, cei drepți nu trebuie să se aștepte sau să spere la recompensa eternă a lui Dumnezeu, prin îndurarea Lui și meritele lui Isus Cristos – dacă trăiesc toată viața în ascultare și cu respectarea celor zece porunci – să fie anatema.

Canonul 32. Dacă cineva susține că faptele bune ale unui om îndreptățit sunt în exclusivitate darurile lui Dumnezeu și omul nu are nici un merit în înfăptuirea lor; sau că omul îndreptățit, prin faptele bune pe care le face prin harul lui Dumnezeu și meritele lui Isus Cristos (al cărui membru viu este), nu merită pe bună dreptate o sporire a îndurării și viața veșnică... să fie anatema.

Cu aceeași ocazie au fost reafirmate acele credințe catolice care făcuseră cu predilecție obiectul atacurilor ostile ale lui Luther și ale adepților săi, care pretindeau că biserica încerca să-și terorizeze membrii cu amenințări neverificabile, pentru a-i ține mai bine sub control:

Canonul 29. Dacă cineva susține că un om care a căzut în păcat după botez nu se poate ridica din nou, prin îndurarea lui Dumnezeu; sau că el își poate recâștiga virtutea pierdută, dar numai prin credință și fără taina pocăinței, contrazicând astfel ceea ce sfânta și universala biserică a Romei, instruită de Cristos, Domnul nostru, și de apostolii Lui, au mărturisit, respectat și învățat, să fie anatema.

Canonul 30. Dacă cineva susține că, în cazul oricărui păcătos pocăit care primește îndurarea îndreptățirii, ștergerea vinovăției și a datoriei pedepsei veșnice înseamnă că nu îi rămâne nici o datorie de a ispăși pedeapsa temporară, fie în această lume, fie în cea care va să vină, în purgatoriu, înainte de a putea intra în împărăția cerului, să fie anatema.

c) Sacramentele

În prima perioadă, Conciliul s-a ocupat direct și de problemele legate de cele șapte sacramente, confirmându-le totodată indirect în decla-

rațiile despre îndreptățire și sursele adevărului creștin. Sacramentele reprezentau punctele în care biserica se simțea cel mai expusă la atacurile protestante. Afirmația lui Luther că numai două dintre taine (botezul și euharistia) ar fi valide, ca fiind cele fundamentate direct pe textul scripturii, câștigase încuviințarea imediată și generală în rândul oamenilor obișnuiți. Era un argument deosebit de dificil de contrazis, întrucât explicațiile celorlalte cinci sacramente se arătau a fi complexe și vagi, nefiind ușor de popularizat.

În cursul primelor luni rodnice ale primei perioade a Conciliului, până în primăvara lui 1547, nu a fost suficient timp decât pentru a emite declarații simple, dar explicite, care confirmau valabilitatea tuturor celor șapte taine. Eforturile minuțioase pentru definirea și justificarea atentă a fiecăreia s-au desfășurat în a doua și a treia perioadă. Natura și semnificația euharistiei (numită de protestanți sfânta împărtășanie) reprezenta mărul discordiei, subiectul cel mai aprig disputat între protestanți și catolici, subiect care a constituit singura realizare notabilă a celei de a doua perioade. În octombrie 1551 s-a convenit asupra unui decret care clarifica doctrina bisericii referitoare la euharistie. Acesta avea un caracter net anti-protestant și nu făcea nici un efort de a ajunge la un numitor comun asupra acestui aspect viu disputat. Nu e de mirare că atunci când delegații protestanți au sosit la Conciliu, la scurt timp după promulgarea decretului, au avut impresia că au fost atrași să participe cu false promisiuni despre o posibilă înțelegere. De asemenea, nu e surprinzător că și Carol al V-lea, care nu precupețise nici un efort pentru a-i aduce pe protestanți la Trento după 1547, s-a simțit absolut desconsiderat, pentru că toate strădaniile lui fuseseră anihilate. Dată fiind atitudinea intransigentă care domina la Trento, sunt de înțeles pe deplin eforturile sale de a ajunge la un acord cu protestanții în afara dezbaterilor Conciliului.

Conținutul decretului referitor la euharistie declara:

Întrucât Cristos, Mântuitorul nostru, a spus că ceea ce oferea El sub forma pâinii era de fapt trupul Său, Biserica lui Dumnezeu a susținut întotdeauna, iar acest Conciliu reafirmă, că prin consacrarea pâinii și a vinului se produce o transformare a întregii substanțe a pâinii în substanța trupului lui Cristos, Domnul nostru și a întregii substanțe a vinului în substanța sângelui Lui. Și

această transformare este numită de Sfânta Biserică Catolică, în mod potrivit și corect, transsubstanțiere.

Aceasta reprezenta o respingere explicită a tuturor nuanțelor învățăturii protestante legate de acest subiect. La fel de explicită era și respingerea afirmațiilor protestante conform cărora felul în care catolicii slujeau mesa (serviciul divin în timpul căruia avea loc euharistia) era, în cel mai bun caz, idolatru:

Canonul 6. Dacă cineva susține că, în actul sfintei taine a euharistiei, Cristos, singurul născut Fiu al lui Dumnezeu, nu trebuie adorat cu veneraţia slavei divine, manifestată deschis; și că, în același chip, nu trebuie slavit cu solemnitate deosebită în sărbători, nu trebuie purtat în procesiuni, conform ritualurilor și obiceiurilor universale și demne de cinste ale Sfintei Biserici; sau că cei care Îl adoră astfel sunt idolatri, să fie anatema.

Până la sfârșitul celei de-a treia perioade a Conciliului se emiseseră declarații la fel de clare și tranșante despre toate sacramentele și practicile asociate cu acestea. Învățăturile tradiționale ale bisericii fuseseră confirmate în fața atacurilor protestante, fără să se recurgă la nici un compromis. Chiar și concesiile pe care Carol al V-lea era pregătit să le facă pentru a ajunge la o conciliere cu luteranii fuseseră în mod intenționat scoase în afara legii. Majoritatea catolicilor de limbă germană simpatizau cu protestanții, nevăzând nici o justificare pentru insistența legată de celibatul preoților sau pentru refuzul dreptului mirenilor de a bea vinul în timpul euharistiei. Totuși, aceste practici fuseseră confirmate ca obligatorii, în ciuda presiunilor politice considerabile din partea conducătorilor laici care sprijineau biserica. Trebuia demonstrat că biserica nu ceda nimic în disputa cu oponenții săi religioși. Încăpățânarea fusese proclamată la rang de virtute.

5. Disciplina

Desigur, papa, ca și majoritatea episcopilor participanți la Conciliul din Trento aveau interesul de a aborda problemele referitoare la

dogmă înaintea celor privind disiplina, și aceasta nu numai din cauza dorinței lor de a contracara răspândirea protestantismului. Cu toate că subiectele despre doctrina bisericii generau emoții puternice – s-au înregistrat chiar cazuri în care episcopii care împărtășeau vederi diferite s-au încăierat la propriu în timpul ședințelor Conciliului – și erau privite de unii ca reprezentând chestiuni de viață veșnică și de moarte, problemele dogmei erau, în fond, suficient de „sigure" pentru a fi dezbătute. Nici papa, nici cei prezenți la Conciliu nu-și simțeau amenințat traiul ori puterea politică prin hotărârile adoptate privind învățăturile bisericii. Pe de altă parte însă, ei se temeau că interesele lor legitime vor fi atacate direct de îndată ce aveau să fie discutate problemele de disciplină. În fond, reclamațiile exprimate insistent de o generație și ceva – în special, dar în nici un caz exclusiv – în Germania, fuseseră aproape în totalitate la adresa papalității și a clerului superior (episcopi, arhepiscopi, stareți și abați) din țările participante. Toți delegații își dădeau seama că aveau să fie dezavantajați din punct de vedere material și politic de orice schimbare în disciplina bisericii încuviințată de Conciliu.

Anumiți slujbași ai bisericii, din rândul celor cu vederi reformatoare, credeau că acest preț merita să fie plătit, dacă rezultatul ar fi fost o biserică revigorată spiritual. Dar la început aceștia nu formau decât o minoritate aparte. Majoritatea nu era deloc dispusă să accepte schimbări care ar fi acționat în dezavantajul lor personal. Altruismul nu constituia o trăsătură pronunțată printre cei cu putere de influență asupra deciziilor Conciliului. În mod particular, toți papii care s-au succedat în Sfântul Scaun pe perioada Conciliului din Trento erau hotărâți să nu lase reuniunea să se interfereze cu funcționarea Curiei. Cu toate că și între papi erau diferențe de opinii în privința felurilor și a mijloacelor de a reforma Curia (vezi pagina 40), toți se opuneau în mod constant și efectiv ideii de a permite Conciliului să joace vreun rol în acest proces. Legații papali erau instruiți să facă astfel încât deciziile privind problemele disciplinare să se limiteze la aspecte legate de activitatea bisericii în țările participante. Autoritatea exercitată de Roma nu putea fi pusă în discuție decât în cazul în care aceasta era inextricabil implicată în funcționarea bisericii în provincii. Conciliului avea să i se permită să joace un rol în reforma „membrilor", dar numai papa avea căderea de a reforma „capul".

Și totuși exista un puternic curent de opinie în favoarea reformei disciplinare. Acesta nu era generat numai, sau în primul rând, de dorința de a-i da satisfacție împăratului și suporterilor săi catolici din Germania. Era vorba de caracteristica principală a unei strategii coerente de revigorare a bisericii care câștigase aderență în rândul conducătorilor bisericii, atât în Roma, cât și în alte câteva state, mai ales în Italia și Spania, în deceniile 1520 și 1530. Cel mai important element al strategiei îl constituia consolidarea poziției spirituale și politice a episcopilor. Se credea că o conducere fermă și eficientă la nivelul diocezei reprezenta cheia schimbărilor în viața bisericii la toate nivelurile. Episcopii erau percepuți ca promotorii reformelor locale. Această opinie impregnase deliberările în toate cele trei perioade ale Conciliului. Ea a fost exprimată în discursul legatului papal la deschiderea primei sesiuni și a constituit tematica pe marginea căreia au petrecut cel mai mult timp în a treia perioadă a Conciliului. De cele mai multe ori lucrările înaintau extrem de greu, din cauza opoziției obstructive a celor care nu înțelegeau decât că aveau să piardă dacă situația de *statu quo* ar fi fost răsturnată, dar realizările cumulate per total s-au dovedit surprinzător de însemnate.

Schimbarea cea mai importantă, din care au decurs și altele, a fost una de atitudine. Mulții dintre deținătorii de înalte slujbe în biserică, exceptându-i pe spanioli, fuseseră crescuți în mentalitatea că episcopatul reprezenta un premiu pe care trebuia să-l câștigi. Era o funcție importantă pentru că era însoțită de un venit și putere politică. Dacă pe lângă aceasta exista și vreo urmă de responsabilitate, ea se regăsea în acceptarea faptului că cineva trebuia să fie angajat, de regulă pentru un salariu destul de redus, să îndeplinească unele îndatoriri oficiale, în numele episcopului. Acesta avea puține motive să-și viziteze vreodată dioceza, așa încât nici nu putea fi vorba să locuiască acolo. Unii nici nu-și aminteau denumirea eparhiei sau nu știau unde se află. Pe parcursul Conciliului din Trento, conducătorii bisericii au căzut de acord că această situație era intolerabilă. Premiza dominantă era acum aceea conform căreia responsabilitatea funcției de episcop era cel puțin la fel de importantă ca și răsplata. În felul acesta, vederile reformatorilor deveneau regulă, iar opiniile acelora care se opuneau schimbării nu erau luate în seamă, fiind etichetate drept reacții ale rapacității. Acest lucru însă nu trebuie să inducă părerea că drumul reformei ar fi

fost neted și drept, căci nu așa au stat lucrurile. Numai că suporterii stagnării aveau dificultăți tot mai mari în a-și justifica poziția pe temeiul că acesta era cursul dintotdeauna al lucrurilor.

Acceptarea faptului că responsabilitățile episcopilor erau de importanță capitală a dus în mod firesc la luarea în discuție și a altor probleme. Aceste responsabilități trebuiau definite în mod clar; trebuiau identificate și puse în aplicare condițiile în care aceleași responsabilități puteau fi revocate; iar atributele episcopului cu o carieră potențial încununată de succes trebuiau să fie descrise drept pași care să garanteze că în aceste posturi aveau să fie numiți numai oameni potriviți. Chiar dacă logica unui astfel de proces era evidentă, și s-a dovedit până în cele din urmă irezistibilă, pe durata defășurării sale el a necesitat sforțări dureroase și mult timp irosit. Numai în a treia perioadă a Conciliului problemele au fost abordate într-o manieră coerentă.

Conciliul din Trento definea episcopul în termenii în care în limbaj modern este definit un manager. Rolul său era să garanteze că viața religioasă din dioceza lui se desfășura acceptabil. El trebuia să supervizeze direct activitatea preoților parohiali și să-i disciplineze pe cei a căror prestație lăsa de dorit. El trebuia să conducă prin exemplul personal, în special să viziteze fiecare parohie cel puțin o dată la doi ani. El trebuia să suplinească lipsa de preoți care ar fi putut să predice efectiv, preluând o mare parte a acestei sarcini el însuși. Funcția de episcop presupunea acum normă întreagă.

Adunarea era conștientă că multe lucruri trebuiau să se schimbe înainte ca episcopii să facă toate aceste lucruri. Primul pas era obligativitatea de a locui în propria dioceză. În lunile rodnice din prima perioadă s-au făcut eforturi pentru asigurarea prezenței episcopilor în viitor. Dar puterea opoziției a făcut să se ajungă doar la la o decizie de compromis. În 1547 s-a decretat ca episcopii să nu poată absenta din diocezele lor decât cu motive întemeiate, și totodată, dacă lipseau mai mult de șase luni fără motive întemeiate, trebuiau să predea un sfert din venitul lor anual. Astfel, un episcop veșnic absent putea totuși să-și primească trei sferturi din stipendiu. Faptul că, imediat după emiterea decretului, papa nu a reușit în tentativele sale de a-i trimite pe numeroșii episcopi rezidenți în Roma să locuiască în diocezele lor, ilustrează cât de puțin intimidați au fost aceștia de decret. Însă cel puțin se stabilise clar principiul necesității ca episcopii să-și fixeze

rezidența în diocezele pe care le păstoreau, principiu reiterat în momentul când s-a decretat că venitul dintr-o eparhie să nu fie plătit decât persoanei care îndeplinea efectiv îndatoririle de episcop. Intenția era ca practica episcopilor bogați și cu relații sus-puse de a sluji doar cu numele, plătind în schimb înlocuitori care să le facă treaba, să fie scoasă în afara legii.

Întotdeauna existaseră însă și episcopi dedicați muncii lor, care încercaseră să se achite efectiv de slujba lor. Deseori ei fuseseră frustrați în strădaniile lor de existența numeroaselor dispense. Unele dintre acestea erau generale, precum exceptările unor grupuri întregi de călugări aparținând diverselor ordine de sub controlul diocezic de către papă, care dorea ca aceștia să răspundă direct superiorilor propriului ordin. La început, dispensele de ordin general fuseseră permise în speranța că acest lucru va duce la o supraveghere mai serioasă și o disciplină mai strictă, ținându-se cont de faptul că mulți dintre episcopi erau persoane pe care nu se puteau bizui și care s-ar fi implicat doar ca să-și rezolve interesele proprii. Existau, de asemenea, și numeroase dispense particulare, respectiv persoane care obținuseră acordul papei de a fi scoși de sub incidența controlului diocezic – în multe cazuri, contra unei sume considerabile. Mulți dintre aceștia erau preoți nepracticanți, care doreau pur și simplu să-și procure venitul clerical fără bătaie de cap și fără greutăți din partea vreunui episcop ultrazelos. În cazul în care aceste dispense ar fi continuat, devenea imposibil pentru episcopi să exercite efectiv disciplina în diocezele propri. Unul dintre cele mai importante decrete cu caracter disciplinar ale Conciliului dispunea ca dispensele să nu se aplice în cazul nici unei funcții clericale care implica responsabilități în oblăduirea sufletelor. În acest fel, episcopii erau direct responsabili pentru toți reprezentanții clerului care dețineau posturi de preoți parohiali în diocezele lor. Acest decret permitea, teoretic vorbind, episcopilor să-și exercite cele mai importante responsabilități. Aproape la fel de importantă ca acțiunea de încetare a dispenselor a fost și decizia de a împuternici episcopii cu dreptul de veto la numirea unui preot într-un post care presupunea păstorirea enoriașilor. Decretul însemna pentru episcopii activi posibilitatea de a se asigura că în viitor, în diocezele lor, aveau să fie numiți oameni capabili să-și îndeplinească efectiv îndatoririle.

După cum se dovedise necesară numirea acestor preoți care să funcționeze nu numai cu numele, era la fel de important să se întreprindă ceva pentru asigurarea competenței celor numiți la conducerea unei eparhii. Abuzurile flagrante erau, în teorie cel puțin, bine cunoscute și puțin tolerate. Numirile pe criterii politice ale episcopilor care nu aveau pregătire și nici interese de natură religioasă și care deseori nu erau nici măcar preoți nu puteau fi motivate cu ușurință. Lucrurile stăteau și mai rău când persoana numită era un copil, și în consecință categoric incapabil să-și asume vreo îndatorire oficială. Necesitatea ca toți cei instalați la conducerea unei episcopii să fie apți să-și îndeplinească obligațiile, atât din punct de vedere al vârstei, cât și al pregătirii, a fost un argument acceptat relativ ușor. Însă în momentul în care papa a numit un băiat de unsprezece ani într-un post de cardinal, la scurt timp după ce își însușise decretul Conciliului referitor la atributele episcopilor, impresia că regula se aplica tuturor, cu excepția unora, s-a accentuat inevitabil! Cu toate acestea, se stabilise principiul ca numai persoanele potrivite să fie numite episcopi.

Dezbaterile asupra episcopilor au dominat a treia perioadă a Conciliului. Legații au asigurat un sprijin activ pentru politica pe care o promovau, în parte prin prezența unui număr semnificativ de episcopi spanioli, care erau profund interesați în reforma disciplinei. Totuși, sprijinul din partea spaniolilor nu s-a soldat numai cu avantaje în favoarea papalității. Dezbaterile îndelungate asupra îndatoririlor episcopilor au constituit și cele mai riscante momente pentru interesele papale, pe întregul parcurs al Conciliului. Pe lângă faptul că împărtășeau concepția papei despre faptul că revigorarea bisericii era direct proporțională cu calitatea episcopilor care aveau să slujească în viitor, spaniolii mai susțineau că toți episcopii fuseseră hirotonisiți direct de Dumnezeu, iar drepturile și obligațiile lor proveneau de la El. În consecință, ei afirmau că papa, în calitatea sa de episcop al Romei, nu era decât *primus inter pares* (primul între egali) și nu avea nici un drept să-și exercite puterea asupra întregii biserici. Legații au fost nevoiți să execute dificile acrobații diplomatice ca să asigure în continuare sprijinul episcopilor spanioli pentru programul de reforme și să pareze atacurile acestea la adresa rangului papal.

Succesul obținut pe acest front, ca și succesul înregistrat pe întreaga perioadă a treia a Conciliului, s-a datorat în bună măsură

abilității politice a conducătorului legaților papali, cardinalul Morone. Acesta era posesorul unei combinații rare de însușiri. Avea o viziune clară, coerentă și de nezdruncinat asupra rezultatelor la care trebuia să ajungă Conciliul. Ca persoană, era agreat în toate cercurile, chiar între cei care nu erau deloc de acord cu ceea ce încerca el să realizeze, pentru că îi trata pe toți cu respect și considerație. De aceea, el putea să negocieze cu toate fațiunile, activitate de care se achita cu iscusință și o totală lipsă de scrupule. Făcea trafic de favoruri fără nici o reținere, dându-și votul pentru chestiuni relativ lipsite de importanță, în schimbul sprijinului în favoarea problemelor vitale pentru el. A fost pregătit chiar să plece de la lucrările Conciliului ca să-i facă împăratului o vizită personală și să ia parte la negocierile directe pe subiecte deosebit de delicate. Ca urmare a călătoriei cardinalului, împăratul a fost gata să renunțe la susținerea politicilor care aveau drept scop o atitudine mai binevoitoare față de protestanți, în schimbul promisiunii papale de sprijin pentru alegerea fiului său ca Rege al Romanilor (titlul care îi asigura purtătorului tronul de împărat)

Chiar dacă, în cadrul dezbaterilor pe teme de disciplină, atenția Conciliului era concentrată asupra rolului episcopului, nu a fost neglijată nici importanța preotului paroh. Mai mult, s-a acordat chiar cea mai mare însemnătate asigurării unui număr adecvat de preoți pregătiți cum se cuvine și motivați în sens pozitiv. Atâta lucru, cel puțin, fusese învățat de la protestanți. Din nou, participanții au hotărât să se bizuie pe episcopi, ca unii care erau în posesia mijloacelor de a împlini acest deziderat. S-a decretat ca fiecare episcop să se ocupe de organizarea unui seminar (o instituție de pregătire a preoților) în dioceza sa, în cazurile în care acestea nu fiinţau deja, întrucât se estimase, în mod corect, că sistemul universitar existent nu putea asigura o promoție suficient de numeroasă de noi preoți. Totuși, decizia nu avea să fie pusă în aplicare imediat. Au urmat dezbateri interminabile cu privire la natura studiilor pentru pregătirea viitorilor preoți. Reformiștii cu cele mai progresiste vederi doreau ca studenții să facă studii temeinice despre Biblie și critica Scripturii și în mai mică măsură cursuri de scolastică tradițională, care se baza pe aplicarea logicii la doctrine catolice fundamentale, dintre care cele mai multe nu erau supuse vreunei examinări. Tradiționaliștii au avut câștig de cauză. Drept urmare, Biserica Catolică revigorată a întors spatele progresului

universitar și timp de secole a fost asociată cu un conservatorism închistat pe care mulți observatori l-au perceput ca fiind întrucâtva în contradicție cu mesajul creștin, radical în esență.

Conciliul încerca pe de o parte să stabilească îndrumări clare pentru atribuțiile și activitatea episcopilor, iar pe de altă parte să facă același lucru în privința preților parohi. Episcopii au fost instruiți ce să ceară celor care le erau subordonați, în privința aptitudinilor, cunoștințelor și calității conduitei lor. Se punea accentul pe capacitatea lor de a predica în mod convingător și pe stilul de viață, care trebuia să fie un bun exemplu pentru enoriașii pe care îi păstoreau. Însă subiecte cum ar fi absenteismul și pluralismul au fost abordate fără prea multă tragere de inimă, lăsându-se multe portițe care le permiteau celor ce erau preoți numai cu numele să eludeze obligațiile. Totuși, decretele emise pe aceste teme nu trebuie considerate ca lipsite de importanță numai pentru că admiteau continuarea unor abuzuri. Ele prezentau o însemnătate deosebită, întrucât favorizau crearea unui mediu în care preotului i se pretindea îndeplinirea în bune condiții a menirii sale, iar orice abatere de la aceasta era considerată a fi o deficiență.

6. Semnificația

Nu este de mirare că mulți istorici au apreciat semnificația covârșitoare a Conciliului din Trento. Acesta reprezenta, în fond, „evenimentul" major al Contrareformei, distinct, coerent și extrem de bine documentat. Și ar fi nefiresc din partea cercetătorilor să nu considere Conciliul ca punct maxim al fenomenului. Dar, ca și în alte situații similare, studentul trebuie să cântărească atent dacă evenimentul a avut într-adevăr semnificație istorică, sau dacă interesul istoricilor nu este decât o reflectare a faptului că dovezile sunt atât de la îndemână.

De obicei, criteriile utilizate de istorici pentru argumentarea semnificației unui eveniment se concentrează asupra efectelor acestuia. Pentru ușurință, acestea sunt adesea împărțite în efecte pe termen scurt și pe termen lung. Există un acord unanim că, în conformitate cu aceste criterii, Conciliul a avut o semnificație majoră. Totuși, cum de altfel era de așteptat, există diferențe de opinii în privința importanței relative a diverselor sale efecte.

Până în urmă cu câteva generații, istoricii obișnuiau să afirme că unul dintre cele mai importante efecte pe termen scurt ale Conciliului a fost faptul că acesta a făcut imposibilă o conciliere cu protestanții, care ar fi dus la o reunificare a bisericii. Argumentul era că definițiile anti-protestante ale dogmei convenite de către Conciliu au spulberat perspectivele unei păci religioase de tipul celei susținute de Carol al V-lea. Această concepție a fost discreditată în perioade mai recente. În prezent, aproape toți sunt de acord că, mult înainte de reunirea Conciliului, se năruise orice speranță realistă de *rapprochement* între protestanți și catolici. Eforturile lui Carol al V-lea au demonstrat că acele condiții minime pretinse de luterani – inclusiv respingerea supremației papale – erau inacceptabile în totalitate marii majorități a catolicilor. Este limpede că, prin urmare, Conciliul nu a făcut decât să formuleze o situație pre-existentă.

Totuși, istoricii sunt de acord că lucrările Conciliului de trasare a unor demarcații ferme și neclintite între învățăturile catolice și cele protestante au avut o semnificație deosebită pe termen scurt din alte motive. Anterior publicării decretelor Tridentine (adjectivul de la Trento, derivat din forma latină a denumirii orașului), inițiativa teologică se aflase aproape exclusiv în mâinile protestanților. Catolicismul făcuse obiectul unei serii nesfârșite de atacuri cărora nu le urmase vreo reacție coerentă sau pozitivă. Acestea nu provocaseră decât o înlănțuire de declarații defensive, care păreau a fi doar scuze conjuncturale. Morala catolicilor aproape pretutindeni în Europa – Spania constituia excepția evidentă – avea în general un nivel foarte modest, în parte pentru că li se părea că ei erau perdanții. Lucrările Conciliului au modificat radical această stare de lucruri și au ajutat la nașterea unui spirit pozitiv printre catolicii de frunte, dintre care cei mai mulți își dădeau seama că tabăra lor se angaja acum într-o confruntare adevărată.

Ar fi bine să se poată demonstra că unul dintre efectele pe termen scurt ale Conciliului a fost stăvilirea sau chiar întoarcerea sensului înaintării protestantismului. Din nefericire dovezile nu justifică acest tip de judecată. Cu toate acestea, terminologia folosită adesea pentru a descrie negocierile dintre protestanți și catolici în secolul al XVI-lea i-a împins pe mulți comentatori să meargă mai departe decât le-ar permite faptele. Relatările se referă la un război metaforic, în care abundă „bătălii" și „campanii". A fost simplu de identificat „puncte

de cotitură" în această analogie militară. Conciliul din Trento a fost descris adesea ca un astfel de punct de cotitură. Din păcate nu se poate stabili o relație de cauzalitate între Conciliu și vreun regres al protestanților. Faptul că lucrările Conciliului concideau cu încetinirea ritmului înaintărilor în mișcarea protestantă, mai ales în Germania și Italia – și mai puțin în insulele britanice și în Franța – nu înseamnă că ele ar fi constituit cauza acestei schimbări în soarta confruntărilor religioase. De fapt, chiar dacă este în mod similar imposibil de demonstrat, probabil că activitatea iezuiților și a Inchiziției a avut un impact mai direct în ceea ce privește limitarea sau reculul expansiunii protestantismului decât deciziile Conciliului din Trento.

Deseori efectele pe termen scurt sunt efecte pe termen lung sub o înfățișare aparentă. Conciliul a generat ambele categorii de efecte asupra poziției papalității. Ele au acționat în aceeași direcție. Înainte de reuniunea Conciliului exista posibilitatea ca promotorii săi să aibă câștig de cauză, iar papa să fie confirmat ca lider al bisericii, dar puterea efectivă să fie transmisă unui organ internațional reprezentativ. Conciliul din Trento a rezolvat în mod real problema în favoarea papei fără să abordeze subiectul formal, ceea ce a constituit un paradox. Au existat tentative de a contesta rolul papei, cu precădere în primele luni și în perioada finală, dar acestea au fost deviate abil de legați, care ulterior l-au putut confirma pe papă drept cap al bisericii, manevrând astfel lucrurile încât subiectele delicate asupra cărora Conciliul nu cădea de acord îi erau deferite lui pentru deliberare. Desigur, papa era cel care acorda caracter oficial decretelor Conciliului, dându-le binecuvântarea sa, așa cum a procedat Pius IV cu toate cele emise în 1564. Pe termen scurt, rolul papei a fost consolidat, întrucât el a devenit liderul necontestat al bisericii. Structura ierarhică a bisericii fusese acceptată în momentul în care se consimțise ca papa să fie singurul care putea investi episcopii, iar în mod similar numai aceștia puteau numi preoții parohi. În timp, biserica catolică s-a consolidat pe structura unei monarhii ecleziastice italiene puternic centralizată. Nu este simplă concidență faptul că, timp de peste trei secole, nici un papă nu a considerat necesar să convoace un alt conciliu general, sau că toți papii, timp de peste patru secole, au fost în exclusivitate italieni.

Fără îndoială, Conciliul din Trento a avut câteva efecte pe termen lung chiar asupra substanței catolicismului. Cu toate că teoriile teolo-

gice radicale și îndrăznețe emise în deceniile premergătoare Conciliului aparțineau protestanților, existaseră și în Biserica Catolică multe tendințe paralele dar mai puțin popularizate de evoluție. Deciziile luate la Trento puseseră capăt majorității acestora. Întrucât multe detalii ale dogmei catolice rămăseseră nedefinite, fuseseră posibile dezbateri aprinse între teologi în interiorul bisericii, pentru că parametrii limitelor acceptabile erau flexibili. Dar de îndată ce s-au conturat afirmațiile lămurite despre învățăturile bisericii asupra majorității chestiunilor aflate în litigiu, controversele s-au restrâns. Catolicilor li se pretindea să accepte din loialitate. Mai mult, faptul că dogma adoptată de Conciliu era în linii mari conservatoare însemna că învățăturile bisericii erau turnate într-o matriță reacționară pentru secolele ce avea să vină. În următorii 400 de ani, percepția populației poate fi rezumată fără teamă de a greși în următoarea formulă: inovația și Biserica Catolică sunt opuse prin definiție.

Conciliul din Trento nu numai că a fixat catolicismul într-un calapod conservator, ci a stabilit și caracteristicile spiritualității sale. În vreme ce protestanții au devenit o grupare de cititori care reflectau la textul Bibliei, tinzând către simplitate în închinarea organizată și contemplație particulară din abundență, catolicii au fost îndepărtați de Scriptură și li s-a impus studierea scrierilor sfinților și ale părinților bisericii, cu predilecție pentru slujbe pline de culoare și dramatism, în care stimulii vizuali și sonori prevalau asupra angajamantului conștient al minții. Accentul pus simultan pe tradiția ecleziastă ca sursă a adevărului religios și pe eficacitatea faptelor bune au condus practicile catolice în sens opus celor protestante și au determinat în timp adâncirea brești create între ele. În vreme ce multe adunări protestante profesau spiritualitatea individuală în public, precum rugăciunea spontană și declararea credinței personale, catolicul care își practica religia într-un mod prea analitic devenea obiectul suspiciunilor oficiale.

Această încredere relativ redusă în capacitatea spirituală a catolicului de rând a fost confirmată indirect de Conciliul din Trento prin accentul pus pe caracterul aparte al preoției, care desigur, se afla în antiteză directă cu credința protestantă în „preoția tuturor credincioșilor". Decretele Tridentine au definit felul în care credinciosul individual putea obține partea lui de „merit". Majoritatea susțineau necesitatea medierii de către preot, mai ales prin exercitarea sacramentelor – botezul, euharistia, spovedania, penitența și ultima mirun-

gere înaintea morții. Ca urmare, catolicul era neajutorat din punct de vedere spiritual fără asistența membrilor ierarhiei bisericești. În timp, această situația a dus la extinderea clericalismului (importanța socială și politică a preoților de toate rangurile) în comunitățile catolice. La rândul său, acest fenomen a general anti-clericalismul, care, îndeosebi de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, a devenit o caracteristică pronunțată a vieții politice în întreaga lume catolică. Această dihotomie rigidă avea să aibă un efect dramatic, în special asupra istoriei ulterioare a Franței, Italiei și Spaniei.

Totuși, trebuie să recunoaștem că deseori este riscant să facem afirmații detaliate în legătură cu efectele pe termen lung ale unui eveniment. Chiar dacă este evident că nu se pot dovedi cu certitudine unele aspecte ale acestor speculații – de exemplu, nu se poate demonstra că, în cazul în care Conciliul din Trento nu ar fi acționat în modul în care a făcut-o, papalitatea nu și-ar fi câștigat niciodată poziția de lider incontestabil al Bisericii Catolice – se poate afirma că și alte evenimente au exercitat aceeași influență. De pildă, se poate susține că și activitatea iezuiților sau a papilor înșiși sunt la fel de implicate în câștigarea acestui rol, ca și decretele emise de Conciliul din Trento. Totuși, câtă vreme avem în vedere faptul că aprecierea efectelor pe termen lung se referă la opinii argumentate și probabilitate, mai degrabă decât la dovezi și certitudine, aceasta constituie un instrument util pentru generarea unor tipare comprehensibile despre istorie. Desigur, nu este rezonabil să ne așteptăm să descoperim prea multe relații cauzale susținute cu claritate de documente atunci când discutăm semnificația Conciliului din Trento. Deseori, istoricul trebuie să se mulțumească numai cu indicatoare care par să arate într-o anumită direcție. Această situație lasă ușa larg deschisă unui număr mare de interpretări opuse.

Dar cu toată lipsa de certitudini, anumite concluzii nu pot fi puse la îndoială. De exemplu, se cunoaște faptul că asupra disciplinei bisericești Conciliul din Trento a avut foarte puține efecte pe termen scurt. Decretele se aplicau în mod automat numai în Statele papale. Înainte de a intra în vigoare și în altă parte, acestea trebuiau acceptate de guvernele fiecărui stat. Cu câteva excepții, cum ar fi Polonia și Portugalia, unde acest lucru s-a întâmplat aproape imediat, în alte țări el a durat sau s-a realizat doar parțial. Chiar dacă Filip al II-lea (fiul lui

Carol al V-lea) a aprobat imediat aplicarea Decretelor Tridentine în teritoriile spaniole pe care le deținea, în Țările de Jos, regiuni din Italia și imperiul colonial, a făcut-o sub rezerva ca atribuțiile sale să nu aibă în nici un fel de suferit. Astfel, nici o reformă nu putea fi pusă în aplicare în teritoriile spaniole fără permisiunea explicită a regelui, care era deseori dificil de obținut. Între timp, regii Franței refuzau constant să recunoască valabilitatea decretelor și au continuat să facă numiri în posturi bisericești de vază doar pe criterii politice până la Revoluție. În 1615, episcopii francezi au consimțit să pună în aplicare decretele referitoare la conduita lor, dar întrucât această declarație de bune intenții nu era întărită de nici o sancțiune pentru nerespectare, efectul ei a fost limitat și izolat. O situație întrucâtva similară s-a creat în Germania, unde, cu toate că Dieta Imperială refuza constant să recunoască decretele, mulți conducători au făcut-o de bună voie. Dar chiar și acolo unde guvernul susținea rezoluțiile tridentine, doar episcopii energici și hotărâți să facă uz de autoritatea conferită reușeau să contracareze opoziția celor care aveau multe de pierdut din aplicarea noilor orientări – mai ales în privința pluralismului și a absenteismului. În decursul a câtorva generații nu s-au înregistrat multe exemple de acest fel. Cu toate că nu s-a întreprins un studiu amplu care să furnizeze date statistice de încredere asupra ritmului schimbării, puținele informații colectate sugerează că în multe părți acesta a fost foarte lent. Chiar și în Italia, unde era de așteptat ca progresul să fie rapid, este poate surprinzător să aflăm că, la 1630, mai puțin de jumătate de dioceze se puteau lăuda cu un seminar.

Cu toate acestea, există și destule excepții. Cea mai spectaculoasă se întruchipează în persoana lui Carlo Borromeo (1538-1585) Borromeo era nepotul lui Pius IV și, în calitate de secretar personal al acestuia, era însărcinat cu menținerea unei relații de lucru strânse cu cardinalul Morone, în a treia perioadă a Conciliului. În 1565, el a fost numit arhiepiscop de Milano – cel mai important oraș din Italia de nord – aflat în acea epocă sub stăpânire spaniolă. De mai bine de un secol, el era primul arhiepiscop care avea domiciliul în oraș. Ultimii 20 de ani din viață și i-a dedicat îndeplinirii datoriilor sale de episcop, așa cum erau ele specificate în Decretele Tridentine. A impus slujbașilor bisericești aflați sub jurisdicția sa o disciplină rigidă și a asigurat mijloacele de pregătire a noilor preoți în așa măsură încât Milano

asigura preoți pentru Elveția catolică în același fel în care Geneva furniza Franței un însemnat număr de pastori hughenoți (protestanți francezi). Era veșnic în conflict cu autoritățile seculare ale orașului, din cauza încăpățânării și inflexibilității sale, și deseori papa și regele Spaniei personal au trebuit să rezolve aceste dificultăți. Strădaniile sale au demonstrat nu numai că progresul substanțial era posibil, ci au ilustrat și hotărârea necesară pentru înregistrarea sa.

Chiar dacă Borromeo a fost un personaj de excepție, el nu a fost un unicat. În secolul următor, mai ales în Spania, au apărut zeci de episcopi asemenea lui. În consecință, numărul preoților bine pregătiți a sporit considerabil, iar efectul s-a făcut simțit, în special dacă luăm în considerare și activitatea colegiilor iezuite (vezi pag. 104). Totuși, rămâneau destui episcopi care nici nu băgau în seamă Decretele Tridentine. Evoluția se înregistra în mod izolat. Dar lucrurile începeau să se miște în direcția bună. Slujbașii conștiincioși ai bisericii, în loc să fie considerați ciudățenii, după Conciliul din Trento deveniseră tot mai mult exemple de urmat. Probabil cel mai însemnat efect al deciziilor Conciliului în domeniul disciplinei a fost schimbarea concepțiilor oamenilor de rând în privința atributelor preoților, episcopilor și papei. Se conturase un ideal, iar clerul putea fi impulsionat să se ridice la înălțimea așteptărilor. În scurgerea secolelor, din ce în ce mai mulți slujitori ai bisericii au optat să facă acest lucru.

Să luăm notițe despre „Conciliul din Trento"

Întrucât Conciliul din Trento este unul din subiectele la care trebuie să fiți pregătiți să răspundeți la o examinare completă pentru nota maximă, notițele voastre trebuie să fie suficient de voluminoase ca să vă furnizeze destul material (fapte și idei). De aceea, este nevoie de o lucrare mai amănunțită decât pentru capitolele anterioare. Capitolul de față se împarte în trei segmente principale:

1. Înainte de deschiderea Conciliului (secțiunea 1 și 2) – acestea sunt informațiile cadru și trebuie notat schematic.

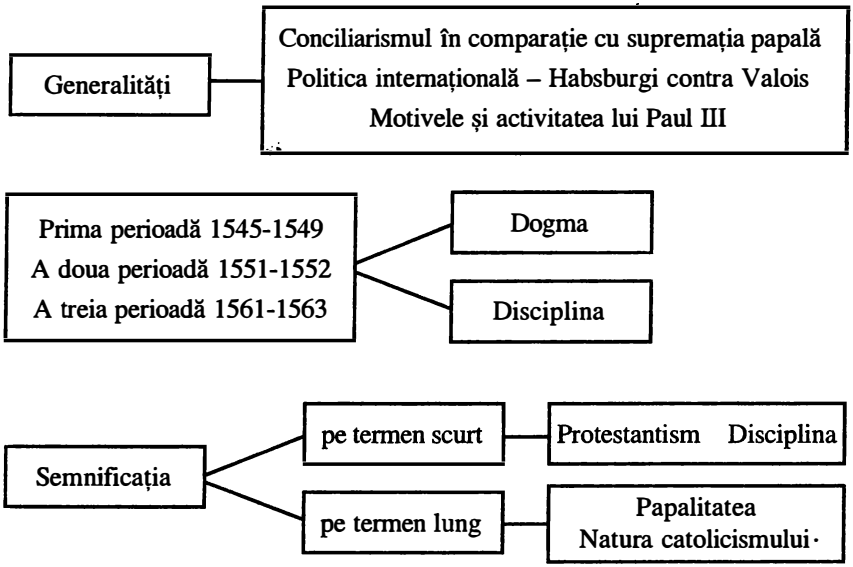

Rezumat – Conciliul din Trento

2. Lucrările Conciliului (secțiunile 3, 4 și 5) – acesta este subiectul propriu-zis și trebuie notat în detaliu.
3. O evaluare a semnificației Conciliului (secțiunea 6) – aici este nevoie de o cercetare atentă înainte de a scrie. Notițele trebuie să reflecte gândurile voastre despre analiza prezentată în secțiunea 6.

Folosiți următoarele puncte, sub-puncte și întrebări:

1. Generalități
1.1. De ce a constituit convocarea unui conciliu general un subiect de dispută la începutul secolului al XVI-lea?
1.2. De ce nu s-a întrunit nici un conciliu general în primele decenii ale secolului al XVI-lea?
2. Paul III
2.1. De ce era Paul în favoarea convocării unui conciliu general?
2.2. Cu ce dificultăți de ordin politic s-a confruntat Paul III în organizarea întrunirii unui conciliu general?

2.3. Locul
2.4. Sistemul de votare
2.5. Ce măsuri a luat Paul III pentru a se asigura că inițiativa în timpul conciliului avea să rămână resortul papalității?
3. Schema Conciliului
3.1 Care a fost schema Conciliului?
3.2 De ce a fost Conciliul împărțit astfel?
4. Doctrina bisericii
4.1. În ce fel justifică definirea dogmei în cadrul Conciliului termenul „Contrareformă"?
4.2. Sursele adevărului
4.3. Interpretarea Bibliei
4.4. Mântuirea
4.5. Sacramentele
5. Disciplina
5.1. Episcopii
5.2. Clerul inferior
6. Semnificația
6.1. Efectele asupra răspândirii protestantismului
6.2. Efectele asupra papalității
6.3. Efectele asupra naturii catolicismului
6.4. Efectele asupra disciplinei bisericești

***Să răspundem la întrebări-eseu despre** „Conciliul din Trento"*

Faptul că o întrebare-eseu conține cuvintele „Conciliul din Trento" nu înseamnă că se rezumă numai la acest subiect. Uneori întrebarea vă cere să arătați semnificația Conciliului în cadrul temei per ansamblu. Alteori, desigur, întrebarea vă cere să vă concentrați asupra unui singur aspect al Conciliului.

Împărțiți următoarele întrebări în trei grupuri. În primul grup includeți întrebările care impun o apreciere globală asupra Contrareformei. În al doilea grup plasați întrebările care se referă la Conciliu în ansamblul său, iar în al treilea, pe cele care se concentrează pe anumite aspecte ale Conciliului.

1. Sunteți de acord cu afirmația „Conciliul din Trento a făcut din creștinismul romano-catolic o religie dinamică"?
2. Considerați că la stăvilirea extinderii protestantismului a contribuit mai mult Conciliul din Trento decât iezuiții?
3. În ce măsură și-a atins scopurile Conciliul din Trento?
4. Care au fost obstacolele în calea transpunerii în practică a decretelor emise de Conciliul din Trento?
5. În ce măsură fuseseră îndeplinite țelurile Conciliului din Trento până în anul 1600?
6. De ce a repurtat papalitatea victorie la Conciliul din Trento?
7. „Conciliul din Trento a fost mult mai mult decât o declarație de război adresată protestanților." Comentați.
8. Care a fost importanța Conciliului din Trento în ansamblul reformei catolice?

Procesul pe care tocmai l-ați încheiat este important, pentru că, odată ce ați definit în mod conștient domeniul de aplicare al unei întrebări, nu veți mai cădea cu ușurință în una din capcanele care au drept consecință depunctarea evitabilă la o examinare – fie omiterea răspunsului la un subiect pe care îl cunoașteți, dar care considerați că nu are relevanță pentru întrebare, fie irosirea timpului cu subiecte care nu fac obiectul întrebării și, implicit, pentru care nu veți fi punctați.

Alegeți o întrebare din al doilea grup – cea mai nimerită ar fi numărul 7. Sunt toate aspectele legate de Conciliu la fel de relevante pentru răspunsul la această întrebare? Care din următoarele aspecte sunt cele mai relevante: cronologia Conciliului; metodele de lucru ale Conciliului; scopurile Conciliului; realizările Conciliului; limitările Conciliului? Care din aceste aspecte ar putea lipsi din răspunsul vostru, fără consecințe negative asupra notei?

Întrebări bazate pe izvoare despre „Conciliul din Trento"

1. Sursele adevărului

Citiți extrasele din decretul Conciliului de la paginile 66 și 67 și răspundeți la următoarele întrebări:

a) În ce fel vine în contradicție dogma descrisă în cele două extrase cu învățăturile protestante?
b) Care sunt implicațiile acestei dogme pentru relațiile dintre biserica catolică și membrii săi?

2. Mântuirea

Citiți extrasele din decretul Conciliului de la paginile 69-70 și răspundeți la următoarele întrebări:
a) Care este înțelesul expresiei „să fie anatema" cu care se încheie fiecare dintre aceste canoane?
b) Care este sensul cuvintelor „a justifica" și „justificare" în toate aceste extrase?
c) În ce fel susțin extrasele afirmația că intențiile celor care au întocmit decretul erau îndreptate împotriva protestantismului?
d) Care sunt implicațiile indulgențelor menționate în canonul 30?
e) Unde ați plasa aceste extrase în continuitatea de la general la particular? Ce implicații are acest lucru asupra libertății de discuție în Biserica Catolică?

3. Euharistia

Citiți extrasele din decretul Conciliului de la paginile 71 și 72 și răspundeți la următoarele întrebări:
a) Care doctrină catolică tradițională este confirmată în primul extras? Ce obiecții aveau protestanții împotriva acestei doctrine?
b) Ce practici apără al doilea extras?
c) În ce măsură se justifică afirmația că acest extras conține diferența esențială dintre protestantism și catolicism?

CAPITOLUL 5

Iezuiții

1. Introducere

În 1540 s-a înființat oficial Societatea lui Isus. Membrii săi erau cunoscuți sub denumirea de iezuiți. În următorii 250 de ani, aceasta a fost cea mai controversată organizație din Europa. Iezuiții inspirau lipsă de încredere, ură și chiar paranoia din partea oponenților lor, și adulare din partea susținătorilor. Aproape tot lumea își formase o opinie despre ei, iar majoritatea acestor opinii aveau la bază îndeosebi emoții și mai puțin fapte concrete. Chiar istoricii care au scris despre iezuiți au constatat că e dificil să se dezică de prejudecățile asimilate înainte de a începe cercetarea subiectului. Cărțile despre iezuiți conțin mai multe idei evident preconcepute decât oricare altă categorie de scrieri moderne. De aceea, prima sarcină a studentului care începe studiul acestui subiect este de a încerca să descopere punctul de vedere al autorului.

Din nefericire, nu este suficient să discearnă între autorii catolici și cei protestanți. Numeroși membri ai instituției catolice au fost în mod tradițional aproape la fel de ostili față de iezuiți ca și protestanții extremiști. Pe de altă parte, și persoanele neimplicate religios au avut un cuvânt de spus în această privință. Comentatorii cu convingeri umanitariste sau liberal democrate au dezaprobat în aceeași măsură Societatea. Acest capitol urmărește în parte să cerceteze motivele acestui puternic și persistent sentiment față de iezuiți.

Atât istorici sau alți comentatori care i-au socotit pe iezuiți ca pe o binecuvântare de la Dumnezeu, cât și cei care i-au considerat o nenorocire în toată puterea cuvântului sunt unanimi în aprecierea influenței imense pe care a avut-o Societatea lui Isus. Majoritatea celor care s-au aplecat asupra subiectului susțin că fără aceștia Contrareforma nu ar fi avut efecte de durată, iar supremația papală

absolută în Biserica Catolică nu s-ar fi menținut. Anumiți istorici de marcă au mers până acolo încât au sugerat clar că iezuiții s-au confundat cu Contrareforma. Fiecare cititor își va forma o părere în ce măsură iezuiții merită această reputație.

2. Originile – Ignațiu de Loyola (1491-1556)

Fără Ignațiu de Loyola, Societatea lui Isus nu ar fi existat, ca să nu mai vorbim de supraviețuirea ei. El a fost creatorul și primul ei conducător. El i-a inspirat și i-a motivat pe primii iezuiți, iar stratagemele lui de a câștiga sprijin au fost adoptate de majoritatea adepților lui. Concepțiile lui despre structura și organizarea Societății au fost puse în practică și susținute aproape în integralitatea lor. El a fost părintele iezuiților în sens propriu. Catolicii îl numesc simplu Sfântul Ignatius.

Ignațiu de Loyola s-a născut într-o familie de nobili de rang inferior în regiunea bască din nordul Spaniei, în 1491. În copilărie a dobândit sentimentul de mândrie, hotărârea și încrederea care i-au definit postura de lider într-o comunitate de tip militar. Nimeni nu s-a îndoit vreodată că va deveni un vajnic soldat în slujba Spaniei. Dar viața lui a luat o întorsătură definitivă în 1521, pe când își petrecea acasă convalescența, în urma rănilor suferite în luptă. Reflectarea amănunțită și „retrăirea" identificatoare a vieții și suferințelor lui Isus, care au avut ca rezultat o serie de experiențe religioase profunde, au dus la convingerea că Dumnezeu voia ca el să-și dedice viața țelului de a-i ajuta pe ceilalți să dobândească o spiritualitate similară.

În următorii patru ani, Loyola și-a definit atât hotărârea, cât și ideile. Ce mai mare parte a primului an a petrecut-o în contemplație la Manresa, un faimos centru religios spaniol, unde a putut să conviețuiască și să învețe de la alți oameni care-i împărtășeau convingerile. Ignațiu s-a încredințat de multe lucruri. La baza tuturor concepțiilor lui stătea certitudinea că scopurile lui Dumnezeu trebuiau transpuse în viață de unica Lui biserică, Biserica Catolică, și unicul ei conducător, Papa. În ceea ce privește propriul lui viitor, el era convins că misiunea sa era aceea de a-i converti pe locuitorii musulmani ai Țării Sfinte (Palestina), unde Isus își trăise viața pământeană. Dar când, în timpul pelerinajului la Ierusalim din 1523, a

eșuat în încercarea de câștigare a sprijinului vreuneia din grupările creștine care se aflau acolo, a tras concluzia că Dumnezeu îi cerea să devină un om învățat, înainte de a-și continua activitatea misionară. Loyola fusese pregătit ca un războinic din fragedă tinerețe, ceea ce îl lipsise de o educație adevărată. În consecință, el nu știa latina, limba studioșilor europeni. Pentru a suplini această deficiență și-a înfrânt mândria și, la 34 de ani s-a alăturat unei clase de băieți pentru a deprinde primele noțiuni ale limbii. S-a dedicat cu atâta dârzenie studiului, încât în trei ani progresase suficient pentru a putea face față cerințelor impuse unui student la Universitatea din Paris, cel mai prestigios centru de învățământ din lumea catolică.

În timpul celor șapte ani petrecuți la Paris, Ignațiu a dobândit nu numai stăpânirea limbii latine, ci și o cunoaștere și o înțelegere profundă a scrierilor creștine sfinte din ultimul mileniu. Acestea înglobau majoritatea tradițiilor în care erau cufundați teologii. În același timp și-a format o ceată de prieteni și adepți care și-au însușit complet ideile, aspirațiile și argumentele sale. În 1534, șapte dintre aceștia au făcut un legământ comun să-și dedice viața lui Dumnezeu, continuându-și lucrarea printre oameni, și nu retrăgându-se din lume, așa cum făceau călugării. În mod special, au jurat să se angajeze în activitate misionară în Țara Sfântă. Admițând că acest lucru nu putea fi pus în practică din cauza dificultății de a traversa Mediterana într-o epocă în care otomanii și venețienii purtau război unii împotriva celorlalți, ei s-au obligat să întreprindă orice lucrare le-ar fi încredințat papa, în cazul în care misiunea lor prioritară s-ar fi dovedit imposibil de înfăptuit. Au căzut de acord să se întâlnească la Veneția, în 1537, pregătiți să se îmbarce cu destinația Palestina.

După un an petrecut la Veneția, așteptând ca situația politică internațională să se calmeze, au trebuit să admită că nu aveau să-și poată duce la îndeplinire intenția inițială. Dar timpul nu fusese irosit. În Veneția își câștigaseră reputația unui grup de oameni remarcabili, a căror dedicare complet altruistă pentru cauza celor bolnavi și săraci era ieșită din comun. Păreau să fie sfinți în viață. Nimeni nu ar fi putut cu bună credință să le interpreteze motivele ca purtătoare a vreunei urme de interes personal. În timpul petrecut în așteptare la Veneția li se alăturaseră încă trei „frați", fiind acum zece în total, și fuseseră toți hirotonisiți ca preoți. Și-au continuat faptele bune și în

drumul lor spre sud, unde porniseră câte doi, pentru a-și oferi personal serviciile papei. În atmosfera intens politizată de la Roma, sosirea unei cete internaționale (cinci spanioli, doi francezi, doi savoiarzi și un portughez) de „făcători-de-bine" săraci lipiți și naivi nu a avut un impact imediat. Totuși, chiar și în cetatea eternă, unde înțelepciunea lumii constituia norma, ofranda adusă de Loyola și camarazii săi a fost cu timpul remarcată în mod favorabil. Dedicarea lor deplină bunăstării celorlalți, aparent fără nici un gând îndreptat spre sănătatea sau confortul propriu, le-a câștigat prieteni sus-puși. Prin intervenția apropiaților lui Paul III, papa a fost de acord ca ei să se constituie în 1540 în *Societatea lui Isus*. Paul anticipase că ei vor fi o mică frăție de până la 60 de oameni devotați, care aveau să se ocupe cu acte caritabile unde și în felul în care le-ar fi indicat el. Nu se putea aștepta ca această organizație nouă să depășească un rol strict local.

Cum a fost posibil, atunci, ca iezuiții să ajungă să dețină într-un timp atât de scurt o influență majoră în Biserica Catolică?

3. Metodologia iezuită

Una dintre caracteristicile definitorii ale Societății lui Isus, care i-au conferit un caracter aparte față de alte grupuri similare apărute în comunitățile catolice din prima jumătate a secolului al XVI-lea, era o strategie abilă pentru câștigarea de sprijin în favoarea lor. Acest demers era organizat printr-o abordare de la om la om, un iezuit ocupându-se de un „client". Programul, numit *Exerciții spirituale*, fusese conceput de Ignațiu de Loyola și avea la bază experiențele proprii din perioada trezirii sale spirituale de la Manresa. El îl practicase cu fiecare dintre adepții săi, ca parte a procesului de aderare la grup. La mijlocul *Exercițiilor spirituale* era o perioadă mai lungă, în mod ideal câteva săptămâni, timp în care, retrași din lume, membrii practicau o serie de meditații asupra vieții lui Isus. Aceste meditații, incluzând reconstituiri imaginare ale evenimentelor din viața lui Isus și încercări de a experimenta ceea ce credeau ei că a simțit El, erau presărate cu întruniri în cadrul cărora novicele se lega să ducă o viață mai apropiată de modelul cristic.

Nu numai cei care doreau să se alăture iezuților urmau *Exercițiile spirituale*. Oricine căuta în mod serios creșterea spirituală putea fi îndrumat să parcurgă programul, dacă se găsea un iezuit dispus să-i acorde suficient timp. Pentru majoritatea oamenilor care duceau la bun sfârșit *Exercițiile spirituale* efectul imediat era eliberarea unui șuvoi de energie spirituală și generarea unui sentiment de bună-stare interioară. Rezultatul era că majoritatea clienților deveneau suporteri fervenți ai Societății, chiar dacă nu și membri, totodată. În scurt timp, absolvirea *Exercițiilor spirituale* devenise un semn de distincție socială, așa încât bogații și persoanele de vază din întreaga Europă catolică se întreceau să obțină ocazia de a încerca această nouă experiență dramatică. Numeroși regi, prinți, alți nobili și soțiile acestora au devenit sprijinitori activi ai iezuiților pe la 1540. În parte, acest lucru se datora modului în care Loyola își concentra eforturile în direcția oamenilor influenți, conștient că cel mai sigur antidot împotriva răspândirii protestantismului îl constituiau conducătorii catolici militanți. Pe de altă parte, el nu se putea opune cererilor insistente venite din partea elitei sociale, ai cărei membri ar fi obținut oricând, la nevoie, din partea papei, ordinul ca un iezuit să le fie repartizat. Aceste motive însumate au dus la situația ca, până în 1550, să nu existe practic nici un stat catolic, oricât de mic, unde măcar un membru al clasei conducătoare să nu fie simpatizant iezuit. În multe țări, cu precădere în Germania de sud și în Italia, suveranul însuși era sursa protecției iezuiților.

Unul din punctele forte ale *Exercițiilor spirituale* era flexibilitatea lor absolută. Nu exista nici o formulă standard. Cu toate că ediția publicată care le descria s-a bucurat de răspândire extinsă în sudul Europei, aceasta nu reprezenta un manual de auto-instruire. În lipsa unei îndrumări atente, publicația era practic lipsită de înțeles. *Exercițiile spirituale* deveneau un instrument influent datorită disponibilității îndrumătorilor bine pregătiți de a însoți beneficiarii de-a lungul călătoriei lor spirituale. Abilitatea ghidului consta în parte în evaluarea nevoilor de ordin spiritual și a capacităților fiecărui client și în ajustarea în consecință a exercițiilor. Unii dintre cursanți nu erau pregătiți, și nu aveau să fie vreodată, să parcurgă întregul program. Dar asta nu însemna că acestora li se refuza ocazia de a beneficia în măsura posibilă de roadele sale. În concepția lui Loyola, important era ca fiecare client să se simtă îmbogățit ca rezultat al experienței trăite și să-și fixeze

drept țel îmbunătățirea comportamentului în viitor. El accepta deschis faptul că cei cu păcate grele aveau un drum lung în fața lor.

În decursul secolelor, scopurile cărora le-a fost subordonată practicarea *Exercițiilor spirituale* au avut de înfruntat multe critici. Protestanții, în special, i-au acuzat pe iezuiți de ceea ce s-ar numi, cu un termen modern, „spălarea creierelor". Pamfletarii calviniști savurau compararea iezuiților cu slujitorii diavolului, iar a clienților acestora cu victime inocente a căror libertate de decizie le fusese furată. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, când credința în vrăjitoare și în alți agenți ai Satanei era larg răspândită, propagandiștii ostili găseau în ele un argument puternic. La fel de des, iezuiții erau acuzați de ipocrizie și de lăcomie. Li se reproșa că nu erau interesați decât de cei care dețineau puterea politică și că le permiteau protectorilor lor influenți să continue traiul în păcat fără să-i sancționeze. Aceste atacuri nu erau surprinzătoare, întrucât unii dintre cei mai cunoscuți susținători ai iezuiților erau vestiți pentru lipsa lor totală de moralitate, chiar după parcurgerea *Exercițiilor spirituale*. Nici chiar opinia publică binevoitoare nu putea înțelege de ce iezuiții continuau să ofere sprijin moral personal unui suveran în condițiile în care conduita păcătoasă a acestuia nu suferea modificări și era de notorietate. Justificările iezuite, anume că respectivii își dădeau toată silința, iar retragerea sprijinului moral ar fi înrăutățit situația, se dovedeau fără temei și neconvingătoare. De aceea ar fi corect să-i descriem pe cei mai mulți dintre primii iezuiți drept pragmatici. Însă nu există dovezi că lăcomia și ipocrizia ar fi fost caracteristici generalizate.

Tactul și flexibilitatea de care au dat dovadă iezuiții în relațiile lor cu mai marii zilei au constituit factori decisivi în ascensiunea lor rapidă. Ei au înțeles că, pentru a deveni influenți, ei trebuiau mai întâi să fie acceptați, și nu au lăsat acest aspect la voia întâmplării. Deseori, Loyola își sfătuia în scris adepții cum să procedeze în această privință:

> În discuțiile cu oameni sus-puși sau puternici, aveți în primul rând în vedere, pentru a le câștiga bunăvoința pentru o mai bună slujire a lui Domnului Dumnezeului nostru, ce fel de temperament au și procedați în consecință... Ori de câte ori vorbim cu oameni pe care vreți să-i câștigați și să-i puneți să lucreze la mai buna slujire a Domnului Dumnezeului nostru, să urmăm

metoda adoptată de dușmanul nostru, diavolul, când are de-a face cu un om drept... El se intră prin ușa acelui om și iese prin a lui însuși, fără să-l contrazică, ci aprobându-i obiceiurile... În mod similar, noi, pentru țelul nostru drept, putem să încuviințăm sau să fim de acord cu anumite lucruri nevinovate în sine, să trecem cu vederea altele, rele, ca să le câștigăm atașamentul și să ne urmăm țelul cel bun... În toate relațiile cu ceilalți, mai ales când avem rol de împăciuitori sau consilieri spirituali, este necesar să fim precauți și să nu uităm că orice spunem poate sau cu siguranță va fi făcut public.

Și în relațiile cu protestanții erau adoptată de cele mai multe ori aceeași abordare, scopul clar fiind acela de a-i converti pe aceștia, în puternic și evident contrast cu felul în care se comportau protestanții față de catolici, în virtutea tradiției de dispreț și ură, stabilită ferm de Martin Luther. Loyola scria:

... oricine dorește să se facă util ereticilor acestui veac trebuie să fie plin de solicitudine și să nutrească multă milă și dragoste neprefăcută față de ei, îndepărtându-și din minte toate gândurile care i-ar putea micșora prețuirea ce le-o poartă. În al doilea rând, este necesar să le câștige bunăvoința, astfel încât ei să ne poată iubi și să ne poarte în inimă. Acest lucru se poate realiza prin legături prietenești cu ei, discutând despre lucrurile care ne unesc și evitând orice controversă.

În pofida celor de mai sus, nu trebuie să ne închipuim că iezuiții ar fi fost în vreun fel șovăitori. Ei puteau să se arate extrem de flexibili în privința mijloacelor adoptate, dar nu erau gata să negocieze dincolo de limite. Erau printre cei mai intransigenți catolici. Pe la 1540, când mulți nutreau încă speranțe de reconciliere cu protestanții din Germania, iezuiții erau convinși că singura modalitate de a merge mai departe era ca luteranii fie să se reîntoarcă în biserica catolică, fie să fie anihilați. De asemenea, ei nu erau câtuși de puțin dispuși să negocieze nici un subiect privind credința, inclusiv pe acela referitor la supremația papei ca suveran al bisericii. Această fermitate și hotărâre le-au adus iezuiților multă popularitate la Roma în deceniul al

cincilea al secolului al XVI-lea, când tendința reformatoare anterioară din interiorul bisericii, care-și propunea să vină în întâmpinarea protestanților, fusese înlocuită cu decizia de a reforma disciplina bisericească, simultan cu promovarea insistentă a unei doctrine uniforme. Această abordare a eliminat orice posibilitate de a ajunge la o înțelegere cu ereticii. Papa îi considera pe iezuiți drept aliați capabili și pe care se putea baza în orice situație.

Abilitatea remarcabilă a iezuiților se datora în parte reputației de teologi de vază a unora dintre conducătorii lor. Câțiva din membrii fondatori ai Societății erau eruditi sclipitori, chiar dacă Ignațiu de Loyola nu era. Lainez, care a fost succesorul lui Loyola în postul de General al Societății, ca și Salmeron, erau atât de respectați ca învățați, încât papii au recurs de multe ori la ei, în calitate de teologi oficiali la Conciliul din Trento. Intervențiile lor intransigente dar savante la Conciliu au contribuit hotărâtor la stabilirea unei reputații internaționale a iezuiților ca purtători de cuvânt de vază ai dreptei credințe. Această reputație a fost confirmată prin faptul că iezuiții au reușit să-i recruteze și să-i pregătească pe unii dintre cei mai capabili catolici ai vremii. Politica promovată în deplină cunoștință de cauză, inițiată de Loyola și continuată de succesorii săi, presupunea ca resurse considerabile de energie să fie consacrate educării iezuiților la nivelul maxim al posibilităților lor. Rezultatul s-a concretizat într-o serie de teologi dotați, bine pregătiți spre a înfrunta provocarea teologică protestantă.

4. Organizarea iezuiților

Eficiența iezuiților se datora în bună măsură structurii și organizării Societății. Regulile care o guvernau și felul în care acestea erau aplicate în practică îi diferențiau pe iezuiți de celelalte grupări restrânse de preoți care luaseră naștere aproximativ în aceeași perioadă. Regulile Societății, cunoscute sub denumirea de Constituții, au fost formulate în detaliu de Loyola și asociații săi cei mai apropiați între 1547 și 1551, cu toate că ele datau, într-o formă mai generală, de la sfârșitul deceniului patru al secolului al XVI-lea. Ele erau aprobate de membrii cu drept de vot ai Societății și ratificate de către papă. Acestea întăreau statutul Societății de organizație spirituală elitistă.

Constituțiile specificau în amănunțime cum se putea pătrunde în rândurile Societății. Aceste reglementări exhaustive dădeau posibilitatea multor băieți și bărbați să înceapă demersurile pentru a-și asigura calitatea de membru al Societății. Dar durata și asprimea programului premergător garantau dificultatea maximă a dobândirii calității de membru deplin. Aproape toate ordinele religioase stipulau ca noii veniți să înceapă cu o perioadă de noviciat, în care să se evalueze capacitatea lor de a-și îndeplini îndatoririle viitoare. De obicei, această ucenicie dura un an, după care novicii care erau admiși deveneau membri propriu-zis. Constituțiile iezuite formulau un proces mult mai exigent. Novicii intrau într-o perioadă de probă inițială de doi ani, în care li se testa zelul spiritual, timp în care li se cerea să îndeplinească munci de jos, în beneficiul celor mai nevoiași, deseori în spitale sau închisori. Majoritatea novicilor trebuiau să întreprindă un pelerinaj, desculți, în care obțineau prin cerșit mijloacele de subzistență. Cei care supraviețuiau acestei prime perioade de slujire intrau în primul nivel al Societății și începeau un program de educație de durată nedeterminată. Când se considera că educația a luat sfârșit, în unele cazuri chiar după zece ani, ucenicul iezuit era hirotonit preot și-și începea al treilea stagiu de pregătire. Acesta consta într-un al doilea noviciat de un an, în care li se testa forța spirituală, sub atenta supraveghere a unui superior. Dacă la sfârșitul acestei etape rezultatele erau la standardul cerut, urma să aibă loc intrarea oficială în rândul membrilor Societății. Chiar și în această fază selecția era deosebit de atentă. Majoritatea celor primiți erau „declarați în mod solemn", ceea ce însemna că aveau posibilitatea să avanseze până la cel mai înalt nivel în Societate. Restul deveneau „adjuncți de prelați". Acesta era rangul cel mai de jos al unui frate prelat, indicând faptul că persoana respectivă nu era aptă să efectueze îndatoriri care solicitau aptitudini intelectuale. Numai recruții excepționali erau invitați, atunci sau ulterior, să depună un al patrulea jurământ, pe lângă legămintele inițiale de sărăcie, castitate și ascultare. Acesta era jurământul de a merge oriunde ar fi fost trimis de papă, și era menit să-i distingă pe membrii conducători ai Societății. Poziția de membru declarat deplin, așa cum erau numiți cei cărora li se permisese să depună al patrulea jurământ, era considerată o onoare deosebită. Ea conferea purtătorului calitatea de membru cu drept de vot în Congregația Generală a Societății –

organismul care alegea liderul Societății și aproba toate modificările politice importante. În 1556 erau aproximativ 1000 de iezuiți, din care majoritatea își completau pregătirea. Existau numai 43 de membri declarați deplin.

Elitismul de ordin academic și spiritual al membrilor deplin declarați ai Societății nu însemna că cei neînzestrați intelectual nu aveau locul lor. Cu toate că intenția clară a lui Loyola fusese să restrângă numărul membrilor deplini la câțiva prelați cu însușiri deosebite, el și-a dat repede seama că acceptarea ca anumiți recruți, foarte devotați dar lipsiți de înclinare spre studiu, să joace un rol în Societate, avea să aducă după sine beneficii evidente. În primii ani de expansiune explozivă a iezuiților, când cererea de servicii din partea lor depășea covârșitor numărul de frați disponibili, recrutarea de suporteri ardenți, ale căror însușiri îi făceau potriviți pentru roluri de figuranți în organizație era total justificată. În consecință, a fost permis un rang suplimentar în frăție – acela de călugăr-mirean. Călugării-mireni nu erau hirotoniți ca preoți și nici nu primeau vreo pregătire oficială. Rolul lor principal era de a se îngriji de nevoile fizice ale fraților călugări, în special ca însoțitori în călătoriile istovitoare sau ca bucătari când aceștia se stabileau undeva. Dar ei erau mult mai mult decât simpli slujitori. Aveau un rol important în activitățile spirituale ale comunităților lor și nu erau desemnați cu termenul de servitor. Toți călugării aveau de îndeplinit și îndatoriri umile, care nu erau rezervate numai călugărilor-mireni.

Iezuiții se distingeau prin eficiența lor. Societatea a fost deseori asemănată cu o organizație de tip militar. Această paralelă este justificată de accentul care se punea pe ascultarea superiorilor ordinului, chiar dacă denumirea de General dată conducătorului nu avea o semnificație cazonă, ca și de faptul că aproape toate deciziile privind desfășurarea resurselor umane sau de altă natură erau luate la Roma, chiar când membrii Societății erau răspândiți în toată lumea cunoscută la data respectivă. Având în vedere condițiile epocii, când lipsa unor mijloace de comunicare de încredere și a unei birocrații eficiente făcea extrem de dificil controlul centralizat al oricărei operațiuni, această realizare era remarcabilă. Ea a fost posibilă datorită devoțiunii absolute a lui Loyola și a unei mâini de asistenți pe care i-a adunat pe lângă el pentru administrarea organizației. Ei elaborau mii de

documente ample, scrise de mână în numeroase exemplare și le expediau pe rute diferite, în speranța ca măcar unul din exemplare să ajungă la destinație. Aceste scrisori erau vitale pentru exercitarea unui control centralizat, așa cum îl dorea Loyola.

La fel de importantă era și menținerea unui flux regulat de informații din regiuni către Roma. Generalul nu putea furniza consilierea și instrucțiunile adecvate dacă nu știa în amănunt care era situația iezuiților din teritoriu. Curând, rapoartele periodice către Roma, conținând toate evenimentele importante din activitatea călugărilor, au devenit practica obligatorie în cadrul ordinului. Aceste scrisori ne-au parvenit în număr mare, permițând istoricilor să reconstituie tablouri minuțioase ale evenimentelor, așa cum erau ele percepute de iezuiți. Dar relativa sărăcie a dovezilor provenite din alte surse, referitoare la aceeași epocă, a favorizat posibilitatea ca unii dintre acești istorici să exagereze semnificația faptelor iezuiților. Este posibil ca, în parte, presupusa importanță istorică a ordinului să nu fie decât consecința păstrării unei mari cantități de dovezi documentare legate de activitatea lor.

Nu trebuie să cedăm ispitei de a considera organizația iezuiților ca pe o armată superorganizată și multi-națională a Contrareformei. Propagandiștii protestanți au încercat în mod constant să-i înfățișeze ca pe autorii unor subversiuni sinistre îndreptate împotriva independenței spirituale, conform unui plan superior atent coordonat. Dar este limpede că scopul propagandiștilor era de a disemina teamă și neîncredere față de iezuiți. Ei nu aveau nici un interes în stabilirea adevărului. Tot ce aveau de făcut era să se asigure că declarațiile lor se bucurau de suficientă credibilitate, pentru ca exagerările să le fie crezute de către cei care oricum înclinau să o facă. Studiul amănunțit al documentelor iezuite care s-au păstrat arată că nu întotdeauna a fost transpus în practică idealul conceput de Loyola. Anumiți conducători iezuiți, care aveau autoritate asupra fraților călugări, în calitate de egumeni ai unei provincii iezuite – care putea fi China și Japonia la un loc, sau jumătate din Spania – erau practic imposibil de controlat. Cu toate că se declarau supuși ordinelor, deseori invocau orice scuză pentru a nu pune în practică măsurile cu care nu erau de acord. Acest lucru era valabil îndeosebi pentru egumenii provinciali din Spania și Portugalia, care se ascundeau în mod regulat sub pretextul respectării

dorințelor monarhilor lor, pentru a se eschiva de la aplicarea instrucțiunilor Generalului. Nici în cazurile în care de la Roma era trimis un Vicar-General, împuternicit cu autoritate specială, lucrurile nu se prea schimbau, din cauză că Societatea lui Isus nu întrebuința metodele unui stat polițienesc din secolul XX în menținerea controlului asupra membrilor săi. Situațiile problematice erau abordate cu rațiune și persuasiune, îmbinate cu o răbdare fără margini. Această politică fusese inițiată de Loyola și continuată de succesorii săi, la toate nivelele ierarhice, caracterizându-se prin laude constante la adresa celor virtuoși și admonestarea cu blândețe a greșelilor. Superiorii erau îndemnați de Loyola să își trateze oamenii cu bunătate și considerație, iar el era primul exemplu în acest sens. Mulți comentatori au considerat această abordare a problemelor disciplinare drept aspectul cel mai atrăgător al Societății. Numai că nu se poate susține că acest lucru ar fi ajutat-o să funcționeze ca o mașinărie bine unsă, care îndeplinea ordinele papei și ale Generalului său fără cârtire.

Chiar dacă iezuiții secolului al XVI-lea nu au fost în nici un chip eficienții conspiratori internaționali prezentați deseori, ei ofereau opiniei publice o imagine deosebită de solidaritate și coerență, situându-se cu mult înaintea oricărei alte organizații catolice a epocii. Poziția stabilă a iezuiților s-a menținut prin faptul că Generalul Societății era ales pe viață, și nu pe o perioadă scurtă, ca în cazul celor mai mulți lideri de ordine religioase aparținând Bisericii Catolice. Acest aspect al vieții organizatorice a iezuiților înlătura una din cauzele potențiale majore ale conflictelor intestine. Celelalte ordine își risipeau deseori energia ca rezultat al necesității organizatorice de a alege un conducător la fiecare câțiva ani. Această grijă fusese înlăturată de iezuiți prin formularea Constituțiilor lor. Papa Paul IV, care s-a arătat a fi deosebit de ostil în privința Societății, aproape i-a forțat însă să renunțe la această alegere pe viață. Instrucțiunile lui verbale ca un General nou să fie ales la fiecare trei ani au fost considerate obligatorii de către juriști numai în timpul vieții papei. După moartea acestuia, regula și-a încetat valabilitatea.

Constituțiile erau foarte eficiente în a garanta ca iezuiții să nu fie abătuți de la scopurile asumate. Țelul lor era să trăiască în lume, fără să abandoneze parțial societatea, așa cum obișnuiau majoritatea celorlalte ordine religioase. În virtutea tradiției, se credea că este

importantă retragerea parțială într-o viață exclusiv a comunității religioase, în vederea mântuirii sufletului individului. Această separare era, de asemenea, considerată o componentă vitală pentru asigurarea disciplinei efective în cadrul ordinului. Răspunsul obișnuit la această cerință se concretiza în faptul că toți membrii locuiau împreună și-și dedicau o parte a fiecărei zile celebrării în comun a slujbei. Loyola era hotărât ca ordinul său să nu se supună acestor constrângeri. Insistența lui a atras multe comentarii potrivnice în rândul celor sus-puși. Dezaprobarea lui Paul IV se datora în parte absenței acestei ceremonii în comun, iar urmarea a fost ordinul papei ca iezuiții să se conformeze practicilor celorlalte ordine. Acest lucru s-a întâmplat în timpul vieții sale, dar voința lui Loyola a fost repusă în drepturi ulterior morții lui Paul. Din nou, iezuiții își dedicau aproape tot timpul și energia slăvirii lui Dumnezeu prin slujirea semenilor. Loyola îi considera pe cei care optau să-și petreacă majoritatea timpului în contemplare și rugăciune ca fiind îngăduitori cu propriile porniri și plăceri. Multe dintre scrisorile adresate călugărilor îi admonestau pe cei care depășeau frecvent ora zilnică alocată pentru astfel de activități.

S-a încercat evitarea altor surse potențiale de distragere, activitățile care atrăseseră discreditarea altor grupuri sau le secătuiseră resursele fiind sancționate în mod deosebit de regulamentul ordinului. Loyola nu era misogin, dar a înțeles că și contactele particulare, chiar inocente, cu femeile, puteau fi cu ușurință interpretate greșit, după cum au aflat mulți călugări cu prețul reputației lor. De aceea, iezuiților le era interzis să fie duhovnici sau consilieri spirituali ai comunităților de călugărițe, o regulă care avea în plus avantajul că îi proteja pe frați de risipirea timpului. Posibilitatea ca membri ai Societății să fie folosiți pentru a funcționa în posturi bisericești care presupuneau o anumită pregătire avea un potențial de subminare mai pronunțat. Se încetățenise obiceiul de a folosi în acest fel serviciile călugărilor din eșalonul superior, în detrimentul evident al propriului ordin. Loyola ar fi dorit să interzică tuturor iezuiților să accepte vreo funcție, dar obligațiile către papă nu-i permiteau acest lucru. De aceea, el a trebuit să se mulțumească cu o regulă mai puțin strictă. El a reușit, totuși, să obțină ca iezuiții să fie obligați să accepte numirea într-o funcție numai la cererea expresă a papei. Din fericire pentru iezuiți, papii care s-au succedat au fost dispuși să onoreze spiritului Constituțiilor. Chiar când Ferdinand

de Austria a exercitat presiuni considerabile pentru ca Roma să-i permită unui iezuit să devină episcop al Vienei, el nu a reușit decât o numire temporară. Astfel, iezuiții au putut, în general, să se dedice activităților pentru care fusese creat ordinul.

5. Activitățile iezuite

La întemeiere, Societate lui Isus și-a propus ca principala sa contribuție la propășirea Bisericii Catolice să fie lucrarea de misiune printre atei și păgâni. Aceasta era principala forță de motivație pentru majoritatea bărbaților – care se cifrau la câteva mii – care aspirau să devină iezuiți în primul secol de existență a Societății. Dorința lor cea mai des exprimată era să slujească pe tărâmuri străine și să fie martirizați pentru credința lor. Dorința efectivă de a-și da viața pentru Isus era larg răspândită, ceea ce nu e de mirare, date fiind ideile în care credeau majoritatea iezuiților. Ei considerau viața ca pe o dureroasă perioadă de ucenicie, un preludiu necesar la satisfacția eternității ce aveau s-o trăiască lângă Dumnezeu. Credeau că destinul lor era în mâinile Domnului, care avea să-i cheme (prin moarte) la momentul potrivit. Erau convinși că, între timp, datoria lor era să nu acorde nici o atenție satisfacerii propriilor dorințe și să-și dedice toată energia trăirii unei vieți cât mai apropiate de modelul lui Cristos. Mulți erau departe de exemplul suprem, dar se pare că un procent însemnat din iezuiți s-au apropiat de îndeplinirea acestui înalt ideal.

Un exemplu deosebit a fost cel al lui François (Francisco) Xavier, unul dintre primii însoțitori ai lui Loyola, care a devenit cel mai cunoscut misionar creștin din timpurile moderne. Plecat în călătorie cu negustători portughezi, el a dus vestea despre creștinism în ținuturile misterioase din Răsărit. A lucrat din 1542 până în 1552, când boala l-a doborât, în special în sudul Indiei și în Japonia. Era un extremist. Este un personaj demn de toată admirația sau de toată mila, în funcție de sistemul de valori al cititorului. Pare să fi fost un om lipsit de orice urmă de egoism, autoeducat să nu acorde nici o importanță bunăstării proprii. Și-a riscat sănătatea, și chiar viața, în mod irațional, cu credința fermă că Dumnezeu avea să-l ocrotească, dacă aceasta era voința Lui. Prea puțin îl interesa caracterul pragmatic al întreprinderilor lui.

Odată ajuns la destinația călătoriei, se despărțea de toți însoțitorii europeni și pătrundea în comunitatea locală fără nici o cunoștință despre limba locuitorilor și fără nici un mijloc de subzistență. Nu e de mirare că majoritatea celor care-l întâlneau îl considerau nebun. Dar el a reușit să intre în contact cu un număr restrâns de oameni, care au fost impresionați de spiritualitatea lui evidentă, și chiar a convertit câțiva la creștinism, cu toate că măsura în care ei înțelegeau implicațiile angajamentului lor este discutabilă.

Chiar dacă influența lui Xavier în țările unde a ajuns a fost minimă, impactul lui asupra Europei catolice, cu deosebire asupra Societății lui Isus, a fost considerabil. Faptele sale erau cunoscute atât din lungile scrisori pe care i le adresa în fiecare an lui Loyola, cât și din relatările celor care-l cunoșteau. El reprezenta o sursă de inspirație pentru toți tinerii iezuiți care doreau să-i calce pe urme. Era dovada vie că înaltele idealuri predate în colegiile iezuite puteau fi efectiv aplicate în practică. În următoarele două secole, sute de iezuți au primit permisiunea de a se oferi pentru activitatea misionară al cărei pionier fusese Xavier, chiar dacă multora acest lucru li s-a refuzat, din cauză că serviciile lor erau mai utile în Europa. În decursul întregii perioade de consolidare a influenței portugheze și spaniole în Asia, Africa și cele două Americi, un flux continuu de misionari iezuiți s-au îmbarcat în porturile iberice pentru periculoasele călătorii către est sau vest. Ei se concentrau fie în zonele recent descoperite, fie în cele în care contactul cu localnicii abia fusese stabilit. Mulți dintre ei nu au ajuns vreodată la destinație, victime ale accidentelor navale și ale politicii europene de expansiune. Alții au supraviețuit scurt timp după sosirea în zonele căutate, victime fie ale sălbăticiei ignorante a băștinașilor, fie ale efectelor bolilor sau ale lipsurilor de tot felul. Dar chiar în situațiile cele mai sumbre, ei au înregistrat unele succese surprinzătoare, chiar dacă limitate în timp, cu deosebire în zonele de influență portugheză din India, Japonia și estul Africii. Ca și în Europa, cheia acestora era sprijinul, sau cel puțin toleranța înțelegătoare a suveranilor locali. Multe vieți au fost sacrificate și mulți ani de suferințe îndurate cu stoicism au trecut în efortul de a câștiga ocrotire din partea demnitarilor de vază. Se înregistrau suficiente victorii ca misionarii să nu creadă că strădaniile le sunt în van, dar uneori căpeteniile iezuite puneau serios la îndoială înțelepciunea opțiunii de a investi mai multe

resurse, din puținul la îndemâna lor, în asemenea aventuri nepromițătoare. Dar importanța acordată de iezuți lucrării misioanre era la fel de mare, mai ales în provincia portugheză a Societății.

Motivația inițială a lui Loyola pentru întemeierea Societății, convertirea păgânilor, a fost imediat urmată de implicarea sinceră în munca de educație. În anii de început se presupunea că inițiativele iezuite privind educația aveau să se reducă la pregătirea celor care intenționau să se alăture Societății. În acest scop, au fost înființate rapid câteva colegii. Cel mai cunoscut era cel din Roma, unde tinerii din toată Europa erau atrași de distinsa reputație academică și spirituală pe care și-o stabilise în scurt timp. În mod cert aceștia nu erau ademeniți de perspectiva opulenței sau a confortului. Loyola era hotărât să nu lase Societatea să fie coruptă de cei bogați. Era extrem de precaut când se căuta sau se primea vreo donație, și chiar dacă era pregătit să facă excepții atunci când era vorba de colegiile iezuite, imaginea membrilor ordinului de oameni care își doreau sărăcia era descurajatoare pentru cei mai mulți dintre donatorii potențiali. În consecință, atât studenții cât și profesorii din aceste colegii erau de cele mai multe ori săraci lipiți. Nu rar se întâmpla să trăiască doar cu pâine și apă, iar noaptea să se odihnească pe paturi simple, în camere care nu îi ocroteau de asprimea vremii.

Colegiile erau proiectate pentru a răspunde total necesităților educaționale ale Societății. De la început se planificase ca fiecare din aceste instituții să ofere ceea ce astăzi am numi studii de liceu și universitare. Datorită faptului că, în Italia și sudul Germaniei mai ales, școlile secundare de calitate erau foarte rare, cererile ca fiii elitelor locale să fie admiși în cadrul primelor colegii iezuite a crescut vertiginos, chiar dacă băieții nu aveau să intre în rândurile Societății. La fel de presante erau cererile de înființare a noi colegii, care să fie deschise localnicilor. Întrucâ papa însuși era îndemnat să facă acest lucru posibil, iar papii erau întotdeauna gata să răspund solicitărilor venite din partea suveranilor laici, câtă vreme acestea nu implicau vreun cost pentru ei sau vreo diminuare a puterilor lor, Loyola și succesorii săi s-au trezit nu o dată în fața ordinului de a înființa noi colegii, în ciuda faptului că resursele lor, mai ales cele umane, erau deja suprasolicitate. În 1556 existau deja peste 100 de astfel de lăcașe iezuite. Majoritatea erau destinate formării și educării pe de o parte a

viitorilor iezuți, iar pe de alta, a fiilor celor cu dare de mână. Lucrurile au evoluat astfel mai degrabă din întâmplare, decât în mod intenționat. Dar cu toate acestea, a fost una din cauzele majore ale eficienței îndelungate a Societății. Chiar înainte de finele secolului, multe dintre figurile politice cele mai influente din Europa catolică își desăvârșiseră educația în școlile iezuite. Având în vedere că baza acestei educații o constituia insuflarea dragostei, dar și a temerii de Dumnezeu, a acceptării învățăturilor Bisericii Catolice, inclusiv primordialitatea papei, putem susține, fără teama de a greși, că iezuiții au avut un aport important la modelarea climatului politico-religios din Europa catolică a sfârșitului de secol XVI și începutului celui de-al XVII-lea.

Activitatea misionară și cea educativă erau ocupațiile principale ale iezuiților în perioada Contrareformei. Bugetul de timp alocat acestora întrecea orice alte îndeletniciri la un loc. Dar totuși, acestea nu erau singurele îndatoriri importante ale iezuiților. Papii îi foloseau pe membrii de frunte ai Societății pe post de reprezentanți papali în misiuni deosebit de delicate și la întruniri deosebit de importante. Așa au stat lucrurile mai ales când suveranii catolici locali încercau să ajungă la o înțelegere cu protestanții. În perioada cât a deținut funcția de General, Lainez a petrecut multe luni în Franța, în tentativa de a nu o lăsa pe Caterina de Medici să compromită poziția catolică în cursul tratativelor cu hughenoții, iar altor iezuți li s-a încredințat un rol similar în cursul întrunirilor ulterioare ale lui Carol al V-lea cu luteranii. În aceste întâlniri iezuiții și-au câștigat reputația de dușmani ai oricărui compromis posibil și de ipocriți care amăgesc adversarul cu cuvinte prietenoase și pretind a-i asculta argumentele, când în realitate ei sunt deja implacabili în privința semnării vreunui acord. Acesta a fost începutul faimei lor și sursa zicalei că aparențele sunt întotdeauna înșelătoare când e vorba de un iezuit.

Unii membri ai ordinului erau folosiți pentru a stabili o poziție influentă pe termen lung pe lângă personalitățile politice cheie ale timpului. Din punct de vedere al resurselor, investirea întregii energii a unui membru în activitatea de confesor sau îndrumător spiritual cu normă întreagă a unui singur „client" era un preț scump de plătit, dar era considerat îndreptățit dacă își dovedea eficiența în stimularea fermității unui conducător în menținerea rolului bisericii în stat. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, conducerea treburilor de zi cu zi ale

statului în mai toate țările catolice era influențată în mod semnificativ de iezuiți. Faptul că ei nu ocupau decât extrem de rar o funcție oficială și nu admiteau deschis influența pe care o exercitau, le dădea apă la moară adversarilor lor să stârnească frica de aceste *eminences grises* care acționau din umbră și a căror loialitate părea să se îndrepte în primul rând către papă, mai degrabă decât către suveranul pe care pretindeau că îl slujesc. Elitele politice locale nu au întârziat să solicite expulzarea tuturor iezuiților, în astfel de situații. Uneori, acestor solicitări li se dădea curs, cum se întâmpla din când în când în Franța sau în Spania. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, papa a fost chiar determinat să suspende total Societatea, pentru o perioadă. Dar la acea epocă iezuiții își îndepliniseră deja, în mare măsură, misiunea.

În primii 50 de ani ai existenței sale, Societatea a constituit o sursă majoră de trimiși ai papalității în efortul de a suprima răspândirea protestantismului în Europa. Misiuni iezuite au fost trimise în Franța, Germania, Anglia, Irlanda, Scoția, Polonia și Scandinavia, uneori cu mare intensitate și în secret. Din nefericire pentru cauza catolică, Roma folosea metode deplorabil de inadecvate pentru strângerea de informații despre regiunile de frontieră din îndepărtatul nord al Europei, și mult timp, efort, iar uneori chiar vieți omenești au fost irosite pentru exploatarea unor posibilități care nici nu existau în realitate. Dar, dată fiind lipsa oricăror mijloace de încredere de colectare a informațiilor la nivel internațional, nu este surprinzător că existența reginei catolice Mary, mai întâi în Scoția calvinistă, apoi în calitate de moștenitoare (chiar dacă întemnițată) în Anglia protestantă, a determinat în mod eronat autoritățile papale să creadă că situația ar fi putut fi exploatată în interesul lor. Cu eșecuri similare s-au soldat misiunile trimise în statele protestante din Germania și din Scandinavia, cu toate că iezuiții au jucat un rol în stăvilirea răspândirii protestantismului în Polonia.

Cu excepția Franței secolului al XVI-lea, eforturile iezuite de a împiedica pierderea de noi teritorii catolice în favoarea cauzei protestante au fost încununate de mai multe reușite. Cele trei mari câmpuri de bătălie din a doua jumătate a secolului al XVI-lea au fost Franța, Țările de Jos și sudul Germaniei. În Franța, iezuiții nu au reușit să cucerească poziții influente până în secolul al XVII-lea. În cei 30 de

ani, de la mijlocul anilor 1560 până la jumătatea ultimului deceniu al veacului, când soarta catolicismului atârna în balanță, ei nu au putut decât să-și mențină o poziție îndoielnică la Paris, ascunzându-se sub o altă denumire și negând responsabilitatea primordială a Romei. Intensitatea cu care în mod tradițional era respins amestecul papal în treburile interne ale Franței era atât de mare, încât iezuiții erau aproape la fel de urâți de către biserica galicană, pe cât de detestați erau hughenoții. De aceea, supraviețuirea Bisericii Catolice în Franța sfârșitului de secol XVI se datorează în foarte mică măsură eforturilor lui Loyola și ale succesorilor lui. Totuși, rolul jucat de aceștia în triumful catolicismului militant, în cele din urmă, în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea, s-a dovedit mult mai important.

Pe la 1580, în sudul Țărilor de Jos (Belgia de astăzi) se consolidase o prezență iezuită masivă, grație sprijinului lui Filip al II-lea și prinților-episcopi locali. Zona era folosită mai ales ca loc pentru pregătirea catolicilor fugari din țările protestante, cum era Anglia, în speranța că ei aveau să se întoarcă și să-i reconvertească pe concetățenii lor la credința tradițională. Acest obiectiv nu a fost atins, dar ei au jucat un rol în reinstaurarea moralei catolice în Țările de Jos (împreună cu capucinii). Este imposibil să evaluăm cu certitudine efectele acestei activități, dar se pare că această consolidare a pozițiilor catolice în zonă a înlesnit Spaniei să mențină controlul asupra sudului Țărilor de Jos, după ce nordul își câștigase practic independența în 1609.

Totuși, țara în care s-au făcut simțite cu cea mai mare intensitate efectele conflictului dintre catolicism și protestantism a fost Germania.

6. Iezuiții în Germania

Concepția ortodoxă este că în Germania iezuiții au obținut rezultatele cele mai dramatice în secolul al XVI-lea. Mulți istorici au prezentat Germania ca pe linia întâi în războiul dintre protestantism și biserica catolică și ca pe teatrul unde s-a petrecut momentul de cotitură în acest conflict. Metafora folosită vorbește despre șuvoiul protestantismului care a fost îndiguit în Germania de sud și chiar forțat să se reverse înapoi. În general, iezuiții au fost considerați conducătorii și principalii catalizatori ai acestei renașteri catolice.

Numele lui Petrus (Peter) Canisius (1521-1597) a fost deseori identificat cu activitatea iezuită în imperiu. Canisius, cunoscut autorilor catolici drept Sf. Peter, după canonizarea sa din anul 1925, s-a născut în familia unui cetățean de vază din târgul olandez Nijmegen, în 1521. Părinții săi erau catolici devotați, și Peter a crescut aspirând să ducă o viață după modelul lui Cristos. Era un băiat foarte serios și devotat – un candidat evident la recrutare de către o organizație extremistă, în anii studenției de la Universitatea din Köln. Prezența în oraș a carismaticului Pierre Favre (Lefèvre), unul dintre primii camarazi ai lui Loyola, a favorizat atragerea lui Canisius către iezuiți. În 1543, el devenise primul iezuit „german". După o perioadă petrecută la Roma și alta în Sicilia, unde a ajutat la înființarea unui colegiu iezuit, el a fost trimis la Ingolstadt, în Bavaria, în 1549. Sarcina lui era de a ridica primul colegiu iezuit din Germania.

În următorii 31 de ani Canisius a muncit pentru a împiedica ceea ce el considera a fi posibilitatea reală ca întreaga Germanie să devină protestantă. Nu avea nici o îndoială că un astfel de rezultat ar fi fost o victorie a diavolului și ar fi însemnat damnațiunea veșnică pentru sufletele milioanelor de concetățeni din patria lui de adopție. El a continuat să susțină drepturile și învățătura Bisericii Catolice chiar și în cele mai dificile situații, cu deplină încredințare și totală umilință. Ca rezultat al acestei ferme tenacități – uneori descrisă drept încăpățânare – el a obținut cele mai nesperate succese. Când a părăsit Germania în 1580, pentru a-și petrece ultimii 17 ani de viață ca profesor și predicator al catolicismului în cantonul elvețian Fribourg, supraviețuirea influenței papale în imperiu era asigurată, iar structurile care aveau să ușureze avansarea catolicismului la începutul secolului al XVII-lea erau ferme pe poziții.

Iezuiții de frunte, printre care și Canisius, par să fi analizat corect situația, drept pentru care au elaborat o strategie eficientă. Principii germani care rămăseseră catolici reprezentau cheia problemei. Se știa că, odată ce un suveran se convertea în mod deschis la protestantism, erau puține șanse să mai permită bisericii catolice să rămână pe teritoriul lui. De aceea, devenea esențial ca suveranii catolici să fie împiedicați să facă pasul irevocabil de a abjura oficial de la credința lor. Canisius luase cunoștință de această strategie încă din tinerețe. Sarcina principală a lui Favre la Köln era de a-l convinge pe arhiepiscopul elector să nu

dea curs propriilor convingeri și să nu se declare în favoarea luteranismului. De multe ori perspectivele păreau sumbre, dar dezastrul ultim era întotdeauna evitat. În ultimii ani, Canisius a petrecut mult timp vorbind, scriind și călătorind către suverani al căror devotament pentru Biserica Catolică era considerat șovăitor.

Cel mai însemnat succes al lui Canisius a fost cel repurtat cu Ferdinand al Austriei. Ferdinand era fratele lui Carol al V-lea și împărat al Sfântului Imperiu Roman din 1556 până în 1564. Posibilitatea reală ca el însuși să fi devenit protestant era zero, dar exista pericolul ca el să acorde concesii luteranilor din motive de oportunism politic. Unul din aspectele acestei situații era critic pentru cauza catolică. Canisius era profund conștient de importanța majoră a tentativelor principilor protestanți de a-l convinge pe Ferdinand să modifice una dintre condițiile Păcii de la Augsburg. Pacea din 1555 avea drept scop rezolvarea „problemei religioase" din Germania, stipulând că în fiecare stat trebuie să existe o singură religie, aceasta fiind catolicismul sau luteranismul, în funcție de preferința conducătorului. Numai că principii protestanți nu erau mulțumiți cu clauza care spunea că acest aranjament nu se aplica teritoriilor bisericești – acele state guvernate de principi-episcopi și de principi-arhiepiscopi. Condițiile Păcii stipulau că acestea nu puteau fi decât catolice. Dacă suveranul unuia dintre ele devenea protestant el trebuia să renunțe la funcția sa, la titlurile și venitul său, după care se proceda la alegerea unui nou conducător. Protestanții doreau ca teritoriile bisericești să fie tratate la fel ca toate celelalte state. Se pare că Ferdinand ar fi cedat acestei cereri, ca preț pentru sprijinul împotriva turcilor, dacă, în mod repetat și apăsat, Canisius nu i-ar fi amintit că acest lucru i-ar fi primejduit nemurirea sufletului. În cazul în care cele mai mari state bisericești ar fi devenit protestante, este foarte probabil că multe dintre statele care rămăseseră catolice în Germania le-ar fi urmat cu repeziciune. Convertirea la protestantism a unuia dintre arhiepiscopii-electori ar fi avut o semnificație aparte. În acest caz, patru dintre cei șapte electori ar fi fost ne-catolici. Perspectiva înspăimântătoare a unui Sfânt împărat roman luteran ar fi devenit aproape o certitudine. Este probabil ca influența lui Canisius să fi împiedicat aceasta.

Celălalt pericol care amenința continuitatea catolicilor la tronul Sfântului Imperiu Roman era credința religioasă a arhiducelui Ma-

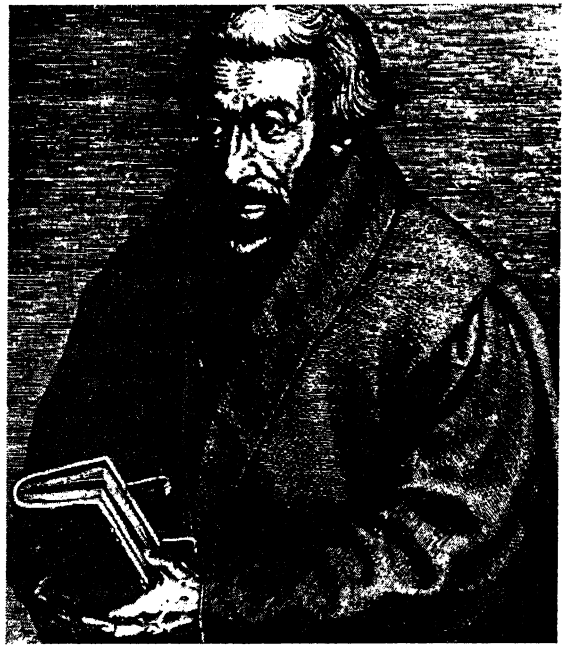

Sfântul Petrus Canisius

ximilian, fiul și moștenitorul lui Ferdinand, care fusese deja ales rege al romanilor și era în consecință împărat ales. Maximilian devenise protestant, deși nu se declarase oficial, în 1554, sub influența lui Johann Phauser, un predicator necizelat dar energic, posesor al multora din atributele care îl făcuseră pe Martin Luther un atât de eficient propagandist. Buna lui dispoziție jovială era atrăgătoare în mod spontan, în vreme ce atacurile sale caustice îi făceau pe cei mai mulți adversari să bată în retragere. Canisius nu se ridica la înălțimea lui, iar eforturile sale de a-l influența pe Maximilian au fost blocate pur și simplu. Simpla menționare a numelui lui Canisius era de ajuns să-i provoace o criză de furie lui Maximilian. De aceea, Canisius a trebuit să acționeze prin Ferdinand. După multă muncă de lămurire, Ferdinand a fost de acord să-l amenințe pe fiul lui cu dezmoștenirea dacă ar fi devenit protestant. Aceasta a fost suficient pentru a-l convinge pe Maximilian că viitorul lui se afla în Biserica Catolică, și astfel pericolul a fost evitat.

Mai puțin reușit a fost efortul lui Canisius de a-i convinge pe suveranii catolici să ia măsuri ferme împotriva protestanților pe propriile lor teritorii. Acest lucru nu e de mirare, întrucât se pare că erau puține de câștigat și multe de pierdut din înfruntarea acestor minorități deseori puternice în stat. Ducele de Bavaria fusese înduplecat să acționeze împotriva unora dintre supușii săi protestanți puternici, dar în Austria se făcuse prea puțin. Canisius și-a petrecut aproape întreg deceniul al șaselea la Viena, unde a trebuit să tolereze chiar faptul că mulți dintre colegii să profesori de la Universitate aveau, în cel mai fericit caz, o credință suspectă. Totuși, el nu a acordat acestui fapt prea mare importanță, câtă vreme se păstra suficient de mult timp o ușă deschisă catolicismului pentru ca planurile lui pe termen mai lung să ajungă să dea roade.

Împreună cu mulți catolici reformatori, iezuiții recunoscuseră prompt că cea mai mare amenințare la adresa continuității catolicismului în ținuturile germanofone consta în lipsa ori calitatea nesatisfăcătoare a preoților parohi, mai ales în zonele rurale. De exemplu, atunci când Canisius a fost trimis la Viena în 1552, el a descoperit că 254 de parohii, un număr alarmant de mare, din provincia învecinată, nu aveau preot. Puținii preoți parohi catolici din Germania prezentau în general un contrast izbitor cu clerul luteran, bine pregătit și devotat muncii sale. Documentele parvenite, atât cele iezuite cât și cele protestante, relatează că rareori putea fi găsit într-o parohie de țară un preot catolic care știa să-și facă slujba corect, ca să nu mai vorbim de modelul de viață care ar fi trebuit să reprezinte o sursă de inspirație pentru comunitate. Nu e de mirare că mulți catolici cădeau pradă predicatorilor protestanți bine instruiți. Într-un efort de a remedia această situație, iezuiții și-au dedicat multă energie înființării și dezvoltării unui mare număr de colegii în care băieți și tineri să poată fi educați, învățând latina și doctrina catolică, în speranța că ulterior aveau să se pregătească să devină preoți. În lumea germanofonă, existau aproape 40 de astfel de colegii înainte de 1600, toate cu personal iezuit. Scopul lor era de a școlariza promoții stabile de catolici angajați, gata să devină apărători ai credinței, îndeplinind orice sarcină ar fi avut Dumnezeu pentru ei, îndeosebi în biserică.

În linii mari, colegiile erau bine privite și atrăgeau fără dificultate elevi capabili. Totuși, nu toate aveau aceleași standarde înalte de

calitate. Unele, precum cele din Köln sau Viena erau mari și prospere, cu cifre de școlarizare la sfârșitul secolului de peste 1000 de studenți fiecare, în vreme ce altele, ca cele din Innsbruck și Würzburg, rămâneseră mici și nesemnificative, nereușind să-și stabilească o bună reputație în orașele lor. Dar faptul că demnitarii, mai mici sau mai mari, inclusiv împăratul, erau gata să-și încredințeze fiii iezuiților, contracara suficient publicitatea potrivnică provocată de eșecuri.

De obicei, istoricii susțin că, în Germania, colegiile iezuite au reprezentat vârfurile de lance ale Contrareformei. Desigur, disponibilitatea unui număr mare de preoți bine pregătiți și motivați a făcut posibilă fructificarea sprijinului acordat de principii de frunte, mai ales de Habsburgi, și a favorizat o revigorare a catolicismului în cea mai mare parte a Germaniei de sud și în Renania. Dar istoricii mai au încă de lucru pentru a stabili cu certitudine dacă îmbunătățirea calității profesionale a preoțimii catolice a fost urmare a activității iezuiților. Numai atunci ar fi posibil să se susțină fără rezerve că este vorba de o relație cauză – efect. Între timp, pare veridic să presupunem că activitatea aceasta a făcut, aproape cu siguranță, posibilă renașterea șanselor catolicilor în Germania. Singurul dubiu supărător este că s-ar putea să ne aflăm în fața unui caz în care istoricii sunt înșelați de ponderea dovezilor disponibile. Activitatea iezuiților în Germania, ca și în alte părți, este ilustrată de multe documente, în timp ce aceea a altor grupări catolice nu este. Aproape fiecare acțiune importantă a vreunui iezuit a fost înregistrată într-o scrisoare sau un raport, dintre care majoritatea au fost ulterior publicate. Fără îndoială că existența a peste 7500 de pagini tipărite conținând corespondența lui Canisius, de exemplu, l-a stimulat pe James Brodrick să alcătuiască o biografie a sfântului care însumează peste 850 de pagini! Este posibil ca istoricii să fi acceptat cu destulă ușurință evaluarea iezuiților înșiși despre importanța lor.

Rolul pe care l-a jucat Canisius în înființarea și dezvoltarea multora dintre colegii a fost cercetat în amănunțime. În mod sigur, el nu a fost nevoit să piardă timp căutând locuri unde să amplaseze viitoarele colegii, întrucât primea multe propuneri de la principii care doreau să aibă un colegiu pe teritoriul pe care-l guvernau. Într-adevăr, de multe ori Canisius încerca să refuze astfel de invitații, conștient că nu existau destui iezuiți ca să alcătuiască personalul unor noi unități.

dar, de multe ori pentru propria lor liniște, superiorii lui îi solicitau să purceadă la întemeierea unui nou colegiu, pentru a evita ofensarea unui protector puternic.

Talentul lui Canisius consta în transformarea posibilităților în realități. Majoritatea celor care propuneau crearea unui colegiu erau foarte prompți în a face promisiuni, dar acțiunile concrete menite să înlesnească dezvoltarea acestuia erau mult mai lente. În anumite cazuri nu exista nici o clădire, iar dacă erau, aproape întotdeauna se dovedeau inadecvate. Constituirea fondurilor pentru cheltuielile curente era amânată în mod repetat, iar în consecință, călugării aveau de înfruntat privațiuni extreme. Când Canisius a sosit la Ingolstadt în 1549 ca să întemeieze un colegiu, la solicitarea ducelui de Bavaria, nu se făcuse nici o pregătire prealabilă. Ducelui îi trebuia atât de mult timp pentru a-și respecta promisiunile – lăsându-i pe iezuiți să funcționeze ca o secție a universității existente – încât Canisius a fost trimis la Viena, după trei ani, în efortul de a-l obliga pe duce să întreprindă ceva concret. Chiar și acest demers a rămas fără rezultat, și aveau să mai treacă mulți ani până ce un colegiu iezuit separat avea să devină o realitate la Ingolstadt. Când arhiepiscopul de Köln i-a convins pe iezuiți să preia Universitatea de la Dillingen, în 1563, pentru frați a început o lungă perioadă de tribulațiuni, în încercarea de a crea ceva în absența aproape totală a fondurilor. Pledoariile pe lângă arhiepiscop în favoarea sprijinului financiar promis se izbeau de urechi surde, întrucât arhiepiscopul însuși era nevoit să-și petreacă majoritatea timpului la Roma, pentru a scăpa de creditorii lui.

Canisius și-a dovedit aptitudinea pentru sfințenie în abordarea problemelor legate de colegii, povară care cădea aproape în totalitate pe umerii lui, în calitate de responsabil provincial în Provincia Germaniei de Sus a iezuiților. El nu s-a plâns niciodată de dezamăgirile cu care se confrunta, nici de munca suplimentară la care îl forțau promisiunile încălcate. Nu făcea decât să se roage pentru ajutorul lui Dumnezeu față de apostați. În ciuda calvarului pe care îl reprezenta o călătorie lungă în secolul al XVI-lea, el vizita fiecare colegiu din provincia sa cel puțin o dată pe an, pentru a ajuta la soluționarea dificultăților care solicitau prezența lui. În alte cazuri, păstra legătura prin scrisori voluminoase și dese. Dovedea o răbdare îngerească în rezolvarea ciondănelilor care izbucneau printre membrii personalului

din colegii, fără să împartă învinuiri și căutând mereu felul în care însușirile fraților lui iezuiți puteau fi folosite cel mai rodnic, iar slăbiciunile lor minimalizate. El conducea prin exemplul personal, contribuind astfel substanțial la susținerea moralului bărbaților care în alte condiții ar fi abandonat cauza sub presiunea muncii intense și a condițiilor chinuitoare.

Canisius obișnuia, de asemenea, să contracareze chemarea protestanților folosindu-și talentele apreciabile de predicator. Timp de șapte ani, începând din 1559, el a fost principalul orator de la amvonul catedralei Augsburg, ținând trei sau patru predici principale pe săptămână. El s-a constituit în centrul de rezistență catolică împotriva expansiunii protestante. Se vorbea în epocă despre faptul că el era autorul moral, prin predicile rostite, al convertirii a sute de oameni de la luteranism la catolicism. În mod cert, această puternică influență personală pe care o exercita a făcut ca, pe la 1560, să fie obiectul unei campanii concertate de defăimare din partea liderilor protestanți.

Conform instrucțiunilor superiorilor săi, Canisius s-a îndeletnicit și cu mânuirea condeiului. I s-a cerut să alcătuiască un rezumat clar și simplificat al doctrinei catolice și să compună catehisme aferente diverselor nivele, material didactic de calitate atât pentru copii, cât și pentru adulți. Iezuiții au recunoscut imediat că luteranii și calviniștii beneficiau de avantaje remarcabile în această privință. Canisius nu a precupețit nici un efort pentru a da la iveală lucrarea încredințată. Rezumatul său, *Summa Doctrinae Christianae*, a fost publicat în 1555, împreună cu catehismele pentru adulți și tineri. În decurs de câțiva ani, acestea au fost traduse în 15 limbi, fiind utilizate în toată lumea catolică. Din nefericire, Canisius nu era un scriitor inspirat, cu toate că era exact și migălos. Lucrările lui constau din afirmații clare, dar nu provocau cititorului o elevație spirituală. Totuși, menirea lor era să umple în mod adecvat un gol și să contribuie la pregătirea inimilor și intelectului catolicilor împotriva atacurilor protestante. Nu erau capodopere, dar erau contribuții valoroase la cauza Contrareformei.

Cei mai rodnici ani ai lui Canisius au fost deceniul șase și începutul deceniului șapte ale secolului al XVI-lea. Următorii aproape 30 de ani, până la moartea sa, survenită în 1597, nu au mai fost la fel de fertili. Atât viața, cât și activitatea lui însă au fost la fel de importante pentru Contrareformă. Felul lui de trai demonstra poporului german

că era posibil să fii simultan catolic și însuflețit de evlavie autentică. Brodrick îl caracterizează ca pe posesorul unei „simplități și sinceități atât de radioase, încât și sufletele cele mai grobiene trebuie că-i simțeau incandescența". În mod hotărât, el îl punea pe Dumnezeu pe primul loc în tot ce făcea. Își accepta numeroasele eșecuri și nenorociri ca pe daruri de la Dumnezeu, chiar dacă nu putea înțelege cum s-ar fi încadrat acestea într-un plan general. Vădea o ascultare absolută a superiorilor săi, reprezentanți ai divinității pe pământ, chiar când aceștia greșeau evident. Se mângâia cu credința că ceea ce părea a fi o eroare făcea desigur parte din scopurile lui Dumnezeu. Era convins de propria-i nimicnicie și își îndemna întotdeauna prietenii să se roage pentru el, pentru a-i spori meritele în ochii Domnului. Viața lui de zi cu zi era construită în jurul rugăciunii. Orice acțiune era însoțită de o cerere către Dumnezeu. Rostea câte o scurtă rugăciune chiar între înghițiturile de mâncare. Faptul că aceste rugăciuni erau mai degrabă mecanice și nu demonstrau o intuiție spirituală intensă sugerează faptul că religia lui era una izvorâtă din intelect, mai degrabă decât din inimă. Probabil din acest motiv a și fost mai mult respectat și admirat, și mai puțin iubit. Viața lui a fost absolut disciplinată și în întregime devotată lucrării lui Dumnezeu, așa cum o înțelegea el, dar i-a lipsit căldura. Sistemul lui de valori, în special așa cum reiese din scrisori, este ciudat pentru publicul modern, materialist, dar este revelator pentru mentalitatea iezuită a secolului al XVI-lea. În răspunsul la o scrisoare a mamei sale vitrege care-i anunța moartea tatălui său, scria:

Trebuie să încerci mereu să-ți duci crucea cu răbdare... Mă bucură să aflu că treci prin suferințe, pentru că ele sunt dovada că soțul tău credincios, tatăl meu, nu te-a uitat, chiar dacă tu ai uitat de tine însăți. Suferința răbdătoare este izvor de liniște și pace pentru cel care îndură. Ea ne pregătește să primim harul cel mai prețios, ne curăță inima de pete, deschide ochii orbi și pecetluiți de păcat, ne ține departe de mândrie și vanitate, ne ocrotește de durerile cumplite din Purgatoriu și ne face atenți și doritori de mântuire... Ce importanță are dacă am meritat să suferim sau nu? Măreția înseamnă să suferi cu răbdare și înțelepciune.

Aceste sentimente nu inspiră o admirație fără seamăn semenilor săi patru veacuri mai târziu, dar la momentul respectiv ele reprezentau o sursă de inspirație pentru cei mulți, care îndurau deseori dureri și chinuri.

7. Evaluare

Există printre comentatori tendința periculoasă de a presupune că popularitatea este echivalentă cu eficiența și succesul, în vreme ce lipsa de poularitate ar semnifica eșecul și lipsa oricărei realizări. În cele patru secole care au trecut, iezuiții au fost înfățișați în culori destul de sumbre. În legătură cu ei s-au așternut pe hârtie puține cuvinte frumoase și încă mai puține judecăți aprobatoare, cu excepția autorilor membri ei înșiși ai Societății. Dar ar fi o greșeală să deducem de aici că mișcarea iezuită a fost lipsită de importanță.

La fel de lipsit de înțelepciune ar fi să dăm crezare, fără a le cântări, afirmațiilor făcute de iezuiți înșiși sau de adversarii lor protestanți. Istoricii iezuiți, fără excepție, confirmă prejudecățile lor explicite, pornind întotdeauna, chiar când descriu activitățile iezuite în cele mai realiste detalii, de la premisa că punctul lor de vedere este cel just. Ei nu cercetează cu rigurozitate succesele înregistrate. Pe de cealaltă parte, contestatarii protestanți demonstrează același mod de a gândi marcat de prejudecăți cu sens opus dar efect identic. Ei tind a se folosi de iezuiți ca de niște țapi ispășitori, blamându-i pentru nereușita protestanților de a-și fructifica primele succese și acuzându-i de folosirea unor tactici necinstite dar foarte eficiente. În sprijinul acestor aserțiuni nu au fost aduse decât puține dovezi, după cum nu s-a încercat să se efectueze în mod serios o cuantificare a eficacității iezuite ca forță a Contrareformei.

Se pare că adevărul se află pe undeva la mijloc. Atât calculul probabilităților, cât și tendința britanică de a opta pentru compromis, ne fac să gândim că așa stau lucrurile. Totuși, în evaluarea contribuției iezuiților la Contrareformă, este nevoie de precauție. Adverbele calificative cum ar fi „probabil" și „poate" trebuie să abunde. Dar câtă vreme ne servim de ele, pare a fi îndreptățită descrierea iezuiților drept „vârful de lance al Contrareformei" – oamenii care au transformat

teoriile reformatorilor catolici în realitate. Chiar dacă nu putem ști cu exactitate numărul oamenilor asupra cărora influența lor s-a făcut simțită, sau măsura în care această influență a fost efectivă în fiecare caz, putem, desigur, să afirmăm că activitatea lor a avut efecte considerabile și în zone foarte extinse. S-ar putea chiar argumenta în mod convingător că fără această activitate Contrareforma ar fi fost oprită foarte curând după declanșarea ei.

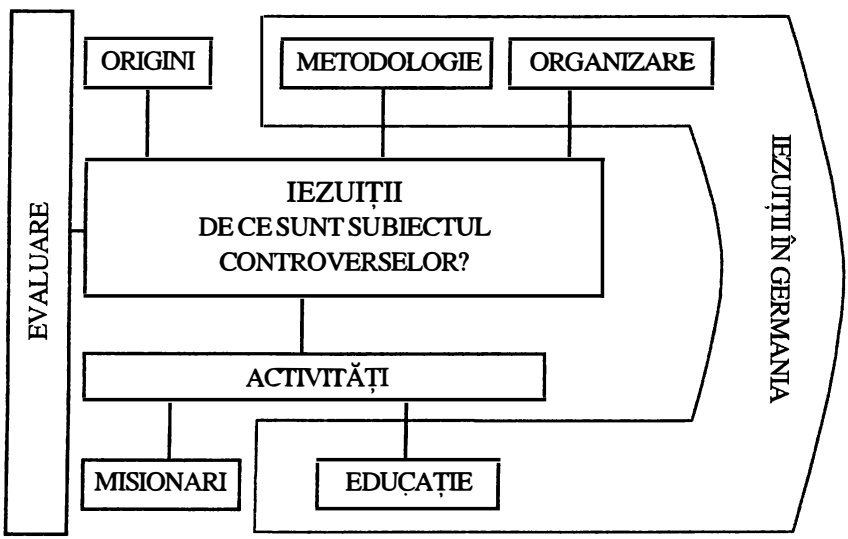

Rezumat – Iezuiții

Să luăm notițe despre „Iezuiții"

Este posibil să vi se ceară să scrieți un eseu întreg despre iezuiți. De aceea, notițele voastre la acest capitol trebuie să fie suficient de amănunțite ca să vă permită să vă pregătiți temeinic pentru aceasta. Următoarele puncte, subpuncte și întrebări vă vor fi de folos pentru luarea notițelor:

1. Introducere. În această secțiune sunt identificate subiectele esențiale pentru studiul istoric al iezuiților. Notați fiecare dintre aceste subiecte cu propriile voastre cuvinte.
2. Origini. Alcătuiți o schemă cronologică care să includă evenimentele descrise în această secțiune.
3. Metodologia iezuită

3.1. *Exercițiile spirituale.* De ce sunt acestea un posibil motiv de critică la adresa iezuiților?

3.2. Flexibilitate și intransigență. În legătură cu ce lucruri iezuiții a) admiteau b) nu admiteau compromisul?

4. Organizarea iezuită. Care erau punctele forte și care cele slabe ale organizării iezuite?
5. Activitățile iezuite

5.1. Activitatea misionară în străinătate. De ce istoricii Contrareformei au acordat realtiv mică atenție acestui aspect al activității lor?

5.2. Educația. De ce a fost aceasta considerată cea mai semnificativă activitate din punct de vedere istoric?

5.3. Alte activități. Care erau acestea și ce importanță au avut?

6. Iezuiții în Germania. Folosiți această secțiune ca pe un studiu de caz, din care să culegeți o serie de exemple de metodologie, organizare și activități iezuite, pentru a le utiliza drept dovezi în sprijinul afirmațiilor generale din notițele despre secțiunea precedentă.

6.1. Care erau trăsăturile care-i confereau forță lui Canisius și care punctele slabe?

7. Evaluare. Scrieți propria voastră evaluare despre semnificația relativă a iezuiților în cadrul Contrareformei. Specificați rezervele inerente evaluarii voastre și motivele existenței acestora.

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Iezuiții"

Examinatorii pun de regulă întrebări despre iezuiți, fiind de părere că subiectul oferă „câte ceva pentru toată lumea". Multe dintre acestea sunt întrebări despre iezuți în general, dar câteva se concentrează

asupra persoanei lui Ignațiu de Loyola în particular. Totuși, nimeni nu se așteaptă să scrieți numai despre Loyola timp de 45 de minute. Probabil vi se va cere fie să-l comparați cu Martin Luther sau Jean Calvin, fie să evaluați importanța rolului său în cadrul Contrareformei. În acest din urmă caz ar trebui ca o bună parte din răspunsul vostru să fie dedicat semnificației evenimentelor majore ale epocii (cum ar fi Conciliul din Trento) sau a altor personalități de marcă (de exemplu, papa Paul III).

Este recomandabil ca, mai ales în ultimele săptămâni de recapitulare, să învățați subiectele referitoare la Loyola, Luther și Calvin prin metoda „comparați și deosebiți". Asupra căror aspecte vă veți opri în analiza voastră? Obligatoriu trebuie să includeți unele (dacă nu chiar pe toate) din cele ce urmează: țeluri; metode; personaj și personalitate; doctrine religioase; influență; puncte forte și slăbiciuni.

Uneori astfel de întrebări pot părea înșelător de simple. De exemplu, subiectul „Comparați și deosebiți pe liderii religioși Martin Luther și Ignațiu de Loyola" este mult mai dificil decât pare, cum veți afla, fără îndoială, dacă încercați să pregătiți un plan de răspuns. Este important să alcătuiți o analiză pe baza aspectelor de mai sus, înainte de a începe să scrieți. Altfel, nu vi se vor clarifica în minte categoriile pe baza cărora veți face comparația și deosebirea și aproape sigur veți irosi timpul!

Analizați următoarele întrebări care includ cuvântul „iezuiți":

1. Cum explicați succesele repurtate de iezuiți în secolul al XVI-lea?
2. Cât de influenți au fost iezuiții în procesul Contrareformei?
3. În ce măsură a depins mișcarea de reformă catolică de iezuiți?
4. Care a fost contribuția definitorie a iezuiților la reforma catolică?
5. „Vârful de lance al Contrareformei". Este această descriere a iezuiților una exactă?
6. „Rolul iezuiților în procesul de Contrareformă a fost vital". Argumentați.

La trei din aceste întrebări se poate răspunde limitându-vă explicațiile numai la iezuiți. Celelalte trei vă solicită să extindeți discuția asupra întregii teme a reformei catolice și a Contrareformei. Stabiliți categoria în care poate fi plasată fiecare din întrebări.

Totuși, în cazul tuturor celor șase întrebări, peste jumătate din timp trebuie să-l dedicați aprecierilor despre iezuți, așa încât nu încercați să prezentați un răspuns pregătit dinainte despre Contrareformă în general. De asemenea, trebuie să acordați o atenție deosebită formulării exacte a întrebărilor. De exemplu, cu toate că întrebările 2 și 5 se referă în esență la același lucru, ele trebuie abordate în mod diferit. La una din ele se va răspunde în două părți: „în aceste feluri și în această măsură, da / în aceste feluri și în această măsură, nu". Care este această întrebare? În ce fel trebuie abordată cealaltă întrebare?

Întrebări bazate pe izvoare despre „Iezuiții"

1. Metodele iezuite

Studiați cu atenție extrasele din scrisorile în care Ignațiu de Loyola dă sfaturi despre cum să fie tratați cei puternici (paginile 95-96) și ereticii (pagina 96). Răspundeți la următoarele întrebări:

a) La ce categorie se referă Loyola îndeosebi când folosește termenul de „eretic" în al doilea extras?
b) În ce fel sugerează Loyola să fie tratați similar ereticii și cei puternici?
c) Care speră Loyola să fie rezultatul unui astfel de tratament? Folosiți în răspunsul vostru citate din ambele extrase.
d) Sfaturi precum cele date de Loyola au dus în multe privințe la nepopularitatea iezuiților. În rândul căror categorii se manifesta această lipsă de popularitate pe la 1600 și de ce?

2. Petrus Canisius (1521-1597)

Studiați cu atenție extrasul din scrisoarea lui Canisius către mama sa vitregă (pagina 116) și examinați portretul lui Canisius reprodus la pagina 111. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce înțelege Canisius prin expresia „să-ți duci crucea"? Care sunt implicațiile acestei metafore?
b) Care este justificarea lui Canisius pentru faptul că o povățuiește pe mama lui vitregă „măreția înseamnă să suferi cu răbdare și înțelepciune"?

c) Portretul lui Canisius nu este după natură, cu toate că probabil are drept model un material contemporan. Date fiind aceste circumstanțe, ce caracteristici ale lui Canisius încearcă artistul să evidențieze pentru privitor? Cum reușește acest lucru?
d) În ce fel au favorizat personalitatea și felul de a se purta al lui Canisius, așa cum sunt sugerate de portret și de extrasul epistolar, activitatea lui în Germania la momentul respectiv? Argumentați răspunsul cu alte cunoștințe pe care le aveți despre viața lui Canisius.

CAPITOLUL 6

Spiritul reformei catolice

Mulți dintre istoricii care au susținut impunerea termenului „reformă catolică" în detrimentul celui tradițional de „Contrareformă" nu se referă doar la cuvinte diferite. Ei solicită o schimbare în felul în care este perceput subiectul. Ei susțin că modificările care au avut loc în Biserica Catolică în secolul al XVI-lea au fost în esență rezultatul unei redeșteptări spirituale pe scară largă care debutase cu mult înainte de protestul lui Martin Luther și care ar fi re-format biserica și în cazul în care nu ar fi apărut protestantismul, care a imprimat mișcării un caracter de situație presantă. Acești istorici nu sunt de acord cu o analiză care cataloghează catolicismul ca pe un organism care reacționează la presiuni exterioare în loc să se înnoiască din interior. Ei au fost deschizători de drumuri în cercetările legate de viețile multor bărbați și femei remarcabili care au fost exemple vii ale vitalității spirituale ce a conferit coerență, pentru ei, istoriei catolicismului din secolul al XVI-lea. Argumentul lor este că, dacă se studiază numai acțiunile papilor, ordinele monahale noi, Conciliul din Trento și suveranii laici, reforma catolică nu este înțeleasă în profunzime. Ei susțin că dimensiunea spirituală vitală nu este îndeajuns reprezentată dacă nu se acordă importanța cuvenită activității și personalității unora dintre purtătorii de stindard ai redeșteptării catolicismului. Trebuie totuși să admitem că este imposibil să evaluăm în mod realist influența acestor oameni. Este cert că exemplul lor le-a insuflat altora un nivel de spiritualitate pe care altfel nu l-ar fi putut atinge, dar din cauza deficiențelor evidente a dovezilor scrise nu se poate încerca o cuantificare concludentă. Studierea vieților lor este un element esențial pentru înțelegerea „calității", mai degrabă decât a „cantității" reformei catolice.

1. Ioan al Crucii (1542-1591)

Una dintre nemulțumirile multor catolici de frunte referitoare la doctrina protestantă era că Luther și adepții săi nu le admiteau oamenilor posibilitatea de a juca vreun rol în câștigarea propriei lor mântuiri. Ei susțineau că doctrina protestantă despre mântuirea exclusiv prin credință era de natură să-i descurajeze pe oamenii de rând să ducă o viață morală și cu teamă de Dumnezeu, întrucât principalul stimulent – frica de osândă ca pedeapsă a păcatului – fusese înlăturat. Ca reacție la acest aspect al învățăturii protestante, reforma catolică punea un accent major pe faptele bune ale omului. De aceea, acei catolici care se bazau pe meditație și rugăciune în loc de fapte concrete (mai ales participarea la tainele bisericești) ca mijloc de dobândire a mântuirii au devenit din ce în ce mai marginalizați în biserică. Erau chiar bănuiți a nutri simpatii protestante.

Totuși, în Biserica Catolică exista o puternică tradiție în privința contemplației religioase, care data de la începuturile Evului Mediu. Îndeosebi în Spania exista o bogată moștenire legată de această experiență mistică. În consecință, pe la jumătatea secolului al XVI-lea au existau sute de călugări și călugărițe care se găseau în fața pericolului de a contrazice direcția în care se îndrepta biserica. Țelul vieții lor era de a atinge obiectivul suprem al misticilor – unirea sufletelor lor cu Dumnezeu prin golirea minții de orice gând sau dorință în afară de cele dedicate Lui. Unul dintre cei mai marcanți mistici spanioli ai reformei catolice a fost Juan de Yepes (1542-1591), cunoscut sub numele de Ioan al Crucii (Juan de la Cruz).

Misticismul s-a bucurat de destul de puțină atenție din partea istoricilor britanici. În general ei au considerat conceptele sale dificil de pătruns și încă mai dificil de explicat celor cu experiență religioasă limitată. În plus, valorile misticismului au fost deseori socotite irelevante în societatea noastră preponderent materialistă. Câteodată, semnificația istorică a acestui curent a fost ignorată, întrucât cercetătorii i-au respins revendicările chiar înainte de a le fi cântărit. Însă tradiția merită să fie examinată mai serios.

În centru misticismului stă credința că se poate ajunge la o stare de perfecțiune spirituală prin meditație. Aceasta este aproape întotdeauna asociată cu respingerea plăcerilor și dorințelor de ordin fizic.

Misticii aspiră să-și concentreze întreaga atenție în meditația despre Dumnezeu și să-și cheltuie cât mai puțin timp și energie în îndeplinirea nevoilor proprii. Ascetismul este parte integrantă a misticismului. Asceții motivați își refuză orice confort material care iese din sfera strictului necesar. Ei mănâncă numai atât cât să rămână în viață, locuiesc în cele mai rudimentare adăposturi și nu au alte posesiuni în afara hainelor de pe ei. Deseori se pedepsesc prin posturi îndelungate, prin autoflagelare și prin căutarea cu tot dinandinsul a celor mai neprielnice condiții de trai. Ei nu consideră aceste lucruri ca scopuri în sine, ci pedepse pentru păcatele lor și modalități de a adânci procesul de eliminare a dorințelor fizice și a fricii de durere. Scopul lor este de a învăța să îndure orice de dragul lui Dumnezeu.

Ioan al Crucii a fost profund influențat de aceste tradiții, încă din timpul copilăriei petrecute în Castilia. Când a terminat studiile universitare și a devenit preot, se hotărâse deja să-și trăiască viața încercând să ajungă la unirea sufletului său cu Dumnezeu. Era decis să urmeze calea misticilor și a asceților. Dar cu doi ani înainte devenise călugăr carmelit, ceea ce reprezenta un obstacol. Jurase să trăiască în conformitate cu reguli care interziceau excesele de felul celor pe care intenționa să le adopte acum. În 1567 era pe cale să părăsească ordinul, în căutarea unor reguli de viață mai austere, când a cunoscut-o pe Teresa de Ávila (vezi pag. 127), o călugăriță carmelită care dorea să întemeieze lăcașuri religioase care să se conducă după rânduielile originare, stricte, ale ordinului Fecioarei de pe Muntele Carmel. Ioan a aderat la inițiativă cu entuziasm.

Timp de aproape un deceniu, Ioan al Crucii a trăit retras ca pustnic într-o comunitate carmelită reformată, puțin numeroasă, care-și ducea zilele într-o sărăcie drastică, într-una din cele mai izolate regiuni din centrul Spaniei. Mânca numai cât să nu moară de inaniție, locuia într-o colibă minusculă, dărăpănată, în care nu putea nici să stea în picioare, nici să se întindă cu totul, și înfrunta căldurile toride și frigul mușcător din mijlocul platoului castilian. El explică motivele pentru care îndura aceste condiții în scrierile sale, care ulterior au fost publicate.

1 Sufletul care dorește ca Dumnezeu să i se predea în întregime trebuie să I se predea el însuși în întregime și să nu păstreze nimic pentru el...

> Afecțiunea și atașamentul pe care le încearcă sufletul pentru creaturi [*termenul tehnic care denumește lucrurile materiale*] face sufletul asemănător cu aceste creaturi; și cu cât este mai mare afecțiunea sa cu atât mai strânsă este egalitatea și asemănarea dintre ei...
>
> În comparație cu frumusețea infinită a lui Dumnezeu, întreaga frumusețe a creaturilor este diformitate extremă...
>
> Lumina unirii divine nu poate sălășlui în suflet dacă această afecțiune [*față de creaturi*] nu este mai întâi izgonită.

Faima lui a atras mulți recruți în rândul Carmeliților Desculți (ramura reformată a ordinului, numită astfel pentru că membrii săi renunțaseră să poarte încălțăminte și nu purtau decât sandale sau umblau desculți). Acest lucru i-a atras antipatia marcată a majorității Carmeliților Încălțați. În 1577, aceștia l-au răpit și l-au ținut prizonier timp de opt luni. În efortul lor de a-l convinge să renunțe la obiceiurile sale, ei au folosit alternativ tortura și tentativele de a-l mitui cu promisiuni de funcții înalte în cadrul ordinului. Dar totul a fost în zadar. Ioan considera că tratamentul la care era supus nu însemna decât o altă încercare a lui Dumnezeu de a-i testa fermitatea. El și-a petrecut perioada de chinuri scriind poezii în care își explica părerile și obiceiurile. După eliberarea din captivitate, el și-a continuat opera literară, dând la iveală, în timp și printre altele, o colecție restrânsă de poezii de cea mai bună calitate. Mulți critici îl consideră poetul cel mai talentat al Spaniei. De asemenea, este apreciat drept persoana care a făcut posibilă cea mai clară înțelegere a ramurii catolice a misticismului. Faima lui durabilă se întemeiază pe aceste două realizări.

Desigur, studentul vorbitor de engleză are dificultăți în a aprecia această măreție. Valoarea poeziei lui are mult de pierdut din cauza traducerii, iar înțelesurile sale sunt obscure pentru cei care nu apreciază subtilitățile misticismului. Audiența căreia se adresa Ioan erau în primul rând frații întru credință catolică, cei inițiați în tainele misticismului, și, chiar dacă unele din gândurile lui erau îndreptate către începători în ale credinței, scrierile sale rămân în general inaccesibile cititorului obișnuit. Dar, cel puțin, putem încerca să savurăm parfumul unor stanțe dedicate lui Dumnezeu, precum:

1 Dă-mi roadele Tale, din belșug și fără plată !
Și de acum înainte nu-mi mai trimite
Nici un sol,
Căci nimeni, în afară de Tine, nu mă poate mângâia.

Ioan al Crucii a găsit în cele din urmă satisfacția pe care o căuta și a exercitat totodată o influență considerabilă asupra catolicilor care nutreau aceleași aspirații din toată lumea. Exemplul lui personal a reprezentat o încurajare directă pentru numărul mare de adepți care au încercat să parcurgă un drum similar către perfecțiunea spirituală, iar scrierile lui au devenit în scurt timp lucrări de referință pentru cei care doreau să cucerească înțelesurile religiei prin contemplație. Dar, desigur, fiind mai degrabă un gânditor decât un om de acțiune, el nu a reprezentat decât o minoritate în cadrul reformei catolice. Impactul modelului său a fost limitat de faptul că mulți dintre simpatizanții săi au căzut victime Inchiziției, care nu avea încredere în evidenta lui respingere a „recuzitei" religiei organizate, în vreme ce învățăturile lui se dezvăluiau numai celor adânc încredințați. Și totuși, Ioan al Crucii a fost o personalitate importantă. El a fost simbolul redeșteptării spirituale derulate în biserică în timpul reformei catolice. Acesta a fost un fenomen care nu datorează nimic ascensiunii protestantismului și ar fi apărut chiar dacă Luther nu ar fi existat. El a făcut parte din renașterea reală și independentă a interesului în aspectele spirituale și nu poate fi în nici un caz calificat drept o reacție defensivă. Totuși, impactul personalității lui a fost mai redus decât cel al unei alte carmelite, de al cărei nume el este strâns legat – Teresa de Ávila. Amândoi au fost canonizați și au devenit sfinți ai bisericii catolice.

2. Teresa de Ávila (1515-1582)

Ioan al Crucii avea un singur mare avantaj față de mai vestita lui contemporană. El era bărbat. Teresa de Avila era „doar femeie". Aceasta era o diferență vitală în Spania secolului al XVI-lea, unde stereotipia referitoare la sex era extremă. Bărbații trebuia să fie activi și dominatori. Ei trăiau în lume, liberi să călătorească după pofta inimii și să se însoțească cu cine doreau. Femeile trebuiau să fie pasive și supuse, iar

viața lor se limita aproape în exclusivitate la zidurile locuințelor. În fața unei tinere se deschideau numai două căi spre viitor. Putea fie să se căsătorească, de obicei în primii ani ai adolescenței și deseori cu un bărbat mult mai în vârstă, trebuind să facă față perspectivei de a naște câte un copil pe an, până la epuizare. Sau putea să se călugărească. În fiecare an, mii de fete, mai ales din rândurile familiilor numeroase de nobili, alegeau această a doua cale. Unele o făceau împinse de vocație autentică. Acestea fuseseră câștigate de argumentele în favoarea abandonării lumii strâmbe, pentru a-l căuta pe Dumnezeu în liniștea unei mânăstiri. Dar cele mai multe își întemeiau alegerea pe considerații mai pragmatice. Teama de sex, și mai ales de nașterea de prunci era larg răspândită în rândul fetelor și tinerelor femei, dintre care multe fuseseră martorele suferințelor mamelor și hotărâseră să evite o soartă asemănătoare. În orice caz, un lucru bine înțeles era realitatea că nu existau suficienți bărbați disponibili pentru ca fiecare fată să-și găsească un soț. Faptul că mulți bărbați se căsătoreau cu două sau trei femei succesiv – întrucât moartea la naștere era un lucru obișnuit printre tinerele soții – nu compensa reducerea numărului potențialilor soți prin emigrare în America sau moartea pe câmpurile de bătaie ale Europei. Deseori, femeile intrau într-o mânăstire în momentul în care devenea clar că nu ar mai fi putut atrage un soț.

Teresa de Ahumada ar fi putut, în adolescență, să aleagă din elita bărbaților din orașul castilian Ávila. Nu numai că era considerată o fată frumoasă, atât fizic, cât și ca personalitate, dar provenea și dintr-o familie de vază și avută. Tatăl ei i-ar fi putut asigura o zestre însemnată, iar ea părea suficient de puternică pentru a da naștere la o droie de copii sănătoși. Însă Teresa era hotărâtă să nu se mărite. Încă de la o vârstă foarte fragedă înțelesese, înfricoșător de acut, cât de scurtă este viața pe pământ, în comparație cu eternitatea și era înspăimântată de posibilitatea osândei veșnice.

1 Toate sunt nimicnicie, lumea este vanitate, viața este scurtă: am început să mă tem că dacă mor voi merge în iad, și cu toate că nu eram încă pregătită să mă călugăresc, am văzut că era viața cea mai bună și mai sigură: și, treptat, am hotărât să mă silesc să
5 mă dedic religiei.

Cu toate că tatăl ei avea nevoie de ea să-i țină gospodăria – mama ei murise la nașterea cele mai mici surori – la 20 de ani Teresa fuge la o mănăstire, alegând-o pe cea a carmelitelor din Ávila, pentru că auzise că acolo condițiile de confort erau cele mai bune. Tatăl ei, un om foarte religios, a consimțit în cele din urmă să-i dea voie să rămână la mănăstire, donând acesteia și zestrea fetei. În urma acestui act de generozitate, Teresei i s-a permis să aibă o chilie separată (în fapt un apartament cu tot necesarul) și avea să i se acorde respect de către călugărițele care proveneau din medii sociale inferioare. Viața socială a mânăstirii era intensă. Călugărițele aveau voie să se viziteze una pe cealaltă în chiliile lor, vizitatorii erau primiți în salonul lăcașului, iar maicile își puteau petrece perioade îndelungate pe la prieteni sau rude.

Timp de peste 20 de ani, Teresa a beneficiat de această existență, la adăpost de rigori și severitate. Totuși, ea nu ducea în nici un caz o viață laică. A supraviețuit unei serii de crize spirituale, în cursul cărora disprețul față de sine și depresiile care urmau i-au pus serios în pericol viața. Când și-a revenit, și-a găsit consolarea în „rugăciunea contemplativă". Aceasta era principala tehnică utilizată de mistici pentru a se debarasa de dorințele telurice și a se apropia mai mult de Dumnezeu. Până în 1559 își câștigase în toată cetatea renumele de sfântă, datorită viziunilor ei, stărilor extatice și de transă pe care le experimenta. Susținea că în viziunile ei nu numai că-l vedea pe Isus, ci purta și conversații cu el. Aceste stări de extaz și transă păreau celor care asistau a fi leșinuri sau perioade de pierdere a cunoștinței, în timpul cărora zâmbetul întipărit pe fața ei demonstra că experimenta bucurie, și nu durere. Se spune că uneori levita. Teresa explica aceste evenimente drept întâlniri cu Duhul sfânt, care îi lăsau sufletul revigorat.

Viziunile și întâlnirile de acest tip nu erau neobișnuite printre călugărițele spaniole din epocă. Dar ele erau întâmpinate cu suspiciune de către conducerea ierarhică exclusiv masculină a bisericii, care le considera fie înșelăciuni, fie rezultatul imaginației feminine ultra-active, sau lucrarea diavolului. Unele din cele mai cunoscute vizionare contemporane ale Teresei au admis, forțate fiind să mărturisească, faptul că experiențele lor nu erau decât simulacre auto-induse, menite să le atragă prestigiu printre suratele lor. Evenimentele care nu puteau fi explicate în acest fel erau categorisite în general drept lucrări ale diavolului. Teresa însăși a fost nevoită să se supună unor investigații

amănunțite efectuate de mai multe echipe de slujbași reputați ai bisericii. În ciuda faptului că toate aceste anchete s-au finalizat cu verdictul care afirma că „harul" ei era lucrarea lui Dumnezeu, și nu a diavolului, în ochii multora ea a rămas suspectă.

Dar Teresa a continuat să dedice mult timp călătoriilor ei spirituale, urmând calea bătătorită a misticilor. Încerca să se elibereze de dorințele omenești prin abnegație și lungi ore de meditație în tăcere și rugăciune. Harta acestui itinerar spiritual este conturată în scrierile ei, care, publicate după moartea autoarei, au devenit tratate populare pe marginea rugăciunii. În 1571 și-a îndeplinit și aspirația cea mai de preț, pe care a descris-o drept căsătoria ei spirituală cu Isus, pe care de atunci încolo îl numea mirele. Era convinsă că El era mereu cu ea, și ea cu El, și că era întotdeauna prezent pentru a-i da porunci prin rugăciune. Autenticitatea afirmațiilor ei nu era pusă la îndoială în epocă, și a reprezentat un izvor de inspirație pentru catolici până în ziua de azi. Nu există nici un dubiu despre faptul că ea era profund încredințată de realitatea experiențelor ei.

Dar nu harul Teresei a imortalizat-o ca personalitate importantă a reformei catolice. Istoricii o evocă în principal ca pe fondatoarea unui număr de mănăstiri și schituri carmelite reformate (numite Desculțe). Pe la 1560 era deja foarte dezamăgită de lipsa de rigoare care domnea în mănăstirea ei, unde maicile trăiau după regulile carmelite „moderate", stabilite prin decret papal la sfârșitul secolului al XV-lea. Regulamentul moderat fusese introdus în toate lăcașurile de cult carmelite pentru că regulile primare (originare), care datau din Evul Mediu timpuriu fuseseră considerate prea aspre pentru a fi compatibile cu mentalitatea Renașterii. Teresa ajunsese la concluzia că destinderea permisă de regulamentul moderat făcea ca maicilor să le fie practic imposibil să se mai concentreze asupra îndatoririlor primordiale de slăvire a lui Dumnezeu și pregătire a sufletelor pentru împărăția cerurilor. Opiniile ei se întemeiau pe 25 de ani de experiență proprie, timp în care, asemenea suratelor ei călugărițe, ea însăși cedase ispitei de a se interesa cu prea mult entuziasm de treburile lumești. Petrecuseră cu toatele multe ore în conversații mărunte, atât în chiliile lor, cât și în salonul mânăstirii, unde oaspeții erau întreținuți deseori și cu însuflețire. Erau prea preocupate de aspectul lor exterior, petrecând mult timp pentru a-și croi rasa (hainele) cât mai în pas cu

moda și purtau chiar o mulțime de bijuterii. Făcuseră eforturi pentru a-și asigura confortul trupesc în cât mai mare măsură. Veșmintele erau făcute din materiale fine, chiliile erau dotate cu lenjerie și mobilă de calitate și hrana cea mai bună era achiziționată pentru a fi savurată în așezământul monahal.

Teresa era convinsă că viața maicilor ar fi fost mai plină de sens dacă ele și-ar fi concentrat mai mult atenția pe slăvirea lui Dumnezeu. În schiturile noi pe care intenționa să le întemeieze dorea să facă în așa fel încât călugărițele să nu fie distrase în nici un fel. Acest obiectiv avea să fie realizat în parte prin reducerea ocaziilor de a sta de vorbă. În interiorul mânăstirii aveau să fie interzise vizitele reciproce, iar oaspeții descurajați să vină. În plus, izolarea trebuia să fie totală. Călugărițele nu aveau să aibă permisiunea să părăsească așezământul, iar singurul contact cu rarii vizitatori avea să fie viul grai. Nu numai că maicile urmau să poarte un văl negru care să le acopere toată fața, dar ele aveau să fie ascunse de ochii străinilor îndărătul unor site, care permiteau să treacă doar sunetul și atât. Teresa s-a gândit că un alt factor care contribuia la lipsa de strictețe era dimensiunea schitului. O comunitate numeroasă, cum era mănăstirea în care convietuia la momentul respectiv, împreună cu alte 130 de maici nu avea mari șanse să fie caracterizată de sfințenie. De aceea, ea a fixat o limită numerică superioară de 13 călugărițe (sporindu-l mai târziu la 21) în noile lăcașuri. Deosebit de importantă era și selecția atentă a celor care urmau să fie primite, întrucât era convinsă că, pe lângă cantitate, calitatea reprezenta o problemă în mănăstiri. Acest aspect o punea câteodată în încurcătură față de binefăcătoarele ei:

> Dacă Alteța voastră îm poruncește, nu mai este nimic de spus, am să mă supun. Dar o rog pe Alteța voastră să reflecteze serios și să nu dorească decât binele pentru așezământul vostru. Unde călugărițele sunt puține la număr, calitatea este proporțional mai bună. După mine, eu nu voi primi pe nici una din cele două de care îmi vorbiți. Nu găsesc la ele nici sfințenie, nici curaj, și nici suficiente talente ca să fie în avantajul schitului.

Teresa credea că privațiunile materiale aveau să le ajute pe călugărițe să se concentreze asupra lui Dumnezeu. Ea insista ca îmbrăcămintea

și lenjeria lor de pat să fie din materialul cel mai aspru, ca postul să fie cât mai des, să nu mănânce niciodată carne și să toarcă pentru a-și merita hrana. Ea nu era însă extremistă în privința renunțării de sine. Era hotărâtă ca regulile să fie îngăduitoare în cazurile în care aplicarea lor putea într-adevăr să ducă la șubrezirea sănătății. Ducea chiar muncă de lămurire cu cele care erau excesiv de zeloase să-și schimbe comportamentul. Unul din lucrurile care nu-i plăceau în mod special era recurgerea excesivă la flagelare (lovirea propriului trup sau al alteia drept pedeapsă pentru păcate și în amintirea suferințelor lui Isus în drum spre Calvar, pentru a fi răstignit). Nu credea că ar fi merite deosebite în orice exagerări ale maltratării autoimpuse, ca pericole considerabile. Așa descrie ea însăși încercarea de a-l convinge pe Ioan al Crucii și pe adepții săi de acest lucru:

> I-am implorat să nu-și impună penitențe cu atâta severitate... Îmi era teamă ca diavolul să nu folosească acest mijloc pentru a sfârși cu ei înainte ca lucrarea pe care o speram de la acești părinți să fie terminată... [diavolul] vede răul pe care i-l pot face câtă vreme sunt în viață și îi ispitește să se supună unor canoane nebunești pentru a le distruge sănătatea.

Teresa avea o mare putere de persuasiune când vorbea cu oamenii față în față. În 1562 a reușit, în sfârșit, să-l convingă pe episcopul de Ávila să-i permită să deschidă un schit reformat în cetate, în ciuda numeroșilor adversari locali. Următorii cinci ani și i-a petrecut liniștită în noul ei lăcaș. Apoi a primit vizita Generalului italian al ordinului carmeliților, care ținea mortiș să impulsioneze întemeierea de așezăminte reformate. El i-a înmânat hrisoave de privilegii, care-i permiteau să înființeze schituri reformate (și cel mult două mănăstiri) pe întreg teritoriul Castiliei, fiecare aflat sub controlul episcopului local, și nu al responsabilului de provincie, șeful local al ordinului.

Între 1567 și 1581, Teresa a mai deschis 21 de lăcașuri reformate. De fiecare dată, pentru a câștiga sprijinul necesar, se angaja într-o luptă dificilă. De regulă, pentru a obține permisiunea de la fiecare episcop, era necesară o perseverență dusă la extrem, deseori însoțită de rugăminți personale timp de mai multe luni, chiar și atunci când fusese găsită o binefăcătoare bogată, dispusă să contribuie cu

fonduri la ridicarea lăcașului. Dar împotrivirea cea mai puternică venea din partea organizației de carmelite deja existente în Spania. Ura carmelitelor încălțate împotriva Teresei era deosebit de veninoasă. Apogeul a fost atins în 1577 și 1578, printr-o campanie coordonată de defăimare, hărțuire fizică și campanie politică adversă. Teresa a fost acuzată în fața papei de șarlatanie, de desfrâu (era pe atunci în vârstă de peste șaizeci de ani), manuscrisul autobiografiei ei a fost obținut prin înșelăciune și înaintat Inchiziției sub învinuirea de erezie, câțiva dintre partizanii ei principali (inclusiv Ioan al Crucii) au fost răpiți si întemnițați în mod ilegal și, printr-o combinație de amenințări subînțelese și dezinformare, personalități politice importante au fost determinate să nu-i ofere sprijin. Dar în 1581, schimbările persoanelor din funcțiile cheie au făcut ca cei care erau în favoarea Teresei să ajungă iar la conducere. Inchiziția a declarat că Teresa nu trebuia să răspundă la nici o acuzație, în vreme ce papa nu numai că a acceptat propunerile ei detaliate pentru regulile ce urmau să fie repsectate în așezămintele călugărițelor descălțate, ci a acceptat chiar separarea carmelitelor încălțate de cele desculțe, fiecare cu propria structură ierarhică. Astfel, în ultimele luni de viață, Teresa a beneficiat de liniștea sufletească pe care i-o dădea certitudinea că viitorul ctitoriei ei era în siguranță.

3. Filippo Neri (1515-1595)

Dacă Teresa era în esență o conformistă, contemporanul ei italian, Filippo Neri, a fost un veritabil „spărgător de tipare", cel mai vestit dintre „personajele" reformei catolice. Neconvențional până la extrem, el și-a dat toată silința să-i șocheze pe toți cei pe care-i considera „îmbâcsiți" și a refuzat să permită cuiva să se ascundă de el în spatele convențiilor sociale. Nu-și scotea pălăria și ședea în prezența papei (ceea ce se considera a demonstra o scandaloasă lipsă de respect), și vorbea cu potentații cu o curtenie zeflemitoare, chiar luându-i pe după umeri (lucru interpretat de obicei drept insolență). În timpul ceremoniilor oficiale făcea pe măscăriciul, iar la ocaziile importante nu se conforma cu solemnitatea atmosferei. Se îmbrăca în combinații de haine revoltătoare, iar la o sărbătoare publică a apărut cu o jumătate

de față proaspăt bărbierită, în vreme ce pe cealaltă jumătate etala o barbă de o săptămână. Era imposibil să-l intimidezi sau să-l influențezi. Trebuia fie să-l accepți așa cum era, fie să nu ai nimic de-a face cu el.

Filippo s-a născut într-o familie săracă din Florența. Spre sfârșitul adolescenței, beneficiind doar de o educație rudimentară, a plecat la Roma. În scurt timp a devenit extrem de religios (din motive necunoscute), iar personalitatea lui magnetică i-a câștigat faimă în sânul comunității florentine din Cetatea eternă. În deceniul al cincilea al secolului al XVI-lea îl găsim implicat mai tot timpul în acte de binefacere, mai ales pe lângă bolnavii incurabili, iar în 1551 devine preot capelan în biserica comunității unde locuia. Astfel s-a lansat în activitatea care l-a consacrat – cea de creator și lumină călăuzitoare a Oratoriului Roman.

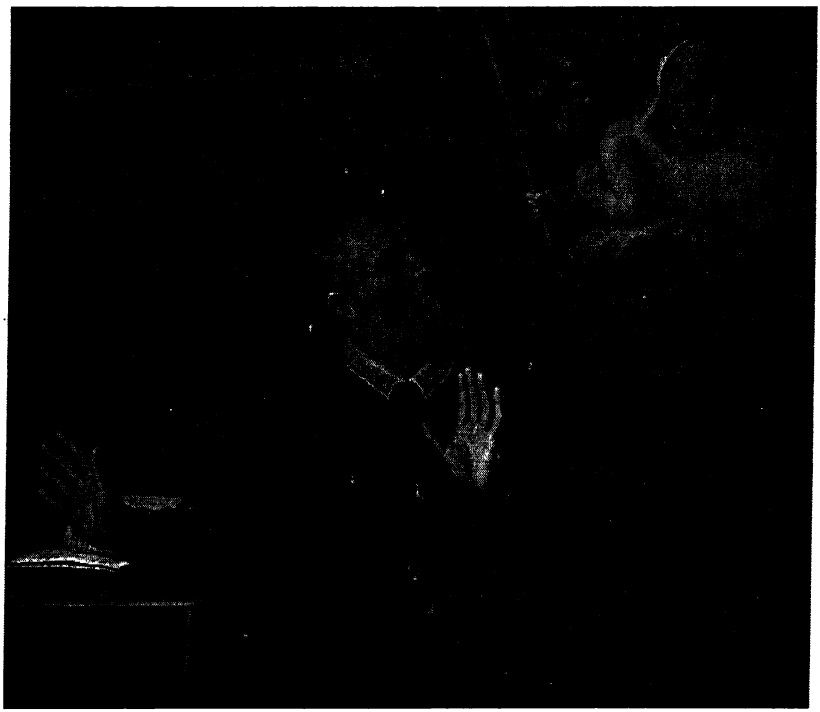

Sf. Filippo Neri

Începuturile Oratoriului Roman constau în simple întâlniri zilnice a opt bărbați dintre adepții lui Filippo, cărora le citea pasaje din lucrări religioase populare, după care se comentau cele ascultate. Oricine era liber să-și exprime propriile opinii. Deseori făceau plimbări de o zi, vizitând cele mai sfinte biserici din Roma, timp în care predicau, cântau și se rugau, atrăgând audiențe largi. Pe măsură ce popularitatea Oratoriului sporea și tot mai mulți preoți se implicau în mod regulat, activitățile sale deveneau mai oficiale și se contura o distincție între „actorii" preoți și „spectatorii" mireni. Lecturile se transformau în slujbe, iar discuțiile în serii de scurte prezentări ale tinerilor preoți. În 1575, papa a recunoscut oficial „Congregația Oratoriului", acordându-i drept de folosință asupra unei biserici părăginite și a unei mănăstiri părăsite. Lui Filippo îi displăcea această înregimentare. În timpul vieții lui, Oratoriul s-a păstrat ca o adunare *ad hoc* de preoți care își câștigau singuri mijloacele de trai, nu purtau nici o uniformă și erau liberi să se alăture sau să plece din Congregație după cum doreau. Constituțiile Congregației (regulamentul oficial) nu au avut aprobarea papei până în 1612. Până la acea dată se înființaseră, în multe orașe din Italia și din Franța, alte Oratorii, după modelul lui Filippo Neri, dar independente de frăția din Roma.

Istoricii au avut tendința de a se apleca asupra rolului jucat de Filippo Neri în calitate de întemeietor al uneia dintre cele mai interesante organizații noi ale reformei catolice. Dar asta înseamnă aproape a-l parodia, căci lui îi displăcea orice fel de formalitate. El se considera un „spirit liber" și îi încuraja și pe alții să fie „ei înșiși". Ar fi făcut echipă potrivită cu generația *flower-power* din anii 1960. Respingea rolul de lider convențional și rareori le spunea celorlalți ce să facă. Dar chiar și atunci când dădea instrucțiuni, acestea nu erau aproape niciodată formale. În repetate rânduri, el scotea din biserică pe câte unul din adepții săi și-l trimitea să lucreze în spital, afirmând că acesta se rugase prea mult și venise timpul să-l slujească pe Dumnezeu în alte moduri. Discipolii săi își puteau face propriile reguli numai în măsura în care era clar că el însuși nu avea să le urmeze. Susținea cu îndărătnicie că logica era lucrarea diavolului și refuza să se lase convins de argumentele practice. Ura conven-ționalismele celebrității. În cele mai bune cazuri îi contrazicea, iar în cele mai rele, îi lovea pe cei care-l numeau sfânt. A refuzat să fie

numit cardinal și îi trata pe cei doi discipoli ai săi care au acceptat ca și cum ar fi fost deja morți.

Ce îl împiedica, date fiind aceste condiții, să fie categorisit drept nebun? Charisma personală îl salva. Aproape toți cei care l-au cunoscut – inclusiv câțiva papi și mulți cardinali – au fost fermecați de el. Avea o personalitate impresionantă în toate privințele. Era centrul atenției, oriunde s-ar fi aflat. Unul din discipolii bogați, dar șovăitori, descrie astfel ce i s-a întâmplat:

> M-a cucerit într-un mod atât de măreț, încât n-am mai putut să mă despart de el. Mă însoțea în calească, pentru a mă convinge să perseverez în practica religioasă, ca să nu mă forțeze el să-l urmez – un lucru pe care nu l-am făcut cu nimeni altcineva – îmbrățișându-mă și arătându-mi tot felul de semne de afecțiune. Era atât de încântător și avea maniere atât de fermecătoare că ar fi putut determina pe oricine să facă orice ar fi dorit.

A doua jumătate a vieții și-a petrecut-o în principal ascultând spovedanii și ca „îndrumător al conștiințelor" pe lângă o mulțime de oameni de rând, dar și de vază. Cuvântul lui de ordine era bucurie. Era de acord cu moralitatea convențională, dar își încuraja adepții să se simtă cât mai bine. Era ostil față de disciplina exagerat de strictă, rezultată din constrângere sau autoimpusă, și se aștepta să fie ascultat în aceeași măsură în care se supunea el însuși celor mai buni ca el. Credea că fiecare individ trebuia să-și urmeze conștiința și să nu abdice de la responsabilitățile față de semeni.

În ciuda refuzului lui Filippo de a fi etichetat de ceilalți ca o persoană ieșită din comun, încă din timpul vieții aproape toată lumea îl considera sfânt. De aceea a și fost canonizat în 1622. Sfințenia lui se datora în parte numeroaselor viziuni și extazelor mistice pe care le-a experimentat. Unii afirmau că l-au văzut levitând când slujea mesa (ceea se credea că este un semn al favorii speciale de care se bucura în fața lui Dumnezeu), iar apropiații lui relatau că deseori cădea în transe de durată, în vreme ce își spunea rugăciunile personale. Filippo își dădea toată silința să împiedice aceste stări, despre care nu credea că sunt inspirate de Dumnezeu. Multe voci spun că bufoneriile lui aveau drept scop să schimbe atmosfera, în momentele în care simțea

că se îndreaptă către o experiență spirituală dureroasă. Dacă era necesar, făcea acest lucru chiar în mijlocul unei slujbe în biserică. Dar respectul de care se bucura la Roma se datora anilor de altruism total. Era întotdeauna la dispoziția celor care aveau nevoie de confortul spiritual pe care el îl putea aduce – chiar în ore târzii din noapte – și trata orice problemă pentru care era solicitat cu seriozitate. Cu toate că îi încuraja de multe ori pe ceilalți să nu ocolească plăcerile nevinovate, propria lui bucurie părea să izvorască din ajutorarea semenilor.

Și totuși, în multe privințe, el nu era ceea ce îndeobște ar putea fi numit un sfânt. Era departe de a fi perfect. Putea să se comporte intolerant și jignitor. Se manifesta deschis împotriva femeilor, pe care le considera „neghioabe"; judeca oamenii după aspectul fizic și nu voia să aibă de-a face cu cei pe care-i considera urâți; nu avea răbdare cu cei care înțelegeau mai greu spusele lui, uneori le striga în ureche același lucru pe care ei nu reușeau să-l înțeleagă; și multe dintre farsele pe care le punea la cale, amuzante pentru spectatori, erau extrem de jenante pentru cei vizați direct. Una din poznele obișnuite erau să-l pună pe unul din discipolii lui mai tineri, în public, să facă un lucru despre care știa că îi este imposibil să-l îndeplinească. În multe privințe, nu era prea cumsecade.

Dar Filippo Neri a fost o figură importantă a reformei catolice. El a reprezentat o ramură a catolicismului profund spirituală și care își ducea povara cu bucurie și spirit de independență. Redeșteptarea catolicismului din secolul al XVI-lea a fost în mare parte caracterizat de puritanism intolerant și disciplină rigidă. În vreme ce papii izgoneau homosexualii din Roma, Filip se delecta la lumina zile cu relațiile, niciodată de natură fizică, pe care le întreținea cu băieții, atât de numeroși în alaiul adepților lui. Contemporan cu iezuiții care pretindeau ascultare oarbă și disciplină militară de la membrii lor, Filippo refuza chiar să specifice ce fel de penitențe să îndeplinească cei care i se spovedeau, afirmând că aceștia înșiși trebuiau să hotărască ce se cuvine. Chiar dacă orientarea catolică al cărei reprezentant a fost Filippo nu a constituit decât pentru puțin timp curentul central al mișcării, a dat măsura frontului larg în care avansa reforma catolică. În secolele care aveau să vină, amintirea lui avea să fie invocată pentru a-i tempera pe cei care riscau să devină prea gravi.

4. Vincent de Paul (c.1580-1660)

Se afirmă deseori că punctul culminant al reformei catolice a fost atins în Franța în timpul domniilor lui Ludovic al XIII-lea (1610-1643) și Ludovic al XIV-lea (1643-1715). Acest puct culminant poate fi exprimat în temeni calitativi, dar este în esență o problemă de cantitate. Activitatea motivată pe temeiuri spirituale care se desfășura la acea epocă era, într-adevăr, extrem de intensă, și, datorită faptului că era inspirată, sau cel puțin sprijinită în bună măsură de membri ai claselor dominante, a beneficiat de o bună reflectare în documente. Aceasta a însemnat că istoricii au avut acces la ele, iar subiectul a fost cercetat pe larg.

Reforma catolică în Franța se impunea cu necesitate. În 1600, Biserica Galicană (biserica catolică a Franței) era pe ducă. Probabil peste jumătate din populația cu înclinații religioase (care nu însumau decât zece la sută din populația totală) fusese ademenită să se dezică de vechea credință de atracția puternică exercitată de calvinism, pentru care biserica catolică practic muribundă nu reprezenta o competiție reală. Reformele decretate de Conciliul din Trento fuseseră ignorate aproape cu desăvârșire în Franța, iar multe din abuzurile incriminate rămăseseră nesancționate. În esență, organizația bisericii era alcătuită din două grupări de oameni total diferite. Ierarhia superioară, care consta în arhiepiscopi, episcopi, abați, stareți, preoți și alți deținători de funcții în dioceze, era recrutată aproape în exclusivitate dintre mezinii familiilor aristocrate, iar majoritatea își considerau posturile ca pe niște sinecure, surse de venit fără muncă propriu-zisă. La cealaltă extremă se situau zecile de mii de preoți parohi, mai toți proveniți din familii de țărani, diferența între aceste categorii constând în faptul că cei din urmă obțineau un venit modest din oficierea (deseori incorectă) a slujbelor la biserica locală. Mulți dintre ei nu aveau decât o educație minimă și-și petreceau timpul liber, pe care îl aveau din plin, contribuind la construirea reputației de bețivani și afemeiați. În sudul Franței umbla vorba că cel mai sigur mijloc de a ajunge în iad era să te faci popă.

În primii ani ai secolului al XVII-lea, un număr însemnat de catolici francezi înstăriți (cel mai probabil de ordinul sutelor), au simțit nevoia să schimbe această situație. Motivația lor principală era o

îngrijorare reală în legătură cu bunăstarea spirituală a majorității populației, care nu primea „hrana" religioasă de care aveau nevoie. Ei fost însuflețiți de exemplul unui număr mic de clerici deosebiți, care aveau capacitatea de a transforma bunele intenții în acțiuni pozitive, și dintre care câțiva au fost ulterior canonizați de către papă. Cel mai renumit dintre acești sfinți a fost Vincent de Paul, cunoscut în Franța sub numele de „Monsieur Vincent".

Despre Vincent de Paul se cunosc o sumedenie de lucruri. Opiniile și credințele lui despre un număr mare de probleme se regăsesc pe larg în miile de scrisori care ne-au rămas, scrisori pline de sfaturi și îndrumări pe care le scria discipolilor săi. Dar în ceea ce privește viața lui, există o serie de fapte neclare. S-a născut într-o familie săracă de țărani în Gasconia, dar nu s-a păstrat înregistrarea datei sale de naștere. Biografii săi și-au dat cu presupusul în legătură cu aceasta, în baza informațiilor disponibile, așa încât în tratatele de istorie generală a perioadei se întâlnesc diverse date, deseori avansate drept fapt dovedit. Totuși, nici una nu este certă. De exemplu, se afirmă deseori că s-ar fi născut în 1576. Dar această dată nu reprezintă decât presupunerea primului său biograf, care se baza pe data cunoscută a hirotonirii lui, 1600, dată la care ar fi trebui, conform legii canonice, să aibă cel puțin 24 de ani. Se pare însă că hirotonirea s-a făcut la o vârstă inferioară, dacă e să ne luăm după cele mai de încredere dovezi (declarația lui Vincent însuși referitoare la etatea sa, făcută pe la 1630), care ne conduc fie la anul 1580, fie 1581.

Vincent de Paul nu era un tânăr prea arătos. Era un copil deosebit de inteligent, salvat din obscuritatea mediului rural, printr-un act de caritate, de un magistrat din orașul apropiat, care i-a plătit studiile. Alegerea cinului preoțesc era o urmare firească pentru acest început. Biserica reprezenta calea cea mai firească de a scăpa de sărăcie pentru copii dotați proveniți din păturile inferioare ale societății. Vincent era exemplificarea cea mai remarcabilă a acestui proces. Lipsa de conexiuni în lumea bună însemna imposibilitatea de a-și asigura un post bine plătit. Dar personalitatea lui puternică și inteligența eminentă, asociată cu dibăcia de a-și croi drumul l-au făcut o persoană demnă de a deveni un slujbaj mărunt în familia membrilor evlavioși ai aristocrației. Între douăzeci și treizeci de ani pare a fi fost un exemplu tipic de preot abil și avid, care căuta să fie pe placul celor bogați și

puternici, cu scopul de a fi promovat mai târziu. Nu se știe ce eveniment l-a transformat în bărbatul care a devenit pe la treizeci de ani, de o bunătate fără margini, care nu stătea o clipă să se gândească la propria lui bunăstare. Am putea crede că a ajuns să creadă în rolul pe care-l juca în fața protectorilor lui bogați, și a decis să dedice generozității acea energie și fermitate pe care până atunci le utilizase în realizarea ambițiilor proprii.

Oricare ar fi fost motivul, efectele erau evidente. Vincent de Paul poseda capacitatea de a-i face pe oameni să le placă să facă binele. El folosea acest talent pentru a căpăta sume mari de la bogați în sprijinul celor întreprinse de el cu imaginație creatoare și vaste abilități organizatorice. Prima inițiativă a sa, ca și cea mai de durată și eficientă, a fost recrutarea femeilor pentru acte de caritate. În 1617, el a întemeiat Doamnele Carității, o organizație formată din femei cu avere care în timpul liber se îndeletniceau cu ajutorarea bătrânilor, a bolnavilor și a săracilor. În mai puțin de zece ani se înființaseră peste 100 de grupuri de doamne în această organizație. Dar Vincent nu era satisfăcut de impactul acestei prime structuri create de el. Ajutorul necesar celor năpăstuiți depindea în mare măsură de disponibilitatea cuiva de a dedica cu consecvență timp unor treburi umilitoare. Doamnele nu erau dispuse să facă așa ceva.

De aceea, în 1633, Monsieur Vincent s-a convins că avea nevoie de o organizație în care orice femeie, indiferent de statutul ei social, să poată lucra cu normă întreagă. El a înființat Fiicele Carității (cunoscut și sub denumirea de Surorile Cenușii, din cauza culorii uniformelor lor), un ordin deschis tuturor, ale cărui membre trăiau în comun, fără a fi supuse jurămintelor pe care le depuneau călugărițele. Pe parcursul vieții lui Vincent, în fiecare an se înființau două noi așezăminte ale ordinului, iar dezvoltarea sa a continuat și continuă și în prezent, răspândindu-se în toată lumea catolică. Surorile Cenușii lucrau în principal în spitale, îngrijind bolnavii, dar ele aveau și sarcina de a se preocupa de toți cei care au nevoie de ajutor, oriunde s-ar afla ei – în închisori, pe străzi, pe câmpurile de luptă sau în propriile lor case. În decursul veacurilor, efectul cumulat al activității sociale a Surorilor a fost enorm, dar la începutul existenței sale, semnificația majoră a ordinului a constat în crearea unui precedent. În mod tradițional, [illegible] în ceea ce privește organizațiile

femeilor care nu sunt nici izolate, nici supuse regulilor impuse de jurămintele clasice. Recunoașterea Fiicelor Caritații a reprezentat o breșă. Ordinul a deschis calea pentru înființarea altor zeci de organizații similare în secolele care au urmat.

Totuși, ar fi incorect să creăm impresia, așa cum au făcut-o multe tratate de istorie, că îndeletnicirea principală a lui Vincent de Paul a fost satisfacerea nevoilor fizice ale celor năpăstuiți. Interesul lui de căpătâi a fost, fără îndoială, bunăstarea spirituală a semenilor săi. A doua organizație majoră întemeiată de el a fost Misiunea Franceză (1625). Scopul Misiunii era de a predica eficient și de a îndeplini cum se cuvine sacramentele bisericii în zona rurală a Franței, unde beneficiile religiei erau în mare măsură necunoscute. Fiecare acțiune a Misiunii dura câteva luni și era dusă la bun sfârșit de un grup de preoți pregătiți special, care, după cum spune un document al organizației, se obligaseră

> să renunțe la viața de oraș... pentru a se dedica în întregime și cu desăvârșire salvării săracilor, mergând din sat în sat, plătind în comun, pentru a predica, a instrui, a povățui și a învăța pe oamenii aceia sărmani catehismul... [Ei] nu trebuie să plece din sat până ce toată lumea a fost instruită în legătură cu cele necesare pentru mântuire, și până ce toată lumea s-a spovedit.

Până în 1660, Misiunea număra 131 de preoți și 52 de ajutoare dintre mireni, organizați în 23 de case. Se desfășuraseră 840 de misiuni, majoritatea în zonele rurale, dar și în câteva centre urbane notorii pentru depravarea lor. Peste tot, metoda consta în a-i converti pe oameni prin simplitatea mesajului și smerenia celor care-l răspândeau. Vincent le amintea cu consecvență misionarilor săi că

> Noi nu credem într-un om pentru că este învățat, ci pentru că-l prețuim și-l iubim.

Câștigarea prețuirii și a dragostei însemna că misionarii trebuiau să locuiască în comunitate suficient de mult timp pentru a fi acceptați. Această disponibilitate de a dedica timp unei comunități constituia secretul succesului considerabil al Misiunii. Cu toate că nu există

statistici de încredere pentru a susține verdictul istoricilor care spun că Misiunea a provocat în bună măsură redeșteptarea religioasă în Biserica Galicană în secolul al XVII-lea, avem dovezi numeroase, constând în relatări care vorbesc despre zeci de mii de francezi, atât catolici propriu-zis, cât și hughenoți, care s-au atașat în mod autentic de biserică în urma demersurilor Misiunii.

Împreună cu cei mai angajați slujitori ai bisericii din epocă, Vincent de Paul era preocupat și de pregătirea, în general slabă, a preoțimii din Franța. Pe lângă faptul că majoritatea nu aveau școală și o educație adecvată, erau și lipsiți de credință. Mulți erau complet inapți să-și îndeplinească îndatoririle. Dar Vincent nu deținea funcția necesară pentru a se ocupa de această problemă într-o manieră coerentă. El nu putea decât să încerce să abordeze situația în mod treptat. Începând din 1628, el a organizat o serie de „Prelegeri pentru ordinanzi", unde cei pe cale de a deveni preoți participau la un „curs fulger" de 20 de zile despre îndatoririle ce le reveneau. Era destul de puțin, dar era mai mult decât nimic. În câțiva ani, participarea la un astfel de curs devenise o condiție obligatorie în vederea hirotonirii cam într-o treime a diocezelor din Franța. După 1643 s-a înregistrat o creștere rapidă a numărului de seminarii (colegii de pregătire pentru preoți) din țară. Lazarinenii – cum erau cunoscuți membrii Misiunii, după numele sediului lor din Paris – erau în avangarda acestei mișcări, ei înființând șapte seminarii înainte de moartea lui Vincent. Cu toate că seminariile lazarinene aveau perioade de școlarizare scurte – de la șase luni la doi ani – și concentrate numai pe pregătire și consolidare a credinței, în dauna unor obiective educaționale mai ample, cei 400 de preoți care absolveau în fiecare an erau infinit mai bine pregătiți decât majoritatea înaintașilor lor care funcționau la epoca respectivă.

Vincent nu a neglijat în întregime nici nevoile preoților existenți. El a inițiat cursuri de pregătire de o zi, la locul de muncă al fiecăruia, cunoscute sub denumirea de Conferințele de marți, iar exemplul său a fost urmat pe scară largă și pentru mult timp aproape în toată țara. Rezultatul a fost că în scurt tim a devenit o normă ca preoții activi să petreacă o zi pe săptămână retrași împreună cu colegii lui, sporindu-și cunoștințele și abilitățile și aprofundând sau reînnoindu-și credința. Cu toate că este imposibil să cuantificăm acest progres, se crede că el a însemnat o contribuție semnificativă la creșterea spirituală a catoli-

cismului în Franța. Vincent de Paul merită creditat ca inițiatorul său efectiv, chiar dacă munca propriu-zisă a fost întreprinsă de alții.

Comentatorii catolici au avut tendința de a exclude orice critică din evaluarea contribuției lui Vincent de Paul la renașterea spirituală a bisericii în Franța. Ei l-au înfățișat deseori ca pe cel care a înfăptuit, cu deplină virtute, voința lui Dumnezeu. În mod sigur așa s-a văzut și el însuși, cam după anul 1620. Se considera un mistic autentic, care-și disciplinase propriile dorințe astfel încât acestea să nu influențeze în nici un fel activitatea lui. El își povățuia discipolii să fie la fel de deschiși să primească instrucțiunile lui Dumnezeu:

> Aveți grijă să nu stricați lucrările lui Dumnezeu cu graba. Aveți răbdare și învățați să așteptați. Prea adesea noi stricăm un lucru bun când ne grăbim, pentru că acționăm așa cum ne dictează simțămintele noastre. Lucrarea pe care Dumnezeu o dorește se înfăptuiește aproape de la sine, fără ca noi să ne gândim la ea. Faceți binele pe care-l aveți de făcut. Nu spun că trebuie să ne apucăm de orice, fără discernământ, ci să facem ceea ce vrea El de la noi. Noi Îi aparținem Lui, și nu nouă înșine.

Se pare că eficiența lui Vincent se datora în parte dorinței lui de a face pe plac numeroșilor săi protectori puternici, inclusiv regina, pretinzând că sugestiile lor de a face ceva erau inspirate de Dumnezeu.Probabil culmea lingușirii neintenționate, acest lucru însemna că el era întotdeauna bine primit în cercurile clasei conducătoare și totodată avea ocazia de a influența politica la cele mai înalte nivele, în special în probleme cum ar fi fost numirea episcopilor. Chiar dacă nu a putut schimba practica de a alege noii episcopi din rândul familiilor conducătoare ale țării, el a stabilit principiul ca cei numiți să aibă atât o educație corespunzătoare, cât și să fie dispuși să îndeplinească îndatoririle funcției. Cu toate acestea, disponibilitatea lui de a primi sugestii din partea elitei societății a avut o consecință evidentă. Numeroasele proiecte pe care le-a inițiat nu aveau o structură organizată și tindeau să nu se finalizeze. Din fericire pentru acestea, el a reușit să atragă mulți adepți energici, care au slujit alături de el. Astfel, multe din întreprinderile începute de el au dat în cele din urmă roade.

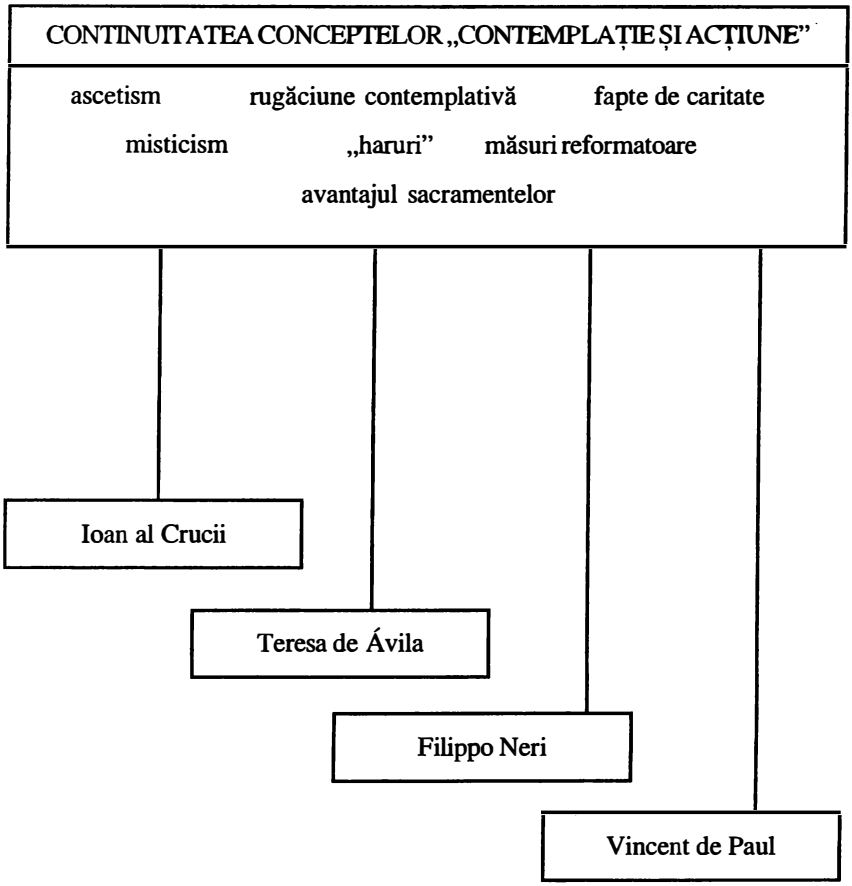

Rezumat – Spiritul reformei catolice

***Să luăm notițe despre** „Spiritul reformei catolice"*

Probabil nu vi se va cere nociodată să scrieți o lucrare detaliată despre cei patru sfinți prezentați în acest capitol. Dar este posibil să aveți nevoie să vă folosiți de ei drept exemple într-o discuție despre natura reformei catolice. Ca urmare, notițele voastre ar trebui să aibă în vedere identificarea modului în care fiecare dintre cei patru au ilustrat câte un aspect al renașterii spirituale în interiorul bisericii. Totuși, nu e necesar

să rețineți amănunte despre viața lui Ioan al Crucii, Teresa de Ávila, Filippo Neri sau Vincent de Paul, așa că nu este esențial să le notați.

Probabil cel mai util ar fi să luați notițe la cele patru titluri de secțiune din acest capitol. Pentru fiecare persoană, încercați să răspundeți la întrebările: „Ce tip de spiritualitate prezintă el/ea?" și „Care a fost semnificația lui/ei în istoria Bisericii Catolice?" Includeți dovezile pentru a susține fiecare afirmație din răspunsul vostru. Nu abordați fiecare personaj izolat. Încercați să identificați asemănările și deosebirile dintre ei.

Întrebări bazate pe izvoare despre „Spiritul reformei catolice"

1. Ioan al Crucii și misticismul

Citiți extrasele din scrierile lui Ioan al Crucii de la paginile 125 și 126. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Din ce motive scrie Ioan al Crucii în primul extras că dorește să alunge iubirea pentru „creaturi"?
b) Care este scopul misticismului descris în al doilea extras?
c) Ce a făcut Ioan al Crucii în efortul de a izgoni dragostea pentru „creaturi"? Răspundeți la aceste întrebări folosind cunoștințele dobândite din citirea acestui capitol.

2. Teresa de Ávila

Citiți extrasele din scrierile Teresei de la pagina 128, 131 și 132. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce spune Teresa în primul extras despre motivele care au determinat-o să devină călugăriță?
b) Ce caracteristici ale Teresei rezultă din al doilea și al treilea extras?
c) Identificați care sunt cele două extrase din autobiografia Teresei și care este cel din scrisorile ei. Motivați răspunsul.
d) Care este semnificația folosirii diavolului în raționamentul din al treilea extras?

3. Atracția lui Filippo Neri

Citiți descrierea farmecului exercitat de Filippo Neri de la pagina 136 și studiați portretul reprodus la pagina 134. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Descrieți, numai pe baza dovezilor conținute în extras, tehnicile folosite de Filippo Neri pentru a câștiga sprijinul autorului.

b) Ce dovezi din extras sugerează faptul că autorul era un convertit șovăitor?

c) Care este părerea autorului despre Filippo Neri? Explicați pe larg răspunsul vostru.

d) Portretul a fost pictat în 1647 și trebuia expus în biserica pe care papa o repartizase pentru Oratoriul Roman. Ce încearcă să comunice artistul în acest portret? Explicați răspunsul pe larg.

e) Comparați și reliefați deosebirile dintre cele două dovezi despre Filippo Neri.

4. Vincent de Paul și Misiunea

Citiți extrasele de la paginile 141 și 143. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Care este implicația expresiei „să renunțe la viața de oraș" din primul rând al primului extras?

b) Ce dovezi ne oferă extrasele referitoare la metodele folosite de Misiune?

c) În ce măsură ne oferă al doilea extras o explicație pentru realizările întrucâtva disparate ale lui Vincent de Paul?

CAPITOLUL 7

Efectele reformei catolice și ale Contrareformei în politica internațională

Majoritatea studenților din ziua de azi au crescut în spiritul a două concepte: cel al unei societăți divizate (de rasă, religie, avere, vârstă), precum și cel al unei lumi divizate (țări dezvoltate și în curs de dezvoltare, bogate și sărace, din est și din vest). Tiparele uzuale de gândire care rezultă din acceptarea ideii acestei diviziuni – în special folosirea pe scară largă a noțiunilor colective „ei" și „noi" – sunt de mult evidente în tendința de a căuta răspunsurile la probleme prin confruntare și nu prin cooperare și prin eforturi de a ajunge la consens. Susținerea necondiționată a propriului grup – fie acesta rasial, religios sau național, sau chiar suporterii unui club de fotbal – combinată cu ostilitatea îndreptată împotriva celor care sunt diferiți, reprezintă norma în majoritatea societăților moderne. Așa stau lucrurile în Europa de multe veacuri. Antagonismul existent între catolici și protestanți, începând cu 1550 până pe la 1650 reprezintă exemplul cel mai elocvent. Uneori adversitatea celor două părți atingea cote atât de virulente încât mulți contemporani considerau Europa occidentală ca fiind divizată în două tabere armate aliniate în poziție de atac. Până în urmă cu o generație majoritatea istoricilor aceptau această percepție a contemporanilor ca oglindind realitatea.

Dar în ciuda importanței pe care o avea divizarea dintre cele două ramuri majore ale creștinătății europene occidentale, aceasta nu reprezenta decât rareori factorul determinant în politica internațională. În realitate era vorba mai degrabă de decorul în care actorii își jucau rolurile. Aceasta nu însemna că problemele religioase nu contau, ci că majoritatea oamenilor de stat erau gata să sacrifice interesele religiei dacă nevoile egoiste de moment o cereau; și aceasta nu pentru că afacerile internaționale ar fi fost dirijate numai de ipocriți cinici, ci pur

și simplu interesele religiei nu deținеau primordialitatea decât pentru puțini suverani. În cele mai multe cazuri victoria cauzei unei grupări religioase era cu adevărat un scop de atins, dar era unul printre multe altele, și unul care deseori trebuia compromis.

În plus, mijloacele de propagandă ale epocii, care încercau să arate un front catolic unit și un front protestant la fel de omogen sunt de natură să inducă în eroare. Nici unul din acele grupuri nu era solidar, iar luptele intestine erau de multe ori la fel de acerbe ca și cele cu adversarii. Desigur, aceasta nu reprezenta decât regula consacrată în lumea catolică. Încă de la stabilirea episcopului Romei drept conducător spiritual al creștinătății occidentale la începutul Evului Mediu, existaseră condiții propice pentru dispute majore între suveranii laici și papă. Acestea apăreau de obicei fie când papa încerca să-și sporească ingerința în treburile interne ale statului, fie când un suveran încerca să exercite un control mai strict asupra bisericii din teritoriile sale. Astfel de conflicte s-au perpetuat fără încetare pe tot parcursul epocii reformei catolice și a Contrareformei, mai ales din cauză că suveranii căutau să profite de nevoia papei de a fi sprijinit de aceștia. Chiar dacă în tabăra protestantă nu existau surse asemănătoare de conflict, diferențele de organizare și doctrină între bisericile diverselor state erau deseori suficiente pentru a slăbi devotamentul pentru o cauză comună. Așa stăteau lucrurile îndeosebi în cazul bisericilor luterană și calvinistă. De multe ori membrii acestora își tratau coreligionarii protestanți ca și când *ei* ar fi fost adevăratul dușman.

Istoricii care percep tradiționalist Contrareforma drept o luptă împotriva protestantismului au subliniat semnificația eforturilor întreprinse de catolici de a recâștiga teritoriile pierdute, mai ales în Imperiu, în Țările de Jos și în Marea Britanie. Prezentul capitol se ocupă tocmai de această abordare și de neajunsurile sale.

1. Ferdinand și Isabela

În contextul dat, faptul că cele mai importante dintre disputele inițiale de politică internațională privind reforma catolică și Contrareforma au avut loc între papă și monarhii Spaniei, este poate ironic. Ferdinand și Isabela au guvernat împreună din 1479 până în 1504 Spania formată

din unirea provinciilor lor, Aragon și Castilia. Cu mult înaintea apariției protestantismului ei au obținut, pas cu pas, de la o serie de papi, permisiunea de a exercita un control aproape independent asupra bisericii pe teritoriile lor. Regele Ferdinand a fost autorul principal al activității diplomatice laborioase care a stat în spatele acestor schimbări. Dar regina Isabela (deseori numită Isabela Catolica) a profitat de libertatea relativă și de neamestecul papei pentru a pune în practică o serie de reforme în biserica spaniolă. În ultimul sfert al secolului al XV-lea în Spania au avut loc multe schimbări pe care Conciliul din Trento nu aveau să le propună spre a fi introduse în alte părți decât peste o jumătate de secol mai târziu. Astfel, Spania a rămas pe tot parcursul secolului al XVI-lea țara care a impus ritmul în lumea catolică.

2. Carol al V-lea

Sarcina de a ține piept răspândirii protestantismului în primele sale decenii i-a revenit lui Carol al V-lea, nepotul lui Ferdinand și al Isabelei. El era Sfântul Împărat Roman (1519-1556), ca și suveranul landurilor burgunde (care includeau Țările de Jos) și al regatelor Spaniei. În calitate de Sfânt împărat roman, el a moștenit responsabilitatea de a ocroti interesele Bisericii Catolice, responsabilitate pe care o trata cu maximă seriozitate. I-ar fi fost mai ușor să nu o facă, căci devotamentul lui față de biserică îi limita spațiul de manevră în celălalt centru de interes major al vieții lui – lupta împotriva regilor Franței, din familia Valois, pentru supremație în Europa. Același lucru îl făcea și vulnerabil în fața intrigilor dușmanilor lui mai puțin scrupuloși, gata să profite de devotamentul lui față de cauza bisericii pentru a se alia cu adversarii lui religioși. Astfel, francezii nu numai că erau pregătiți să se alieze cu statele luterane din Germania pentru a-i forța mâna lui Carol, ci își foloseau și influența pentru a amâna convocarea unui conciliu general unde Carol spera să ajungă la o înțelegere cu protestanții (vezi pagina 55), și erau chiar gata să-și unească forțele cu musulmanii din Imperiul Otoman în efortul de a-i distrage atenția lui Carol de la obiectivele lui principale. Această ultimă acțiune a scandalizat mare parte a societății civilizate europene. Toată lumea se aștepta ca suveranii creștini să facă front comun pentru a-i opri pe păgâni.

Acțiunile francezilor nu erau singurul factor care-i complicau lui Carol eforturile de a face față „amenințării protestante", așa cum ajunsese să o numească. Dacă el ar fi fost suveranul direct al teritoriilor în care Martin Luther și-a început revolta împotriva autorității papei, ar fi putut interveni de manieră decisivă. Dar nu era. În calitate de împărat, el guverna prin interpuși. Cu toate că autoritatea politică în întregul Imperiu îi revenea lui în ultimă instanță, el nu putea face mare lucru fără încuviințarea principilor și a consiliilor orășenești care alcătuiau primul nivel al guvernării. Acest acord era din ce în ce mai greu de obținut pe măsură ce tot mai mulți principi și consilii orășenești sesizau avantajele implicate de încetarea supunerii religioase față de Roma. Ei își dădeau seama nu numai de faptul că n-ar mai fi fost nevoie ca sume mari de bani să treacă Alpii pentru a satisface „lăcomia papalității", dar ar fi devenit posibil ca o parte din averea bisericii să fie deviată în propria lor vistierie. În procesul consolidării puterii lor teritoriale, ar fi avut de asemenea de câștigat potențiale avantaje politice. Sistemul vechi permitea ca deciziile în multe probleme esențiale de interes local, cu precădere cele care se refereau la căsătorie și moștenire, să fie luate la Roma. Un suveran care adopta protestantismul ar fi putut să hotărască în aceste chestiuni acasă, unde probabil ar fi influențat în mod decisiv rezultatul. Așa stând lucrurile, existau puține stimulente pentru principi și consilii orășenești să se opună solicitărilor din partea minorităților zgomotoase de cetățeni de a se declara în favoarea protestantismului, chiar dacă aceasta ar fi implicat atragerea mâniei împăratului.

În timpul deceniilor trei și patru ale secolului al XVI-lea, Carol era pregătit să-și manifeste dezaprobarea doar prin vorbe. Simțea că nu-și putea permite să-i îndepărteze pe conducătorii statelor protestante din Germania. El spera să câștige sprijinul lor activ, sub forma unor contribuții financiare la cheltuielile armatei sale care-i apăra teritoriile împotriva Franței și a Imperiului Otoman. În cel mai rău caz, scopul lui era să le mențină neutre. De aceea, strategia lui era de conciliere. A încercat să le dea satisfacție protestanților permițându-le să-și vadă nestingheriți de învățăturile lor, câtă vreme erau dispuși să caute împreună cu el un acord de compromis care să fie acceptabil atât de către catolici, cât și de către protestanți, și câtă

vreme erau dispuși să-și ia angajamentul de a nu încuraja în nici un fel o ruptură mai mare față de Roma.

De la începutul anilor 1540, Carol n-a mai vrut să se arate conciliant. Amenințările imediate din partea Franței și a turcilor fuseseră înlăturate, iar probabilitatea de a ajunge la o înțelegere cu protestanții, care să ducă la o reunificare a bisericii, era, în urma tratativelor de la Regensburg, din 1541, pusă serios sub semnul îndoielii. Carol se simțea acum suficient de puternic ca să-i zdrobească pe germanii protestanți cu forța armelor. A început pregătiri diplomatice minuțioase. A dezbinat unitatea statelor protestante ademenindu-l în taină pe ducele Saxoniei să treacă de partea lui, în schimbul promisiunii de a căpăta teritorii și titluri. S-a asigurat, de asemenea, că cel mai important aliat al luteranilor, Franța, avea să rămână neutră. În timpul a două campanii, în 1546 și 1547, armatele protestante au fost nimicite. Se părea că acum Carol avea să devină eroul Contrareformei. Dar nu a fost să fie.

Carol nu a putut să-și transforme victoriile militare în realizări politice de durată. Încercarea de a folosi puterea indiscutabilă a armatelor sale în scopul de a-și impune voința în treburile interne religioase ale Imperiului s-a lovit de opoziția statelor protestante, dar și de a celor catolice. Ambele grupări erau dispuse să lase de o parte diferendele lor doctrinare pentru a forma un front unit împotriva amenințării pe care o reprezenta o putere imperială sporită. Suveranii catolici erau mai degrabă dispuși să accepte persistența protestantismului, decât să admită schimbările politice din Imperiu, al căror rezultat amenința să fie transformarea principilor practic în slugile unui guvern central puternic. Din cauza faptului că armatele sale erau insuficient de numeroase pentru a ocupa mai mult de o neînsemnată parte a Imperiului într-o singură campanie, Carol nu avea altă soluție decât să consimtă la solicitarea principilor ca suveranii luterani să nu fie înlocuiți *in corpore* cu catolici. Forța armelor se dovedise nulă în această situație.

Treptat, Carol a ajuns la concluzia că nu avea cum să rezolve problema protestantă în Germania. Tentativele lui de a încheia un acord de compromis prin negocieri directe se soldase cu un eșec; distrugerea capacității protestanților de a se opune prin forța armelor nu realizase mare lucru; iar evenimentele din timpul Conciliului din Trento, când protestanții veniseră cu cereri imposibil de admis, au

confirmat că nici un conciliul general nu putea să astupe breșa creată între cele două părți. Se epuizase orice cale acceptabilă de rezolvare politică a situației. În 1555, recunoscând că el nu putea să progreseze în nici un fel, a predat puterea în Germania fratelui său, Ferdinand, și s-a retras în Spania, în singurătate. Un an mai târziu, el a abdicat oficial de la tronuri. Fiul său, Filip, a fost înscăunat rege al Spaniei și suveran al landurilor burgunde. Ferdinand a devenit Sfântul împărat roman.

Ferdinand s-a apucat imediat să rezolve problema în cele mai bune condiții posibile. Prin Pacea de la Augsburg (1555) s-a recunoscut dreptul luteranismului, ca grupare de biserici independente, de a continua să existe. S-a convenit ca fiecare suveran din Imperiu să fie liber să aleagă între catolicism și luteranism, și ca populația să fie obligată fie să adopte religia conducătorului, fie să se mute în altă parte. Admiterea faptului că schisma era permanentă reprezenta exact capitularea pe care Carol nu fusese în stare să o accepte.

Istoricii au fost interesați să speculeze asupra motivelor care au determinat eșecul lui Carol în confruntarea cu protestanții germani. Acest insucces nu era normal la momentul respectiv. Puțini contemporani și-ar fi imaginat că un grup de dizidenți religioși vor fi în stare să spulbere dorințele celui mai puternic suveran pe care l-a cunoscut Europa de la Carol cel Mare, în urmă cu șapte secole. Acest lucru i-a făcut pe unii comentatori să pună sub semnul întrebării angajamentul lui Carol pentru cauza restabilirii unității bisericii. Astfel de rezerve sunt de înțeles, întrucât se poate argumenta că împăratul nu și-a făcut din nimicirea protestanților prioritatea numărul unu decât prea târziu. Faptele sale par să demonstreze că el considera mai importante luptele cu Franța și apărarea Europei Occidentale de incursiunile avansate ale otomanilor. Se pare că politica lui era să se ocupe pe rând de fiecare lucru, iar rezultatul a fost că protestantismul a ajuns în capul listei după mulți ani.

Totuși, acest raționament poate fi înșelător. Felul în care a abordat Carol luteranismul în Germania a fost probabil mai mult rezultatul unui calcul greșit, decât reflectarea faptului că nu i s-a acordat prioritate. Poate că este un lucru de înțeles că cineva care se confruntă cu provocări din toate direcțiile trebuia să se ocupe mai întâi de lucrurile importante și urgente, și abia după aceea de problemele importante, dar care păreau mai puțin presante. Nu e de mirare că intenția turcilor de a cuceri

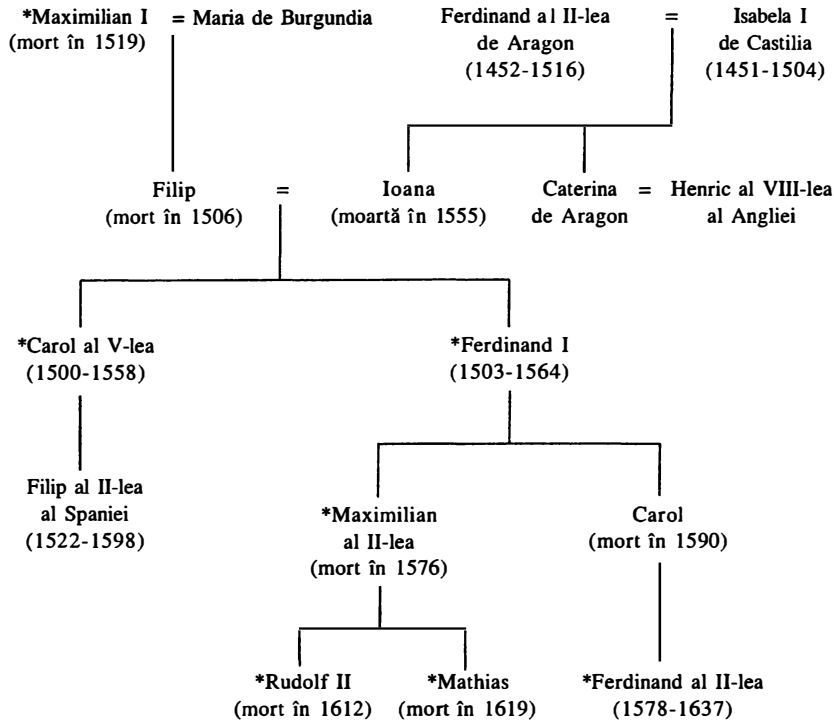

Sfinții împărați romani sunt indicați cu *

Descendența dinastiei Habsburgilor

Viena și de a invada Europa centrală a captat atenția lui Carol în mai mare măsură la sfârșitul deceniului patru al secolului al XVI-lea, iar amenințarea atacurilor din partea Franței l-a absorbit cu regularitate în timpul domniei sale. Prin comparație, problemelor religioase ale Germaniei trebuie să le fi dedicat mult mai puțin timp, chiar dacă le considera a fi la fel de importante. Dar, desigur, Carol a făcut două greșeli. El a presupus că ar fi posibil să folosească argumente raționale pentru a soluționa problema ridicată de Luther, fără să-și dea seama că protestanții se angajaseră într-o situație care nu accepta compromis, în special în ceea ce privea respingerea autorității papei. Pe de altă parte, el s-a gândit că avea să fie suficient dacă se va concentra asupra problemelor religioase după ce își va fi îndeplinit aspirațiile dinastice.

Dar, așa cum au demonstrat evenimentele, lucrurile nu au stat așa. Răspândirea luteranismului atinsese cote prea înalte pentru a mai putea fi anihilat în momentul în care împăratul s-a decis să acționeze, la jumătatea deceniului cinci.

Cu toate acestea, ar fi nedrept să afirmăm că insuccesul lui Carol de a-și atinge scopurile în relațiile lui cu luteranii i s-a datorat în întregime. Este adevărat că făcuse greșeli, dar cei care ar fi trebuit să împartă cu el responsabilitatea de a reface unitatea bisericii nu l-au susținut. Papii din epocă i-au subminat încercările de a ajunge la o soluție de compromis, refuzând inflexibili să pună în aplicare atât reformele organizatorice, cât și cele doctrinare, care i-ar fi putut satisface pe protestanții moderați. Ei considerau că ereticii germani trebuiau să admită că o apucaseră pe căi greșite și să ceară iertare pentru păcatul lor, deși nu exista nici o posibilitate reală ca acest lucru să se întâmple. În plus, alți suverani catolici, mai ales regii Franței și principii din Imperiu, erau mai interesați să profite de avantajele politice pe care le crea această situație, decât să pună capăt schismei. În ceea ce-i privea, reunificarea bisericii nu era deloc o prioritate de vârf.

3. Filip al II-lea

Contrareforma s-a conturat definitiv ca mișcare politică în timpul domniei fiului lui Carol al V-lea, Filip al II-lea (1556-1598), rege al Spaniei și suveran al imperiului spaniol care cuprindea teritorii din Italia și din cele două Americi și landurile burgunde. Acest fapt se datora în parte convingerilor și comportării lui Filip. El se credea împuternicit de Dumnezeu pentru a converti cât mai mulți semeni la „adevărata Lui biserică". Era un bărbat scrupulos, care își respecta în genere principiile și în consecință nu era ușor de abătut de la hotărârile luate, chiar când era evident că politica lui inspirată de credința religioasă nu-i servea cel mai bine propriile interese. Cu toate acestea, nu se considera în nici un fel „unealta" papalității. El credea că însuși Dumnezeu îi încredințase o misiune și nu privea cu ochi buni nici o ingerință din partea papei. Convingerea lui era că dacă papa dorea să-i susțină tactica, acest lucru reprezenta un avantaj, dar nicidecum o premisă obligatorie.

Din fericire pentru unitatea cauzei catolice, părerile agresive, de contra-atac ale lui Filip coincideau în mare măsură cu cele ale papilor din epocă, îndeosebi în cazul lui Pius V (1566-1572). Amândoi considerau Anglia ca având o însemnătate vitală, fiind vorba de cel mai puternic stat necatolic. În decursul a peste un deceniu, devenise evident că Elisabeta I (1558-1603), în ciuda discursului său conciliant și a promisiunilor vagi, nu avea să întoarcă țara în sânul comunității catolice. Ea era gata să-i tolereze pe catolici în patria ei câtă vreme aceștia nu se manifestau deschis, dar nu avea să accepte nici un fel de legătură, oficială sau neoficială, cu Roma. Această strategie, „trăiește și lasă-i și pe alții să trăiască" nu era nici pe placul lui Filip, nici al lui Pius. Ei pretindeau Elisabetei să se pronunțe răspicat ca prietenă sau ca inamică a bisericii. Când ea a refuzat să se declare prietenă, ei au tras concluzia că era inamică.

În 1570, Pius a emis Bula *Regnans in Excelsis*. Aceasta afirma:

> 3... În baza autorității Celui care a dorit să ne așeze în acest jilț al dreptății (chiar de suntem copleșiți de această răspundere), cu deplina putere apostolică investită în noi, o declarăm pe numita Elisabeta eretică și protectoare a ereticilor, iar persistența ei în eroare ne determină să pronunțăm sentința de excomunicare și de despărțire a ei de unitatea trupului lui Cristos.
>
> 4. Mai mult, [declarăm că] o lipsim de coroana pe care o revendică și de orice titlu de noblețe, demnitate și privilegiu.
>
> 5. De asemenea, [declarăm că] nobilii, supușii și locuitorii regatului mai sus numit, și toți cei care i-au jurat credință într-un fel sau altul, sunt de-a pururi absolviți de aceste jurăminte și de orice datorie care decurge din titlul de nobil, vasalitate și supunere... Îi somăm și le poruncim nobililor, supușilor, locuitorilor și celorlalți numiți mai sus, tuturor și fiecăruia în parte să nu îndrăznească să asculte poruncile, ordinele și legile ei. Pe cei care nu se vor supune îi includem în acceeași sentință de excomunicare.

Aceasta echivala cu o declarație de război, iar Elisabeta a considerat-o ca atare. În consecință, catolicii din Anglia au început imediat să fie suspectați a fi dușmanii statului și s-au luat măsuri împotriva acelora care încercau să publice Bula. O Lege din 1571 stipula:

Și cu toate că diverși oameni răzvrătiți și cu intenții dușmănoase... dorind, după cum se pare, în mod sediționos și nefiresc să aducă acest regat și coroana sa imperială (în adevăr absolut liberă) în sclavia și supunerea impuse de autoritatea, stăpânirea și dominația pretinse de scaunul din Roma, ba mai mult, să alieneze mințile și inimile supușilor Majestății Sale de la ascultare și îndatoririle lor... și-au procurat și obținut recent de la numitul episcop al Romei și scaunul său diverse bule și scrieri al căror efect a fost și este să absolve și să împace pe toți cei care sunt mulțumiți să renunțe la ascultarea datorată slăvitei noastre suverane, Majestatea Sa Regina, să cedeze și să se supună numitei autorități false, nelegiuite și uzurpatoare...

Legea continua cu pedepsele aplicate celor condamnați pentru difuzarea Bulei:

Toate aceste fapte și nelegiuiri vor fi considerate și judecate prin autoritatea prezentei Legi ca înaltă trădare, iar vinovații, mijlocitorii, complicii și instigatorii la comiterea acestor fapte vor fi considerați și judecați drept vinovați de înaltă trădare față de Regină și regat; vor fi inculpați și condamnați așa cum cer legile acestui regat, vor fi dați la moarte, vor pierde și li se vor confisca toate pământurile, moșiile, moștenirile, proprietățile și averile.

Ostilitatea guvernului era deosebit de puternică în cazul preoților care fuseseră educați în străinătate și pătrunseseră în țară sub masca misionarilor, din ce în ce mai numeroși, începând din 1577. Întrucât unii erau mai interesați să instige la rebeliune, decât să slujească nevoilor spirituale ale numeroșilor englezi catolici, au fost catalogați cu toții drept spioni și trădători. Într-o Lege din 1581, împotriva lor mai erau luate măsuri suplimentare:

...orice persoană care, prin orice căi sau mijloace va căuta să îndepărteze, să convingă sau să retragă pe oricare din supușii Majestății Sale Regina de la supunerea naturală către Majestatea Sa sau să-i îndepărteze în acest scop de la religia proclamată

prin autoritatea Înălțimii Sale pe teritoriile Înălțimii Sale și să-i îndemne spre religia papistașă sau să-i facă să promită ascultare oricărei așa zise autorități din Roma sau oricărui alt principe, stat sau suveran... va fi neapărat judecat ca trădător, condamnat conform legii și i se va confisca orice avere, precum în cazurile de înaltă trădare.

Aceste măsuri au fost precizate mai bine în 1585, când iezuiților și altor preoți formați în alte țări li s-a dat un termen de 40 de zile în care să părăsească țara, altfel riscând pedeapsa cu moartea. Extrem de puțini au profitat de șansa de a pleca de bunăvoie, în timp ce foarte mulți (cifra estimativă variază între 123 și 187) au fost capturați și executați, majoritatea în cursul deceniului 1580-1590. Însă în țară pătrundeau alții. Din seminarul înființat la Douai, în Țările de Jos, în 1568, continuau să iasă preoți, aproape toți fii de nobili englezi catolici, care erau gata să-și rişte viața întorcându-se acasă. Se știe că peste 400 din ei au traversat Canalul către Anglia în timpul domniei Elisabetei. Lor li s-au alăturat iezuiți care fuseseră pregătiți în mod special la Roma pentru Misiunea Engleză. Totuși, reușita lor a fost foarte limitată. Mașinațiunile lor s-au soldat cu un eșec – în special din cauza propriei lor incompetențe și mai puțin vigilenței autorităților – iar numărul catolicilor englezi nu a sporit. Desigur, acest lucru este firesc. Într-o epocă în care naționalismul englez se definea puternic, a te declara deschis de partea papei era nu numai un act de lipsă de patriotism, ci constituia și un risc să fii amendat substanțial sau închis. Guvernul răspunsese atacului înăsprind condițiile în care catolicii englezi să-și poată păstra vechea credință.

Cu toate că era furios că Pius nu îl consultase înainte de emiterea Bulei, Filip era gata să sprijine procesul răsturnării Elisabetei. Anumiți istorici au sugerat că politica lui Filip nu era decât interesul politic propriu disimulat în spatele măștii religioase. Acesta este un argument valabil. Este clar că Filip avea multe de câștigat din slăbirea Angliei prin alungarea unei regine foarte capabile și independente și prin înlocuirea ei cu cineva care să depindă de sprijin spaniol pentru a rămâne la putere. Această situație ar fi extins aria de influență spaniolă și ar fi îndepărtat o sursă crescândă de iritare. Navigatorii englezi deveneau concurenți supărători pentru spanioli în zona celor două Americi și se știa că Elisabeta îi sprijinea în taină pe supușii ei

nedisciplinați. Un guvern binevoitor la Londra ar fi luat desigur măsuri pentru a-i ține în frâu pe pirați.

Această interpretare este susținută de modul selectiv în care Filip a intervenit pentru cauza catolică în afara teritoriilor lui. Pe lângă încercările de a pune în aplicare Bula papală *Regnans in Excelsis* împotriva Elisabetei, el a intervenit și în Franța împotriva protestanților, oferind sprijin, întrucâtva tardiv, Ligii Catolice în timpul Războaielor Religioase. S-ar putea argumenta că el nu a intervenit decât când părea că hughenoții aveau să învingă și, poate, să redea Franței fosta ei poziție de mare putere. Este posibil ca el să-și fi păstrat neutralitatea până în acel moment critic pentru că îi convenea de minune să-și vadă cel mai mare rival sfâșiat într-o serie de războaie civile neconcludente. Era cunoscut faptul că nu-i sprijinise pe catolicii din Germania, unde n-ar fi avut nimic de câștigat din rezultatul evenimentelor. Cu toate că dovezile nu sunt edificatoare, pare logic faptul că Filip își lua întotdeauna măsuri ca eforturile sale pe plan religios să aibă drept rezultat, în afara hotarelor, avantaje politice pentru Spania.

Opinia încetățenită în trecut referitoare la luptele dintre Filip și supușii rebeli din Țările de Jos era că acestea reprezintă o parte integrantă a Contrareformei. Războiul prelungit, soldat în cele din urmă cu independența Provinciilor Unite (Olanda), era perceput ca un conflict între catolicul Filip și olandezii protestanți. La prima vedere, aceasta era o interpretare rezonabilă, date fiind declarațiile lui Filip despre devotamentul său pentru cauza bisericii catolice, faptul că rebeliunea ar fi început, după toate aparențele, ca rezultat al tentativelor lui Filip de a impune cu forța catolicismul peste tot în teritoriile burgunde moștenite, că liderii revoltei erau toți protestanți ori s-au convertit în scurt timp, că Elisabeta i-a sprijinit în mod activ cu trupe și fonduri, iar Provinciile Unite, după câștigarea independenței, au devenit un stat categoric protestant. Totuși, cercetări atente au dezmințit de mult această teorie. S-a demonstrat că religia constituia forța motivațională numai pentru o minoritate restrânsă a rebelilor, în vreme ce majoritatea protestanților din Țările de Jos locuiau în partea care a continuat să fie sub jurisdicție spaniolă, iar cei mai mulți dintre olandezi erau catolici la momentul câștigării *de facto* a independenței, în 1609.

Nu ar fi însă rațional să ținem cont numai de faptul că religia a fost un factor de importanță secundară ca motivație a majorității

revoluționarilor și să negăm faptul că rebeliunea olandeză împotriva stăpânirii spaniole a constituit un element important al Contrareformei. Probabil acesta este un exemplu în care percepția publică despre realitate a fost mai importantă decât realitatea însăși. În Olanda, Germania și Anglia, revolta a fost anunțată, atunci ca și ulterior, ca element al luptei dintre protestantism și catolicism, iar sprijinul, atât moral cât și material, primit de rebeli din străinătate, s-a datorat în bună măsură felului cum a fost percepută. În lipsa ajutorului diplomatic primit de olandezi din partea „blocului" protestant, este posibil ca aceștia să fi eșuat în dobândirea independenței. Conflictul din Țările de Jos, prelungit pe o perioadă de peste 70 de ani, a constituit în mod cert un factor decisiv la stabilirea conceptului istoric de Contrareformă.

4. Imperiul

Cele mai dramatice evenimente politice ale confruntării dintre catolicism și protestantism în cadrul Contrareformei au avut loc în Sfântul Imperiu Roman. În primele decenii ale reformei, protestanții au repurtat multe succese, în ciuda eforturilor întreprinse de Carol al V-lea pentru a le opri înaintarea. Chiar Pacea de la Augsburg (1555), al cărei scop fusese de a păzi vechea credință în statele bisericești (statele conduse de episcopi și arhiepiscopi) și pe suveranii catolici care mai rămăseseră în Imperiu, nu întrerupsese de fapt răspândirea protestantismului. Majoritatea episcopiilor încă independente din nordestul Germaniei trecuseră în mâinile protestanților înainte de 1600. În realitate, atât de mare era atracția exercitată de noua credință asupra unei categorii semnificative a populației din cele mai multe state germane, încât numai represiunile cele mai barbare ar fi putut opri dezvoltarea unui nucleu protestant în expansiune în fiecare teritoriu catolic. Schimbarea era cu atât mai hotărâtă, cu cât mulți dintre protestanții nou convertiți proveneau dintre nobili sau latifundiari. Aceștia se puteau apăra mai bine în fața posibilelor atacuri din partea stăpânirii decât clasele sociale inferioare. Vulnerabilitatea lor potențială era redusă de lipsa instrumentelor de represiune, cum ar fi fost Inchiziția, aflate la îndemâna suveranilor lor, ca și a puterii de a aplica aceste măsuri pe teritoriile lor.

Dată fiind această situație, cum a fost totuși posibilă o contrareformă politică în Germania? În parte, acest lucru s-a întâmplat pentru că apărarea cauzei catolice coincidea cu interesele proprii ale unor conducători. Formele absolutiste de guvernare deveneau tot mai „populare" în cercurile stăpânitoare, iar aplicarea regulilor religioase consacrate oferea acestor principi ocazia de a-și extinde puterea pe socoteala supușilor. De asemenea, le dădea posibilitatea de a-și extinde puterea dincolo de hotare, prevalându-se de faptul că apărau, aparent dezinteresat, o cauză morală. Dar existau în realitate și suverani angajați sincer în lupta pentru zdrobirea protestantismului. Majoritatea proveneau din două familii: Wittelsbach și Habsburg.

Cei trei membri ai familiei Wittelsbach, duci de Bavaria, care au condus succesiv această provincie din 1550 până în 1651 au fost consecvenți în dorința de a purifica statul lor din sudul Germaniei de erezie. În special Maximilian I (1597-1651) era hotărât să ia măsuri drastice pentru a submina poziția numeroșilor săi supuși protestanți puternici, ajungând să decidă în cele din urmă expulzarea tuturor celor care nu se declarau catolici. În felul acesta s-a consolidat o bază sigură pentru Contrareformă în Imperiu. Aceasta fusese pregătită de felul energic în care ducii anteriori insistaseră ca decretele Conciliului din Trento să fie puse în aplicare și de activitatea iezuiților pentru ca mare parte din noile generații de conducători ai Bavariei să primească o educație profund catolică. Maximilian I însuși fusese educat de ei.

Totuși, predecesorii lui Maximilian I, Albert al V-lea (1550-1579) și Wilhelm al V-lea (1579-1597) nu se mulțumiseră a servi cauza catolică pe teritoriile lor. Ei se folosiseră de chestiunea religioasă pentru a-și satisface ambițiile dinastice, încercând îndeosebi să împiedice ca teritoriile bisericii din sudul sau vestul Germaniei să fie pierdute în favoarea protestanților. Ei erau chiar pregătiți să folosească forța armată dacă era necesar, mai ales dacă acest lucru ar fi adus câștiguri familiei lor, cum a fost cazul în 1585, când fiul cel mai mic al ducelui a devenit arhiepiscop de Köln, pe lângă faptul că era suveranul altor trei state bisericești. Atitudinea familiei Wittelsbach față de reinstaurarea agresivă a catolicismului a funcționat ca o încurajare pentru acei principi-episcopi care erau gata să acționeze în stăvilirea curentului protestant în interiorul propriilor frontiere. Arhiepiscopia de Salzburg, aflată între landurile familiilor Wittelsbach și Habsburg a fost salvată pentru

biserică prin astfel de acțiuni hotărâte, păstrând în felul acesta integritatea nucleului german al Contrareformei. Similar, mare parte din nord-vestul Germaniei (mai ales zonele mărginite de Rin sau de la granița cu Țările de Jos spaniole), era solid integrat, spre sfârșitul secolului al XVI-lea, în tabăra catolică.

Familia Habsburg nu a sprijinit la fel de consecvent renașterea catolică. În 1556, când Carol al V-lea a abdicat, ramura mai tânără a familiei și-a păstrat atât dominația asupra landurilor germane, cât și titlul de Sfânt împărat roman, în vreme ce ramura mai vârstnică, în persoana fiului lui Carol, Filip, a primit premiul cel mare – Spania și imperiul european și colonial. În vreme ce Filip era profund dedicat cauzei catolice – cel puțin în măsura în care se suprapunea intereselor sale proprii – Habsburgii austrieci (cum erau cunoscuți membrii ramurii tinere a familiei) aveau atitudini diferite, situație accentuată de faptul că teritoriul Habsburgilor austrieci nu era guvernat în mod centralizat. Nu numai că fiecare provincie avea propriile obiceiuri și procedee în conducere, dar putea fi guvernată chiar de alt membru al familiei. În consecință, problemele de ordin religios erau tratate diferit de fiecare, lucru care, uneori, era în favoarea catolicilor, ca în cazul lui Maximilian al II-lea, împărat și cap al familiei din 1564 în 1576. Dacă Maximilian, care era protestant convins, chiar dacă nu declarat, și-ar fi exercitat autoritatea în mod mai direct, biserica catolică ar fi pierdut probabil puternica bază a Contrareformei din ținuturile Germaniei de sud. Dar dată fiind situația reală, alți membri ai familiei au putut apăra interesele catolicilor, în vreme ce Maximilian era martor inactiv la răspândirea protestantismului.

Situația din teritoriile habsburgice a rămas nehotărâtă până la alegerea lui Ferdinand de Stiria ca moștenitor la conducerea familiei, în 1616. Ferdinand era puternic angajat în reușita Contrareformei politice, fiind educat de iezuiți și aflându-se de atunci sub influența lor. Cu toate că povestea conform căreia ar fi jurat în fața papei să eradicheze protestantismul din Germania este probabil apocrifă, este aproape sigur că el a afirmat: „Mai degrabă aș conduce o țară în ruină decât o țară blestemată". Activitatea lui în general confirmă această declarație. În calitate de suveran direct al provinciei Stiria, începând cu 1595, el a acționat ferm pentru îndepărtarea tuturor protestanților din teritoriu, obligându-i fie să se dezică de credința

lor, fie să emigreze. Odată cu alegerea sa ca rege al Boemiei (feuda tradițională a Habsburgilor) în 1617, rege al Ungariei în 1618 și Sfânt împărat roman (sub numele de Ferdinand al II-lea) în 1619, sfera activităților lui s-a extins.

Desigur, ar fi total incorect să afirmăm că recuperarea pozițiilor catolice din Germania desfășurată până în prima parte a secolului al XVII-lea s-a datorat exclusiv activităților familiilor Wittelsbach și Habsburg. În situația politică extrem de complicată existentă atât în Imperiu, cât și pe scena afacerilor internaționale din Europa au coexistat mulți factori importanți. Printre aceștia, o semnificație aparte au avut-o activitățile iezuiților (vezi paginile 108-117), poziția doctrinară fermă definită de Conciliul din Trento (vezi paginile 64-72), ca și influența exercitată, consilierea și sprijinul moral furnizate de papii din epocă, prin reprezentanții lor direcți, nunții papali, care erau prezenți deseori, chiar în mod surprinzător, în momentele în care suveranii catolici din Germania luau decizii vitale. Papalitatea a aplicat un program bine coordonat de încurajare și susținere concretă în interiorul Imperiului, începând cu anul 1570.

Dar renașterea catolică nu a fost numai rezultatul eforturilor proprii ale catolicilor. Le-au venit în ajutor și deficiențele adversarilor lor. După Pacea de la Augsburg (1555), protestanții erau derutați din punct de vedere politic, cam în aceeași perioadă în care biserica Romei își definitiva pregătirile pentru a porni o contraofensivă împotriva ereticilor. Desigur, chiar în epoca de maximă expansiune a curentului luteran, principii aflați la conducerea mișcării erau rareori dispuși să treacă peste diferențele de opinii sau de interese în scopul atingerii țelului comun. De aceea, adversarii abili nu au avut dificultăți în scindarea unității fragile a taberei luterane, după cum a procedat, cu succes, Carol al V-lea în 1540.

În a doua jumătate a secolului, protestanții se găseau într-o confuzie și mai mare, când factorul agravant reprezentat de calvinism s-a adăugat la rețeaua existentă de rivalități interne. Se poate afirma chiar că o analiză a situației religioase din Germania după 1580, privită ca o dihotomie catolicism-protestantism nu este prea utilă. Este adevărat că atât luteranii, cât și calviniștii erau protestanți, dar existau aproape la fel de multe elemente care-i separau, pe cât erau cele care-i uneau. În ceea ce privește doctrina, organizarea și practicile, catolicii și lute-

ranii aveau mai multe în comun decât cele două grupări protestante, iar majoritatea suveranilor luterani îi considerau pe partenerii lor calviniști drept obstacole politice și potențiali factori de subminare a echilibrului public, din cauza extremismului și refuzului lor general de a accepta compromisul. În mod sigur, în rândul protestanților nu exista unitate de vederi și țeluri. În plus, posibilitatea grupului protestant de a respinge incursiunile din partea taberei catolice era deseori redusă din cauza conflictelor dintre luterani și calviniști pentru supremație în anumite state. Palatinatul, Saxonia și Brandenburgul au fost toate obiectul acestor conflicte în perioada contraofensivei catolice inițiale.

Chiar în aceste circumstanțe cauza catolică nu a triumfat total, ceea ce poate părea surprinzător. Dar nu numai protestanții erau dezbinați. Divergențele politice dintre catolici erau aproape tot atât de marcate. Pe lângă egoismul care afectează de regulă relațiile dintre state practic independente care cooperează într-un efort comun, existau și alți factori perturbatori. În Imperiu, teama ca Habsburgii să domine Germania era deseori o emoție mai puternică pentru principii catolici, decât antipatia față de protestantism. De aceea, nu o dată Habsburgii s-au trezit abandonați de aliații lor chiar în momentele în care victoria clară părea foarte aproape. Ducii Wittelsbach ai Bavariei erau cei care procedau cel mai des așa. Ei nutreau permanent ambiția de a fi recunoscuți ca lideri ai cauzei catolice în Germania, dar nu au fost niciodată suficient de curajoși pentru a-i provoca pe concurenți în mod deschis.

Desigur, nu numai Habsburgii austrieci erau bănuiți, verii lor spanioli făceau de asemenea obiectul unor suspiciuni repetate în interiorul comunității catolice germane. Acest lucru nu e de mirare, întrucât Filip al II-lea și succesorii lui erau direct interesați să-și mențină influența la fruntariile occidentale ale Imperiului. Ca să obțină victoria în intens popularizata lor luptă împotriva rebelilor olandezi din Țările de Jos, ei aveau nevoie de un drum sigur pe uscat pentru transportul trupelor și a proviziilor de la bazele din nordul Italiei până pe front. Pentru aceasta trebuiau să se asigure de acceptul conducerii din statele de pe valea Rinului și să dorească să domine cu orice preț.

Tabăra catolică era suplimentar divizată de conflictul îndelungat pentru putere dintre Habsburgi și regii Franței. Această dispută pentru

dominație în afacerile Europei occidentale fusese întreruptă în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, în vremea slăbirii Franței din cauza unui guvern ezitant și a izbucnirilor periodice de război civil, dar pe la 1600, un stat francez întremat era gata să reia provocarea. Fidelă tradiției sale de a plasa interesele dinastice deasupra considerentelor religioase, monarhia franceză din secolul al XVII-lea era pregătită să servească de data aceasta cauza protestantă, dacă astfel și-ar fi putut vătăma rivalii habsburgi. Regii Franței erau gata să dezbine și mai mult unitatea catolică jucând pe cartea temerilor papei în privința dominației habsburgice. În acest proces, francezii mizau pe sprijinul capucinilor, încântați să aibă motive de a-i ataca pe adversarii lor, iezuiții. Identificarea iezuiților cu interesele habsburgice reprezenta un motiv de potențială slăbiciune a lor la Roma.

Această rețea încâlcită de rivalități și asocieri interconexe – dintre care numai unele aveau corespondențe pe tărâm religios – a fost extrem de evidentă în timpul Războiului de 30 de ani (1618-1648).

5. Războiul de 30 de ani

În ultimile decenii, istoricii nu au avut prea multe puncte de vedere comune asupra Războiului de 30 de ani. Toate teoriile datând de acum 50 de ani au fost contrazise, cu mai mult sau mai puțin succes. Chiar coerența sa ca episod istoric a fost pus sub semnul îndoielii de cei care susțin că a fost, în realitate, o succesiune de războaie separate legate între ele doar de coincidența geografică de a se fi desfășurat în special în interiorul frontierelor Imperiului. O variantă a aceluiași argument se referă la dubiile asupra datei de începere a războiului. În vreme ce odinioară această dată acceptată era cea a revoltei din Boemia, din 1618, o mulțime de autori au avansat ca fiind mai întemeiate date variind între 1609 (începutul disputei asupra succesiunii la conducerea ducatului Cleves-Jülich) până la 1621 (sfârșitul armistițiului dintre Spania și Provinciile Unite). Până în prezent, istoricii nu au ajuns la vreun consens.

Au existat dezacorduri similare și în ceea ce privește natura războiului. În secolul al XIX-lea, acesta a fost înfățișat ca ultimul mare război religios, punctul culminant al Contrareformei politice, bătălia finală dintre protestantism și catolicism, înaintea zorilor epocii de

indiferență doctrinară. Astăzi nu mai există istorici care să susțină acest punct de vedere simplist, toți fiind de acord că războiul s-a constituit din elemente componente suprapuse, religia fiind numai una din ele. Numai că nu există un acord asupra importanței relative a diferitelor componente – inclusiv a celei religioase. Anumiți comentatori cred că religia nu a fost decât un paravan folosit de către participanții la război pentru a-și ascunde adevăratele motive. Ei consideră țelurile religioase ca fiind cauze morale acceptabile pentru opinia publică, în spatele cărora se pot adăposti interese egoiste. Alți scriitori afirmă că țintele de ordin religios erau extrem de importante pentru unii dintre conducătorii conflictului. După cum se întâmplă de obicei în cazurile în care istoricii sunt angajați în dispute îndelungi și susținute, în realitate nu există suficiente dovezi pentru a ajunge la un verdict final. Însă există suficienți indicatori în diverse direcții pentru a putea susține o interpretare sau alta. Bineînțeles, această lipsă de dovezi concludente este firească. Dată fiind ușurința cu care oamenii au fost întotdeauna gata să se autoamăgească în legătură cu adevărata lor motivație, ca să nu mai vorbim de eforturile pe care politicienii de frunte le-au întreprins întotdeauna pentru a se înșela unii pe ceilalți și posteritatea, în legătură cu intențiile lor reale, nu e de mirare că istoricilor le-a fost imposibil să ajungă la un consens asupra rețelei complicate de motive care au determinat acțiunile conducătorilor de popoare, acum peste trei secole și jumătate.

Se consideră că Războiul de 30 de ani a fost un război religios. Data consacrată a declanșării lui este 1618, odată cu revolta regatului protestant Boemia împotriva regelui său catolic, Ferdinand de Stiria, moștenitor de drept al Habsburgilor din Austria, și cu acceptarea ulterioară a coroanei din partea răsculaților de către electorul calvinist palatin, Frederick. După ce a fost înfrânt de armatele Ligii Catolice (în realitate armatele lui Maximilian de Bavaria), în 1620, Frederick a fost alungat din Boemia și Palatinat, iar în următorii doisprezece ani, până la moartea lui Frederick, războiul a continuat în primul rând pentru că Ferdinand dorea să numicească protestantismul în toată Germania și pentru că suporterii cauzei protestante doreau să-i redea lui Frederick moștenirea Palatinatului și refuzau să admită înfrângerea lor de către catolici. Războiul a continuat cu intermitențe până când atât partea protestantă, cât și cea catolică au recunoscut că nu mai puteau câștiga nimic.

Această interpretare este susținută de acțiunile hotărâte ale catolicilor, în special ale lui Ferdinand și Maximilian, de a-i obliga pe toți protestanții aflați pe teritoriile stăpânite de ei să se întoarcă la vechea credință. Ea se bazează și pe faptul că Ferdinand a promulgat un Edict de Restituire, pe când puterea lui militară era maximă, în 1629, care poruncea ca toate pământurile răpite bisericii de la Pacea de la Augsburg, din 1555, să-i fie returnate, iar pe de altă parte, în momentul în care Gustav Adolf, regele Suediei, a intrat în război, în 1630, cu repercusiuni dramatice, el a făcut-o de pe poziția recunoscută de partizan al cauzei protestante. Astfel poate fi ilustrată motivația religioasă a celor patru personaje de frunte participante la prima jumătate a războiului – împăratul Ferdinand al II-lea, Maximilian de Bavaria, Frederick de Palatinat și Gustav Adolf.

Totuși, etichetarea Războiului de 30 de ani drept război religios a fost în mare măsură discreditată. În tot cursul războiului, taberele „protestantă" și „catolică" includeau și state cu convingeri religioase opuse. De la început, puține state protestante din Imperiu au sprijinit activ cauza lui Frederick, iar unele, precum electorul Saxoniei, au luptat efectiv de partea împăratului. În plus, Franța, o putere categoric catolică la 1620, a avut întotdeauna o atitudine amical-neutră față de protestanți, iar din 1630 a devenit un aliat de nădejde și un sponsor de neînlocuit. Deja în 1635 etichetele aplicate celor două părți, „protestantă" și „catolică", își pierduseră înțelesul. Războiul devenise un conflict între Franța (aliată cu Suedia, Provinciile Unite și statele calviniste din Germania) și Habsburgi (sprijiniți de statele catolice și luterane din Imperiu).

Mai mult, chiar în timpul primei jumătăți a războiului, motivația din spatele strategiei principalilor participanți era deseori egoistă și politică, și nu altruistă și religioasă. În multe dintre deciziile sale, Ferdinand era condus de două ambiții dinastice afirmate explicit. El căuta să transforme Sfântul Imperiu Roman într-o monarhie ereditară și autocrată pentru Casa de Austria și să asigure dominația spaniolă pentru vărul său în Țările de Jos prin înăbușirea revoltei olandeze. Maximilian de Bavaria era motivat de scopul de a rotunji averile familiei sale. I s-a promis, și a căpătat, rangul electoral al lui Frederick în schimbul sprijinului acordat lui Ferdinand în supunerea Boemiei. Această ambiție dinastică a prevalat de multe ori în fața obiectivului

politic declarat, acela de a apăra „libertățile germanilor" de încălcările împăratului, obiectiv care, la rândul său, părea de multe ori să fie mai important pentru el decât cauza catolicismului. Cu toate că Frederick de Palatinat a fost ferm în apărarea protestantismului, el se afla sub puternica influență a cancelarului său, Christian de Anhalt, care era un uzurpator fără scrupule de câștiguri materiale pentru el și stăpânul său. A fost întotodeauna capabil să-l convingă pe Frederick că acțiunile egoiste ar fi fost de fapt încercări de a asigura câștiguri pentru religia sa. Gustav Adolf, deși sincer dedicat cauzei protestante, era hotărât să perceapă un preț bun pentru sprijinul pe care-l acorda coreligionarilor săi germani, iar scopul său principal părea câteodată să fie stabilirea unui capăt de pod permanent pe țărmul sudic al Mării Baltice.

6. Alte considerații

Din lectura primelor secțiuni ale acestui capitol se poate în mod justificat desprinde impresia că istoricii din trecut credeau că susținătorii principali ai reformei catolice și ai Contrareformei au fost membrii familiei de Habsburg. Deși un astfel de verdict nu a fost niciodată afirmat explicit, opinia aceasta reiese implicit din analiza felului în care a fost prezentat subiectul în mod tradițional de către istoricii britanici și germani. Același lucru rezultă îndeosebi din cercetarea personalităților și a evenimentelor care au beneficiat de întâietate în relatările obișnuite. Dar astăzi, o percepere a dimensiunii reformei catolice și a Contrareformei ca având în centrul său dinastia de Habsburg este considerată înșelătoare, cum este de altfel și analiza relațiilor internaționale europene în perioada 1550-1650, formulată în sensul existenței a două blocuri conflictuale, cel catolic și cel protestant. Ambele viziuni conțin elemente de adevăr, dar nu constituie idei în jurul cărora să se poată contura o înțelegere a problemelor respective. Este necesar să fie selectate alte „idei organizatoare".

Unul din neajunsurile majore ale analizei politicii reformei catolice și a Contrareformei constă în faptul că aceasta nu ia în considerare evenimentele din Franța. Dar reîntoarcerea aproape totală a Franței la catolicismul ortodox înainte de 1700, după ce fusese în

pericol real de a abandona supunerea față de Roma spre sfârșitul secolului al XVI-lea, a reprezentat una dintre victoriile renașterii catolice. Atât în termeni calitativi, cât și cantitativi, păstrarea Franței de către biserica catolică a fost de importanță majoră în procesul Contrareformei.

Și atunci de ce îi acordă istoricii britanici și germani atât de puțină importanță?

Această chestiune nu a fost niciodată cercetată în mod public, de aceea există puține dovezi directe disponibile, însă dovezile indirecte ne permit să presupunem un număr de cauze probabile. Evenimentele secolului al XVII-lea tind să fie considerate ca periferice și de importanță secundară, dată fiind opinia consacrată conform căreia centrul reformei catolice și al Contrareformei l-a constituit Conciliul din Trento și evenimentele celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea. Este ca și când extinderea perioadei de Contrareformă până la 1650 (așa cum au făcut-o multe „autorități" din domeniu) ar fi fost o concesie făcută perioadei următoare. Desigur, evenimentele secolului al XVII-lea (cu excepția Războiului de 30 de ani) au fost adesea tratate în mod extrem de laconic. Întrucât Franța întreagă nu a fost implicată oficial în cauza catolică până la revocarea Edictului de la Nantes din 1685, deseori s-a considerat că ea a rămas în afara cronologiei subiectului. Contrareforma în Franța a fost și din alte puncte de vedere „altfel". Aici, sursa ei nu a constituit-o papalitatea, fiind în mare măsură auto-generată, și nici nu a depins de iezuiți sau de sprijinul Habsburgilor. A fost în principal o problemă internă, cu puține repercusiuni în relațiile internaționale și nu a fost propriu-zis o parte componentă a încleștării dintre catolici și protestanți. În consecință, mișcarea franceză nu respectă modelul adoptat de majoritatea istoricilor și a fost tratată de aceștia ca fiind „în afara domeniului lor".

Această tradiție a fost potențată de felul în care se studiază de obicei istoria europeană în școlile și colegiile britanice. Rareori se studiază în același curs sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea. De cele mai multe ori data unde se încheie cursul despre „Începutul epocii moderne" este în jurul anului 1600", 1610, 1648 sau 1660. Domnia lui Ludovic al XIV-lea al Franței (1661-1715) este inclusă aproape întotdeauna într-o perioadă mai târzie. Astfel,

Contrareforma în Franța nu este efectiv luată în considerare de mulți studenți. Totuși, în măsura timpului disponibil, ar fi multe de spus în favoarea aprofundării acestei teme în alte cărți din prezenta serie, pentru a sprijini direct studentul în găsirea propriilor „idei organizatoare" privind subiectul de față.

Faptul că, în mod consacrat, Contrareforma era înțeleasă ca un conflict între catolici și protestanți a avut drept rezultat o altă distorsiune a felului în care este deseori privit subiectul. Apariția conceptului de reformă catolică a corectat întrucâtva felul de a trata subiectul, dar mai sunt destule de făcut.Studiile despre Contrareformă au fost aproape exclusiv centrate pe evenimentele din Europa, în ciuda faptului că vasta majoritate a oamenilor convertiți la biserica catolică în timpul Contrareformei nu erau europeni, ci locuiau îndeosebi în teritoriile imperiului spaniol aflat în expansiune în cele două Americi. Dar strategia convertirii acestora nu a prezentat prea mare interes pentru istoricii europeni, cu excepția celor spanioli. Această situație a suferit modificări importante în trecutul recent, dar sunt încă multe de întreprins pentru asimilarea acestei perspective în structura ideilor organizatoare care stau la baza studiului. Se pare însă că analizele uzuale viitoare ale reformei catolice și ale Contrareformei vor avea la bază abordări mai puțin eurocentrice și care să depășească orizontul secolului al XVI-lea, așa cum nu s-a întâmplat în trecut. Se pare că aproape toate aspectele subiectului vor suferi o revizie radicală. Până atunci, îi revine fiecărui cititor al acestei cărți misiunea de a-și forma propriile idei, având în vedere și faptul că în viitor cadrul general va fi revizuit. Provocarea (ca și recompensa) studiului avansat al istoriei rezidă de multe ori în formularea și justificarea acestor idei.

Să luăm notițe despre „Efectele reformei catolice și ale Contrareformei în politica internațională"

Acest capitol vă va părea probabil cea mai dificilă parte a cărții până acum, ceea ce se datorează faptului că aici se încearcă stabilirea unor legături cu alte teme pe care probabile le veți studia în cadrul acestui

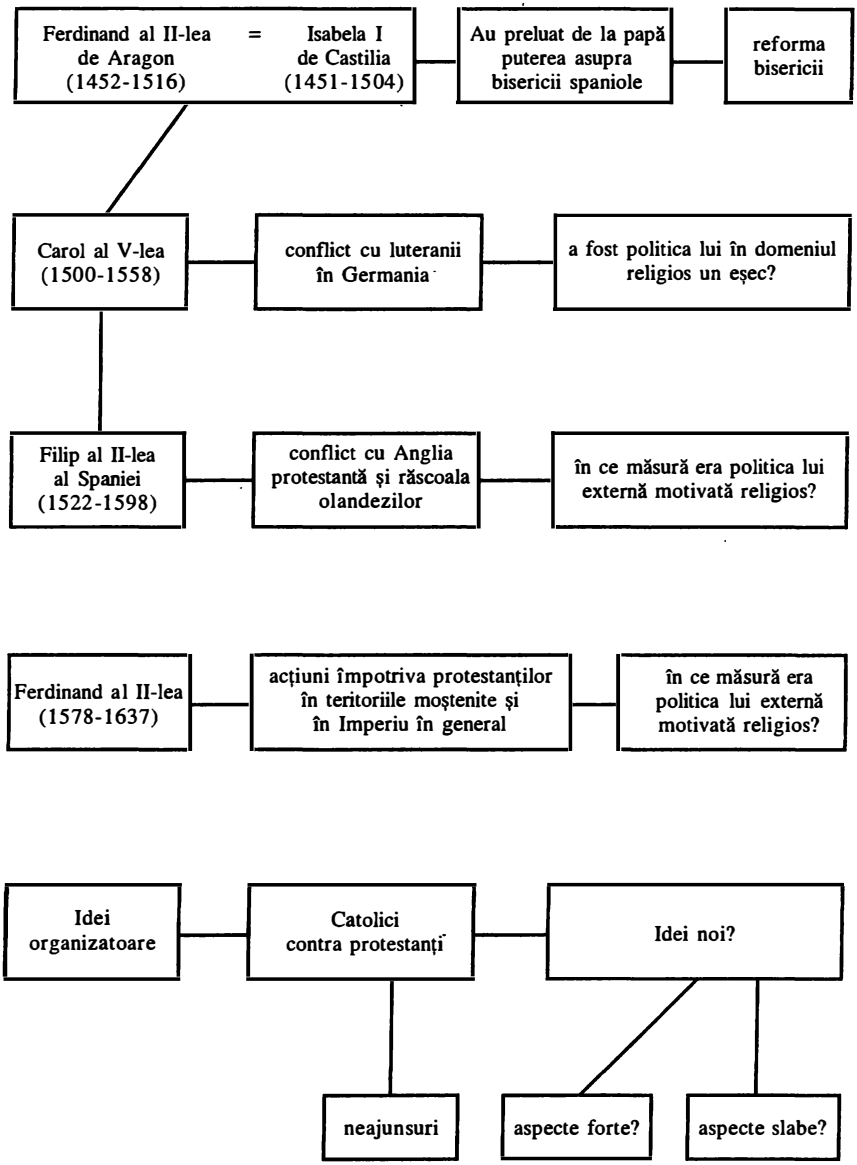
Ferdinand al II-lea de Aragon (1452-1516) = Isabela I de Castilia (1451-1504)
Au preluat de la papă puterea asupra bisericii spaniole
reforma bisericii
Carol al V-lea (1500-1558)
conflict cu luteranii în Germania
a fost politica lui în domeniul religios un eșec?
Filip al II-lea al Spaniei (1522-1598)
conflict cu Anglia protestantă și răscoala olandezilor
în ce măsură era politica lui externă motivată religios?
Ferdinand al II-lea (1578-1637)
acțiuni împotriva protestanților în teritoriile moștenite și în Imperiu în general
în ce măsură era politica lui externă motivată religios?
Idei organizatoare
Catolici contra protestanți
Idei noi?
neajunsuri
aspecte forte?
aspecte slabe?

Rezumat – Efectele reformei catolice și ale Contrareformei în politica internațională

curs. Dar cum este posibil să nu le fi acoperit încă pe toate, unele trimiteri vă vor deruta. De aceea, acest capitol va fi mult mai clar în momentul când vă veți apropia de sfârșitul cursului. Probabil că atunci este și cel mai indicat să vă luați notițe.

Un al doilea scop al capitolului va explica în parte dificultatea sa. În acest capitol sunteți solicitați de mai multe ori să cântăriți interpretările istorice și ideile față de cum ar trebui studiat subiectul. Intenția este ca voi să începeți să vă formulați păreri proprii. Desigur, această sarcină este mult mai grea decât simpla înțelegere a opiniilor prezentate într-un capitol, necesită mai multă gândire și probabil se soldează cu rezultate empirice și vagi. Cititorii care caută certitudini vor găsi acest lucru deranjant, dar la acest nivel de studiu al istoriei, el reprezintă o componentă inevitabilă.

Scopurile acestui capitol vă pot sugera forma în care vă puteți lua notițe. Deși stabilirea legăturilor și formarea opiniilor are loc în mintea voastră, deseori procesul poate fi ajutat prin notarea ideilor, aceasta fiind prima funcțiune a notițelor despre acest capitol. Nu este necesară compilarea unei evidențe a evenimentelor, cum a fost cazul în notițele la capitole anterioare, ci este vorba de ordonarea propriilor gânduri.

Cea mai simplă parte a temei voastre este să găsiți răspuns la întrebarea: „Care sunt neajunsurile în folosirea disjuncției catolic / protestant drept idee organizatoare a studiului politicii internaționale a reformei catolice și Contrareformei?" Cea mai dificilă parte constă în identificarea altor potențiale idei organizatoare și în estimarea aspectelor lor forte și slabe. Mulți cititori vor constata că acest lucru se face cel mai bine după discuții pe larg cu alte persoane.

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Efectele reformei catolice și ale Contrareformei în politica internațională"*

1. Elisabeta I și catolicii

Citiți extrasele din Bula *Regnans in Excelsis* (pagina 155) și din Legea Parlamentului din 1571 (pagina 156). Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Cu ce pedeapsă îi amenință Bula pe cei care continuă să se supună poruncilor Elisabetei? Care este semnificația acestui fapt?
b) Ce pedepse prevede Legea din 1571 pentru cei condamnați pentru răspândirea Bulei?
c) Mulți suverani laici (atât protestanți cât și catolici) considerau că prin Bulă Pius își depășea atribuțiunile. La ce se referă această opinie?
d) Cum justifica Legea respingerea Bulei?
e) Reacția Parlamentului față de Bulă a fost exagerată? Explicați în detaliu răspunsul vostru.

CAPITOLUL 8

Concluzii

Reforma catolică și Contrareforma constituie una din temele de studiu cele mai lipsite de certitudini și cu cele mai multe întrebări fără răspuns. De câteva generații, istoricii dezbat cu aprindere această temă, și probabil o vor face și de acum înainte. Se pune întrebarea: de ce?

Problema cea mai evidentă ar fi aceea a definițiilor. Reforma catolică și Contrareforma sunt concepte create de istorici, și nu de către contemporanii lor, astfel că ele fac obiectul definirii și redefinirii succesive, fără să existe o variantă definitivă care să fie cea „corectă". De fapt, într-un context în care nici o definiție nu poate include toate aspectele unui fenomen care se extinde asupra a milioane de oameni, teritorii întinse și multe decenii (poate chiar câteva secole), și în care multe definiții acoperă suficiente evenimente spre a fi plauzibile, „corectitudinea" este o noțiune nu foarte elocventă. Rezultă că și în viitor pot apărea la fel de multe interpretări noi și interesante ale subiectului, ca și în trecut.

Alegerea materialului prezentat în capitolele anterioare a furnizat și un răspuns implicit la întrebarea „Ce înseamnă reforma catolică și Contrareforma?" Chiar alegerea titlului cărții indică preferința pentru o anumită interpretare. Dar aceasta nu înseamnă că analizele prezentate în carte sunt cele corecte în mod absolut. Desigur, totul depinde de punctul vostru de vedere. Alți comentatori, cu alte interese și alte credințe vor construi, în mod justificabil, alte cadre care să explice problematica. Fiecare cititor al fiecărei prezentări va decide în ce măsură formularea respectivă va ajuta la punerea în lumină a subiectului. Chiar dacă în anumite cazuri explicațiile vor fi mai clare, nici una dintre lucrările publicate nu este complet lipsită de valoare. De aceea, este bine să rezistăm ispitei de a gândi că vreun comentator

deține monopolul adevărului, cum de asemenea este esențial să descoperim autorul care încearcă să se autoimpună în această postură.

Înseamnă oare aceste lucruri că este imposibil să tragem concluzii despre subiectul tratat? Din fericire, nu. Înseamnă numai că trebuie acordată mare atenție definirii termenilor în fiecare caz. Odată ce s-a făcut asta, se poate argumenta cu putere și convingere în favoarea unei anume interpretări. De exemplu, în această carte se pornește de la premiza că reforma catolică și Contrareforma au fost fenomene aparținând secolului al XVI-lea și începutului de secol XVII. Totuși, acest lucru nu constituie o respingere, nici explicită, nici implicită, a afirmației lui Delumeau (vezi pagina 3), și anume că evenimentele trebuie privită la o scară cronologică mult amplificată. Este vorba pur și simplu de admiterea faptului că modul clasic de percepere a subiectului, care întâmplător coincide cu perioadele istoriei Europei cel mai frecvent studiate la nivelul A, este de asemenea viabil și poate conduce la înțelegerea semnificației evenimentelor. Odată definită această scară cronologică, se pot crea alte definiții și se pot discuta chestiunile majore pe care le implică subiectul.

A doua definiție importantă se referă la natura reformei catolice și a contrareformei. Au fost ele o renaștere spirituală auto-generată sau au fost o reacție la apariția protestantismului (vezi pagina 5)? După cum ar trebui să fie clar în acest moment, această carte afirmă că e vorba de amândouă. De aceea, întrebarea care se pune imediat este: „Care este cel mai important aspect?" Interpretarea convențională este limpede. Se argumentează, cu putere și convingere, că dacă protestantismul nu ar fi existat, tot ar fi apărut o mișcare similară cu reforma catolică, iar pe de altă parte, dacă în sânul bisericii nu s-ar fi manifestat deja o redeșteptare spirituală, provocarea lansată de Luther, Calvin și urmașii lor nu ar fi putut fi întâmpinată cu o reacție eficientă. Deci este clar că revigorarea spirituală a bisericii este considerată a fi mai importantă, ceea ce nu înseamnă însă că răspunsul la apariția protestantismului nu a fost foarte important. Acest aspect a concentrat ceea ce în condiții diferite ar fi fost o mișcare difuză, fără o direcție exactă. El a conferit și amprenta de urgență a acțiunilor întreprinse, mai ales de către papalitate, la jumătatea secolului al XVI-lea și de câteva generații de Habsburgi spanioli și austrieci. Se poate chiar

susține că, în lipsa lui, nici Conciliul din Trento, cu realizările sale majore, poate nu ar fi avut loc.

Problemele generale care au trezit cel mai mult interesul istoricilor în legătură cu reforma catolică și Contrareforma – în afara definițiilor și aspectelor rezultate direct din acestea – au de-a face cu *efectele* mișcărilor. Atenția s-a concentrat asupra felului în care biserica catolică s-a transformat ca rezultat al acestora. „Ce s-a schimbat?", „În ce măsură s-au schimbat lucrurile?" și „Schimbările au avut drept efect întărirea sau slăbirea bisericii?" sunt câteva întrebări tipice din cele care au fost puse. Pentru a încerca să le dăm răspuns, este, desigur, absolut esențial să știm precis la ce perioadă de timp ne referim. Întrucât această carte se ocupă de evenimentele desfășurate în secolul al XVI-lea, indicația pentru discuția care urmează este cuprinsă în expresia „până pe la 1600".

Istoricii catolici, care văd în mod unanim secolul al XVI-lea ca pe o perioadă de progres pentru biserica lor, susțin în general că o biserică catolică slabă și vulnerabilă s-a transformat într-o biserică atât de puternică și hotărâtă, încât a fost aptă să facă față cu succes provocărilor lansate de știință, raționalism și materialism în secolele următoare. Ei afirmă că reforma catolică și Contrareforma au garantat Bisericii Catolice poziția puternică pe care o are și astăzi. Care sunt considerate a fi elementele acestei noi forțe? Accentul s-a pus în primul rând pe transformările instituționale și doctrinare. Deosebit de semnificativă a fost reforma papalității, care a pus capăt corupției și a asigurat bisericii un sistem centralizat și eficient de guvernare, ca și activitatea Conciliului din Trento în definirea minuțioasă a multora dintre credințele ce aveau să constituie doctrina clasică pentru viitorime. S-a evidențiat, de asemenea, accentul pus pe rolul episcopului în asigurarea sănătății spirituale a diocezei sale – prin supravegherea activității preoților parohi și preocuparea pentru pregătirea preoților capabili care aveau să succeadă. În acest proces, rolul Conciliului din Trento este considerat fundamental, deși se admite că în deceniile precedente slujitori devotați ai bisericii au depus o activitate meritorie și că aplicarea în practică a edictelor tridentine referitoare la rolul episcopului a fost amânată mai mult de un secol în anumite părți ale Europei.

Totuși, comentatorii nu sunt în unanimitate de acord că transformările ar fi fost benefice. S-a afirmat că unele evoluții din secolul al

XVI-lea au orientat biserica în direcții favorabile sănătății sale pe termen lung. S-a atras atenția asupra felului cum dogma a fost definită și strategiile formulate într-o manieră îngustă și conservatoare, care permitea foarte puțin spațiu de manevră în răspunsul viitor la creșterea explozivă a cunoștințelor biblice și științifice. În consecință, biserica s-a pomenit închistată în general în atitudini retrograde și timp de câteva secole a fost percepută, în mod corect, ca inamicul majorității ideilor noi, fie acestea religioase, politice, sociale, economice sau culturale. Acest conservatorism fundamental a fost evident în secolul XX cu precădere în poziția oficială adoptată de biserică în privința problemelor de justiție socială în fostele colonii (mai ales în America Centrală și de Sud) și a drepturilor femeilor (în special referitoare la planificarea familială, avort și hirotonire).

S-a mai susținut și că distincția atât de fermă dintre preoțime și laici a fost dăunătoare pe termen lung. Argumentul se referă la faptul că, înainte ca reformele să aibă loc, majoritatea preoților parohi proveneau din popor. De cele mai multe ori ei nu se deosebeau cu nimic de enoriașii lor în îmbrăcăminte, felul de a se distra și, deseori, responsabilități familiale. Ca rezultat al reformelor, și în special al Decretelor Tridentine, ei au fost obligați să se separe de prietenii și vecinii lor. Trebuiau să se îmbrace diferit, să rămână celibatari, să dobândească o educație și să se abțină de la distracții populare. Trebuiau să se distanțeze de enoriașii lor în exercitarea atribuțiilor preoțești, astfel încât să poată acționa ca intermediari între Dumnezeu și oameni, mai ales la celebrarea sacramentelor. Această orientare, s-a afirmat, a dus la perceperea bisericii de către mulți oameni ca lipsită de relevanță, întrucât reprezentanții săi încetaseră a mai împărtăși grijile și preocupările omului de pe stradă, ceea ce determina marginalizarea lor – erau utili la oficierea riturilor de trecere, precum botezul, căsătoria și înmormântarea, și pentru a se ruga în perioadele de criză, dar cam atât. Preoțimea catolică a fost a fost în mod depreciativ comparată cu preoții protestanți care puteau menține relații strânse aproape de egalitate cu enoriașii lor dacă doreau – și mulți o și făceau.

S-a mai sugerat că adâncirea disciplinei în biserică a fost o armă cu două tăișuri, din cauza felului în care a fost pusă în aplicare. Controversa se referă la faptul că realizarea unei organizații centralizate puternice, în care toți cei care nu se aflau în vârful ierarhiei trebuiau

să asculte fără crâcnire în loc să-și exercite inițiativa de reflecție și responsabilitatea, a fost un preț prea scump plătit pentru a reacționa eficient la provocare protestantismului. Se susține că rezultatul, dominația conservatoare a Italiei asupra bisericii, a lăsat catolicismul descoperit în necesitatea de a răspunde la nevoile reale ale urmașilor săi de pe alte meleaguri decât sudul Europei. Se presupune că o biserică mai puțin centralizată s-ar fi adaptat mai ușor la circumstanțele locale.

Istoricii partizani ai prudenței când este vorba de afirmația conform căreia reforma catolică și Contrareforma au reprezentat un beneficiu absolut pentru biserica catolică au adus o corecție foarte necesară tendinței de a trata realizările mișcării ca fiind „un lucru bun" pur și simplu. Dar trebuie să identificăm cu grijă criteriile folosite de acești critici în judecățile lor. Este evident că în multe cazuri comentariile negative nu fac decât să reflecte sentimentul că Biserica Catolică de după Decretele Tridentine nu s-a dovedit a fi ceea ce doreau criticii să devină. Este viabil acest criteriu de apreciere? Majoritatea istoricilor vor spune „nu". Ei vor fi de acord că singurul criteriu just pentru a estima dacă reforma catolică și Contrareforma au fost benefice pentru Biserica Catolică este măsura în care aceste reforme au sprijinit biserica să-și atingă scopurile.

Aici intervin dificultăți pentru istorici, căci aceste scopuri nu se găsesc nicăieri explicite. Se pot face însă presupuneri, fără teama de a greși. Dat fiind faptul că Biserica Catolică a susținut întotdeauna că posedă monopolul adevărului religios și că sufletele nu pot fi mântuite decât prin serviciile sale divine, ar fi rezonabil să presupunem că unul dintre țelurile sale de căpătâi era recrutarea unui număr cât mai mare de membri. De asemenea, este normal să presupunem că biserica dorea să se asigure că vor fi mântuiți cât mai mulți din membrii săi, veghind de aceea ca ei să se supună practicilor necesare. Deci s-a putea argumenta că orice mijloc care ducea la sporirea semnificativă a numărului de catolici sau la o mai strictă respectare a practicilor bisericii era în interesul său. Folosind aceste criterii, putem susține că, dacă tragem linie și adunăm, reforma catolică și Contrareforma au fost benefice pentru Biserica Catolică, chiar dacă ele au avut ca rezultate, pe lângă câștiguri majore, și pierderi semnificative. Dar trebuie să ținem cont de faptul că astfel de evaluări au la bază o analiză subiectivă a dovezilor în termeni generali, și nu una atentă, statistică. De fapt, chiar

dacă o astfel de analiză s-ar întocmi, rezultatele ei ar fi foarte relative. S-au păstrat dovezi insuficiente pentru a asigura un grad de exactitate rezonabil, fapt pentru care evaluarea făcută nu poate fi în nici un fel finală. Ea poate fi acceptată cu rezerve, ca opinie documentată.

Afirmații similare pot fi făcute despre orice răspuns posibil la două dintre celelalte întrebări de interes major pentru istorici. În spatele cercetărilor întreprinse de mulți scriitori asupra acestui subiect stau versiuni și variații pe temele: „Au fost reforma catolică și Contrareforma încununate de succes?" și „De ce au fost reforma catolică și Contrareforma încununate de succes?" Din nou, procesul cheie este stabilirea criteriilor – în acest caz, pentru evaluarea reușitei. Și, la fel ca în cazul discuției despre „măsura beneficiului", singurul criteriu valabil pare să fie legat de realizarea scopurilor. Dacă pornim de la această premisă, putem susține că s-a atins un grad de reușită remarcabil, date fiind limitările epocii. Nu numai că a fost oprită dezintegrarea bisericii în fața extinderii protestantismului, dar au fost recâștigate zone pierdute sau care erau în pericol de a fi pierdute. În plus, s-a îmbunătățit considerabil (chiar dacă nu uniform) calitatea activității pastorale pentru îngrijirea catolicilor de rând în toată Europa. La începutul secolului al XVII-lea, biserica își îndeplinea țelurile nescrise cu mult mai mult succes decât cu un secol în urmă.

De ce stăteau lucrurile astfel? Părțile componente ale reușitei sunt bine înțelese – de la activitatea papilor până la aceea a noilor ordine religioase (cu precădere a iezuiților), activitatea Conciliului din Trento, eforturile a numeroși slujitori de frunte ai bisericii locale, până la lipsa de unitate și râvna în declin a protestanților. Dificultatea constă în cântărirea importanței relative pe care o deține fiecare componentă. Din nou, problema principală este determinarea criteriilor – de data aceasta pentru a măsura. Pe ce bază ar trebui evaluată importanța relativă a, să zicem, Conciliului din Trento și a activității iezuiților? Singura bază concretă pentru evaluare pare să fie măsura în care compnentele examinate au avut drept rezultat direct atingerea mai grabnică a țelurilor bisericii. Dacă judecăm astfel, atunci „cei din prima linie" (din care cei mai însemnați au fost iezuiții) merită notele cele mai mari. Dar probabil că lucrurile nu stau atât de simplu. Se poate argumenta că toate componentele au fost la fel de importante, pentru că dacă una ar fi lipsit succesul s-ar fi aflat sub semnul îndoielii.

Aici păşim deja pe tărâmul ipotezelor – prin definiţie imposibil de demonstrat – căci, în mod evident, nu putem şti sigur care ar fi fost rezultatul dacă ceva *nu* s-ar fi întâmplat.Poate ar fi mai prudent să ne limităm la teoria că au existat factori direct responsabili pentru succesul reformei catolice şi al Contrareformei, în vreme ce alţii au fost indirecţi. Nu putem compara decât entităţi asemănătoare, iar răspunsul la întrebare nu poate fi direct. Această judecată este cea mai bună, întrucât nu este nici o ruşine să admiţi că în studiul istoriei multe lucruri nu sunt, şi nu pot fi cunoscute. Pentru anumite întrebări nu există răspunsuri „corecte" care aşteaptă să fie date la lumină. Desigur, chiar această lipsă de siguranţă asigură interesul continuu faţă de subiect şi dă, teoretic, posibilitatea oricărui student să construiască un punct de vedere viabil şi independent.

Să luăm notiţe la „Concluzii"

La fel ca şi în capitolul precedent dificultatea acestui capitol este foarte evidentă. Scopul său este să vă încurajeze să gândiţi în mod critic în legătură cu tipurile de întrebări pe care le pun istoricii şi felul în care se poate răspunde la acestea. De aceea, capitolul nu constituie o lectură facilă. El trebuie studiat cu atenţie şi citit paragraf cu paragraf, de mai multe ori. Poate ar trebui chiar adnotat paragraf cu paragraf, aşa încât etapele argumentării să fie deplin documentate. Dar acest punct nu este şi finalul procesului. Este puţin probabil că veţi fi de acord cu toate afirmaţiile făcute. Ar merita să identificaţi în scris argumentele cu care nu sunteţi de acord şi motivele voastre. Pentru majoritatea dintre voi, acesta ar fi un pas în formarea unui punct de vedere propriu – o opinie pe care să o puteţi prezenta cu încredere în sala de examene.

Este posibil ca exerciţiul următor să vă fie util pentru limpezirea gândirii şi să vă ofere şi notiţele pentru recapitulare.

1. Scrieţi fiecare dintre aceste întrebări ca pe un titlu pe o foaie separată de hârtie:
   „Ce au însemnat reforma catolică şi Contrareforma?"
   „Care au fost rezultatele reformei catolice şi ale Contrareformei?"

2. Dați cât mai multe răspunsuri scurte – o expresie, o propoziție – la toate întrebările pe care le puteți formula. Lăsați un spațiu de trei rânduri între răspunsuri.
3. Folosind notițele pe care le-ați luat la celelalte capitole din această carte, identificați dovezile pe care le-ați folosi pentru a vă susține răspunsurile.
4. Notați lângă fiecare răspuns pe care l-ați dat la etapa 2 locul unde apare dovada respectivă în notițele voastre.
5. Includeți cele două întrebări de la etapa 1 în planurile detaliate de eseuri pe care le faceți.

Lecturi suplimentare

Există în general o lipsă de cărți interesante sau care să merite interesul referitoare la reforma catolică și Contrareformă. Totuși, o serie de titluri pot remedia această deficiență stimulându-vă atenția în abordarea acestui subiect.

Două istorii generale sunt relativ accesibile, deși sunt oarecum „datate":

A. G. Dickens, **The Counter Reformation** (Thames and Hudson, 1969)

Lucrarea este elaborată de un istoric cunoscut pentru cărțile adresate publicului larg. Este totuși utilizabilă. Conține mai mult de o sută de ilustrații contemporane.

Pierre Janelle, **The Counter Reformation** (Collier-Macmillan,1971)

Deși opiniile lui Janelle sunt categoric procatolice, lucrarea este în general infomată. Cel puțin unu sau două capitole vă pot fi foarte utile.

Printre cărțile notabile trebuie să menționăm studiile iezuitului irlandez James Brodrick. Abordarea lui este în principiu necritică, dar lucrarea conține suficiente elemente pentru a-i permite cititorului să-și formeze o opinie proprie.

Două lucrări sunt mai utile:

J. Brodrick, **The Origins of the Jesuits** (Longman, 1940)

J. Brodrick, **The Progress of Jesuits** (Longman, 1946)

Lucrările academice standard, extrem de utile pentru o imagine de detaliu a problematicii, sunt din păcate mai vechi:

H. Jedin, **The Council of Trent**. 2 vol. (Nelson, 1957 și 1961)

J. Delumeau, **Catholicism between Luther and Voltaire** (Burns and Oats, 1977)

Una dintre cărțile lui John Bossy este foarte accesibilă și extrem de profitabilă:

J. Bossy, **Christianity in the West**, 1400-1700 (OUP, 1985)

Această lucrare marchează o schimbare în abordarea convingerilor și practicilor religioase ale oamenilor de rând. Citirea ei vă va călăuzi percepția nuanțată a subiectului.

Două lucrări de mici dimensiuni sunt foarte utile pentru cunoașterea de ansamblu a temei în discuție. Bibliografia celei de-a doua este cu deosebire folositoare:

M. Mullet, **The Counter Reformation** (Methuen, 1984)

N.S. Davidson, **The Counter Reformation** (Blackwell, 1987)

INDEX

Adrian al VI-lea 31, 46, 49
Augsburg, pacea de la 111, 153, 160, 163, 171

Bavaria 110
Biblia 67
Bologna 62
Borgia, Rodrigo 11
Borromeo, Carlo · 85, 100, 111
Bossy 4

Cajetan 23
calviniști 96, 164
Canisius, Petrus 110-116, 120, 122, 123
Capucini 18, 24
Carafa, Gian Pietro
(vezi Paul al IV-lea)
cardinali 10, 14, 32-34, 36, 37, 44, 137
carmelite 128, 130, 131, 134, 135
Carol al V-lea 9, 10, 28, 30, 31, 33, 37, 50, 53, 55, 56, 58-63, 65, 66, 72, 73, 81, 85, 107, 111, 150, 145, 160, 162, 163
Clement VII 31, 32, 46
Colocviul de la Regensburg 37
Conciliul din Trento 6, 42, 44, 50, 62, 65, 73, 76, 82-84, 86-89, 98, 121, 124, 139, 150, 163, 169, 176
Consilium de emendenda ecclesia 34, 36, 37
Contarini, Gasparo 34, 36-39
Contrareforma 1, 4, 5, 26, 92, 119, 149, 155, 169, 171, 175-180
Curia 10, 26, 36, 44, 61, 74

Delumeau, Jean 3, 4, 176
Doùai 158

Elisabeta I 156, 159, 172
episcopi 13,-15, 35, 37, 41, 61, 64, 74, 76-79, 86, 109, 112, 139, 145, 160, 161

Farnese, Alessandro
(vezi Paul III)
Ferdinand al II-lea 163, 167
Ferdinand de Aragon și Isabela 14
Filip al II-lea (de Stiria) 84, 109, 155, 164
Francisc I 56, 60
Grigore XIII 44
Gustav Adolf 167, 168

Habsburgi 9, 29, 55, 56, 64, 114, 162-164, 166, 167, 169, 176

iezuiți 6, 20, 24, 25, 41, 42, 66, 82, 84, 89, 91, 92, 94-110, 113-116, 118-122, 138, 158, 161-163, 165, 169, 181
Inchiziția, Romană 39, 42
Ingolstadt 110, 115
Ioan al Crucii, 124-126, 128, 133, 134, 145, 146

Jedin, Hubert 2, 3

Loyola, Ignațiu de 92-98, 100-106, 109, 110, 121, 122
Luther, Martin 1, 4, 6, 10, 11, 18, 23, 26, 29, 34, 36, 37, 50, 66, 67, 69-72, 97, 112, 121, 124, 125, 128, 151, 154, 176

Maximilian I (de Bavaria) 161
Maximilian al II-lea 162
Milano 85, 86
misticism 125-127, 146
Moronė 79, 85

Neri, Filippo 135, 136, 138, 146, 147

Ochino, Bernardino 19, 20, 41
Oratoriile dragostei divine 21
Oratoriu, Roman 21, 22, 135, 136, 147

Papalitate 8, 10, 11, 14, 23, 32-38, 40-42, 44, 46, 47, 49, 53, 54, 58, 61-63, 87, 88, 94, 102, 103, 121, 163
Paul, Vincent de 138, 140, 141-144, 146, 147
Paul III 32-34, 36-38, 40-42, 44, 46, 47, 49, 53, 54, 58, 61-63, 87, 88, 94, 121
Paul IV 8-11, 14, 23, 28, 30-38, 40-43, 44-55, 58, 61, 63, 64, 84, 87-89, 94, 102, 103, 121, 163, 169, 176
Phauser, Johann 112
Pius IV 63, 82, 85
Pius V 42, 44, 47, 156

Războiul de 30 de ani 165, 167, 169
reforma catolică 1, 3-5, 20, 21, 24, 26, 121, 124, 125, 138, 139, 149, 178, 179, 181
Regnans in Excelsis 156, 159, 173

Salmeron 44, 45, 47, 49, 98
Shakespeare 8, 28
Sixtus V 44, 45, 47, 49
Summa Doctrinae Christianae 116

Teresa de Ávila 126, 128, 145, 146

Ursuline 22

Xavier, François 104, 105

acces la istorie

Editorul colecției: Keith Randell

Colecția *Acces la istorie* oferă o introducere concisă și foarte accesibilă în studiul perioadelor importante ale istoriei europene. Fiecare titlu este o lectură plăcută adresată elevilor, studenților, dar și publicului larg. Toate capitolele includ planuri de studiu pentru elevi și studenți.

***Reforma catolică și Contrareforma* completează investigația lui Keith Randell consacrată schimbărilor religioase din secolul al XVI-lea. Această carte abordează problemele dezbătute la Conciliul din Trento și impactul pe care l-a avut activitatea iezuiților asupra politicii internaționale, făcând o incursiune în aprecierile istoricilor despre rolul Contrareformei în istoria modernă.**

ISBN 973-571-327-6

9789735713270